

АЛТАН ГУУР ҺАНУУД МҮНДЭЛХЭ ГҮ?

с. 6

Эдэ үдэрнүүдтэ, ноябриин 2-3-да, Эдир сэтгүүлишэдэй эблэлэй гэшүүд «Салют, юнкор!» гэжэ фестивалда хабаадажа байна. Тиймэ ушарһаа гол эмхидхэгшэнь болохо Республикын үхибүүдые уран найханай талаар хүмүүжүүлгын түбэй хүтэлбэрлэгшэ Н.Ц.САГАЕВТАЙ хөөрэлдөө эрхилбэбди.

«ВОСТОЧНАЯ ПЧЕЛКА»:

Духи, живущие рядом:
У них легкие «флюидные» тела.
Общаются они мысленно, смотрят
на человека с надеждой

с. 24

«ШУБУУД» - манай толи
«Түмэр тэргэ» - арадай дуун

Эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

Буряад ҮНЭН

Дүхэриг

1021 оной декабриин 21-нээ гаран

Бүгэдэ арадай сонин

2011 оной ноябриин 3 Четверг
№ 43 (21840)
№ 43 (755)

Намарай һуулинь шара Нохой нарын 8 гарагай 5
www.ynen.ru

АРАДАЙ ҺАНАЛАА НЭГЭДЭЛГЫН ҮДЭРӨӨР!

ЭРДЭНИ ШУЛУУНДАЛ ЯЛАЛЗААД, ЭЛХИХЭН ГОЛОО ДУРДУУЛААЛ

с. 9

Үбгэн эсэгэ Дагба Дашеевич Дандаров (1902 ондо түрэн, 1942 ондо Эсэгын дайнда баатарай үхэлөөр унаа) Данзан хүбүүнтээ

с. 12

ДАДАЛ СОМОНОЙ АЙЛШАД: «ҮНДЭ ҺЭТЭН МЭДЭРЭЛЭЭ АЛДАХАГҮЙ»

«БУРЯАДАЙ ТҮРҮҮ ХҮНҮҮД» КОНКУРСЫН ТҮРҮҮШЫН ЗУРАГЛАЛНУУД

Уважаемые наши авторы! Напоминаем Вам о том, что от одного автора принимается один очерк. Рукопись более 2-х страниц не будет рассматриваться.

с. 4, 7, 9, 11

САЙШИЯЛ

«ХАТУНЫ ЧИНГИСА»

ҺАНАА ЗОБОМО АСУУДАЛ

с. 5

с. 21

Х.БИДСТРУПАЙ зурагууд.

ПРОДЮСЕРСКИЙ ЦЕНТР ЭСТРАДЫ "ВЕТЕР ВОСТОКА"
ИЗДАТЕЛЬСКИЙ ДОМ "БУРЯД ҮНЭН"
ВСЕБУРЯТСКАЯ АССОЦИАЦИЯ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ

III Межрегиональный конкурс
молодых исполнителей эстрадной песни

15-19 ноября 2011г.

СЕРЕБРЯНЫЙ ЛЕБЕДЬ

15 ноября 2011г. 1-й отборочный тур 10:00 - Актовый зал БГУ (ул. Смоленская, 24а)
18 ноября 2011г. 2-й отборочный тур 18:00 - Актовый зал БГУ (ул. Смоленская, 24а)
19 ноября 2011г. финал, гала-концерт с участием звезд эстрады Бурятии 18:00 - Театр оперы и балета (ул. Ленинская, 50)

Билеты в кассах театра оперы и балета, Филармонии и у распространителей
Справки по телефонам: 21-36-00, 21-51-27, +79644029504

Арадай һаналаа нэгэдэлгын үдэрөөр!

Буряад Республикын хүндэтгэ ажаһуугшад! Буряад Республикын Правительствын болон өөрын зүгһөө Арадай һаналаа нэгэдэлгын үдэрөөр халуун амаршалга хүргэнэб!

Энэ үдэр хадаа ганса дайшалхы элинсэг хулинсагаймнай дурасхаалай үдэр бэшэ. Эхэ оронойнгоо хуби заяанда харюусалгатай дүрбэн зуун жэлэй саана байһыемнай гэршэлнэ. Тиин 1612 оной арадай баатаршалга харуулһанинь Россида эрхэтэдэй обшества мүнделһэнэй эхин болоһон байна.

Бидэндэ – Россиин зондо Эсэгэ

оронойнгоо урда харюусалга ехэтэй байһамнай нангин уялга мүн. Эхэ орондоо дуратай байха, хүн зондоо сэдхэл баянтайгаар хандаха, буян үйлэдэхэ тухай үзэл бодолнууд хадаа үндэһэн һайндэрэй гол удха элирхэйлнэ гэшэ.

Буряад ороноймнай ажаһуугшадай дэмжэлгээр олон тоото буян үйлэдэлгын хэмжээ ябуулганууд эмхидхэгдэнэ. Бүхы республика соо бэе бэедээ туһаламжа үзүүлһэн һайн дүй дүршэлнүүдые дэлгэрүүлхэ шухала. Олон хүн зобохон, тулиһан зондо туһалха гэжэ өөһэдынгөө зүрхэ сэдхэлхээ оролдоно. Эндэ залуу-

шуулай, хүүгэдэй, эдиршүүлэй оруулһан хубита аргагүй сэнтэй байна. Тэдэнэр буян үйлэдэхэ хэрэгтэ хабаадахадаа, түрэл оронойнгоо бодото патриодууд болоно.

Хүндэтгэ нүхэд! Эсэгэ орондоо, хүн зондоо аша туһатай ажалда хабааһандаа баяр, һанаан сэдхэл дүүрэн болгоһон һайндэрые танда хүсэнэб.

Арадай һаналаа нэгэдэлгын үдэрөөр!

В.В.НАГОВИЦЫН,
Буряад Республикын Президент –
Правительствын Түрүүлэгшэ.

Һанамжа

ҮХИБҮҮД ҮНШЭРХЫЕ БҮ ҮЗЭГ ЛЭ

Россиин Президентын хүүгэдэй эрхэнүүдые хамгаалалгада зууршалагдаһан Павел Астахов энэ тушаалда хүдэлжэ эхилһээр Россиин мого нютагуудта үхибүүдэй эрхэнүүдэй хэр хамгаалагдажа байһаар һонирхоно. Буряад орон хадаа тэрэнэй шалгалгада ороһон 69-дэхи регион болоно.

Орон доторой байдал бүхыдэнь шэнжэлхэдэ, байдал бэрхэтэй гэжэ тэрэ тоолоно. Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай хүүгээр олон хүүгэд үншэрөө, тэрэһинээ дутуугүй олон үншэрһэн болоод түрэлхидэй харууһагүй зайгуул үхибүүд мүнөө үень Росси гүрэндэ тоологдоно гэжэ хэлээшэдэнь ехэ һанаа зобомоор байба. Үншэдһөө гадна үри бээ хэрэгсээхээ болитороо мухардаһан зүргөөр мунхиһан гэртэһинэй, тиихэдэ нарайлалгын байшанда хүүгэдэ орхөөд гараһадаг юрэндэггүй ябадалнуудһаа боложо, эхэ эсэгэтэй аад, һангай гэртэ хүмүүжүүлэгдэхэ үйлын үридэ тушаалдаһан хүүгэдэй хуби заяан хайратай.

Үншэрһэн хүүгэдые үргэжэ абаха, үгы гэдэл, һайн гэр бүлэдэ үгэжэ хүмүүжүүлхэ гэшэ манай орон дотор ехэтэ дэмжэгдэдэг болонхой. Хүүгэдэй байшанда хүмүүжүүлэгдэдэ, 18 һаһа хүрһэн үхибүүдые гэр байрар хангаха программа манай гүрэндэ абтанхай. Америкэдэ болон бусад зарим хүгжэнги гүрэнүүдтэ имэ уялга абадаггүй. Тэндэ 18 һаһа гүйсэһэн үхибүүд хүдэлжэ, гэр худалдажа абаха еһотой. Манай гүрэн энэ уялгата жэншэдгүй дүүргэхэ еһотой юм.

Буряад Республикада 18 һаһа

хүрһэн 1500 хүүгэд гэр абаха ээлжэндэ байна. Тэрэнэй тэмдэглэһээр, һаһын 3-4 жэлэй туршада энэ хурса асуудал шиидхэгдэхэ зэргэтэй. Энэһэнэй тула гэр барилгын эршэ хоер дахин дээшлүүлхэ шухала. Тиигэжэ жэлдээ 200 квартира бэшэ, харин 500 гэр байра тэдэнэртэ үгэхэ зорилго шиидхэгдэхэ болоно.

Тиихэдэ үхибүүдтэ хэрэгсэгээр хандажа, гэмтэ ябадал гаргаха ушар республика соо олон гэжэ тэрэ тэмдэглээ. Заримдаа имэ ушарнуудые дотоодын хэрэгүүдэй албанууд элирүүлдэггүй юм ха. Хүүгэдтэ хэрэгсэ хатуугаар хандаһан хүн хэлээгдэнгүй үлэхэ еһогүй, эзмээ амсаха еһотой. Энэ талаар хүдэлмэри шангалха тухай тэрэ хэлээ.

Павел Астаховай тэмдэглэһээр, орон доторнай хүндөөр үбшэлһэн, эрэмдэг бэетэй үхибүүд олон. Манай республикадаһые үсөөн бэшэ гэжэ бодото байдал харуулаа. Залуушуул волонтернууд боложо, тэдэнэртэ туһалха аргатай гэжэ тэрэ мэдүүдээ.

Гэбэшые тэдэнэртэ һаалта хэхэ ушарнууд үзэгдэнэ. Жэшээлхэдэ, тэрэнэй хэлһээр, Санкт-Петербургда имэ хүүгэдэй байрладаг байшанай хүтэлбэрилэгшэ һайн дураараа туһалха ерһэн хүнүүдһээ элдэб саарһа дансануудые эрижэ, дүтэлүүлдэггүй байгаа. Тиин тэрэ хүниие тушаалһаань сүлөөлхэ баагай болоо һэмди гэжэ тэрэ тэмдэглээ. Имэ хүнүүдтэ залуушуулай туһаламжа тон хэрэгтэй. Тиимһээ хүүгэдэй байшангуудта, тэдэниие аргалдаг газарнуудта ошожо туһа хүргэхэ хүнүүдһээ

«Малышок» гэхэн хүүгэдэй байшанда

Жаргал ДАГБАЕВАЙ фото

саарһа эрижэ хашаһаа болоо еһотой гэжэ найдажа байһанаа тэрэ мэдүүлнэ һэн.

«Аистенок», «Малышок» гэхэн хүүгэдэй байшангуудтаар, хии худалай, сэдхэлэй үбшэнгүүдые аргалдаг республиканска диспансерай хүүгэдые аргалдаг газарта, республикын хүүгэдэй клиниксэ больница хүржэ, хэрэг байдалтайнь танилсаа. Тиигээд республика дотор үхибүүдые социальна талаар хамгаалха ажал дунда зэргэ ябуулагдана гэжэ сэгнээ. Буряад ороной хүүгэдэй һангай эмхи зургаануудай дундаһаа Дээдэ-Онгостойдо байдаг санаторно харууһанай хүүгэдэй һангай байшангай хүдэлмэри дутуу дундануудтайшые һаа, һайн эмхидхэлтэй гэжэ сэгнэһэн байна.

Гэбэшые имэ газарта гэртэ байһандал байра байдал түхээржэ, хайратай хүүгэдые хаража шаданагүй гэбэ. Албан хойрог ябадал орхигдохо, һангай байрада байһабди гэжэ тэдэнэй мэдэрхэгүй байдал туйлаха зорилготойгоор хүдэлхэ хэрэгтэй гэжэ тэрэ онсолон хэлээ. Имэ шалгалтын дүнгүүдээр, республика дотор энэ шэглэлээр хүдэлмэри һайжаруулха хэмжээнүүд абтаха бээ гэжэ найдамаар.

АЖАГЛАЛТА. Дээдын засаг зургаанһаа ерһэн харюусалгатай албан тушаалтай энэ хүнтэй республикын олондо мэдээсэл тарадаг хэрэгсэлнүүдэй түлөөлэгшэд

ябалсаһан байна. Үниэрһэн хүүгэдэй, муу ябадалһаа боложо, хүүгэдээ хэрэгсээхээ болиһон, эрхээ халууһан түрэлхидэй 2-3 һаһатай үхибүүдые «Малышок» гэжэ һангай гэртэ хүмүүжүүлнэ. Хүн бүхэниһы ерһэн хүнүүдтэ бээ үгэхэ, тоолгохо гэжэ оролдоно. Үхибүүн һангайһаа сэлмэгхэн бодолнуудые амия абангүй хөөрөжэ, гарһаа хүтэлхэдэнь, зүрхэн шэмийэрээ. Түрһэн үридөө хэрэггүй, нарайлалгын байшанда хайрагүйгөөр орхөөд гараһадаг эхэнэрнүүд, байдалай хүшэртэ дшилдээд, аршин хорхойгоор уруугаа орожо, үхибүүдые гүрэнэй хараха баатай болоһон гэртэһин үхибүүдэ үниэрөөнэ, халагни гэхээр. Жаахан баарһадууд ишгэжэ мэдэхэ бэшэ хадаа ерһэн хүн бүхэнэй нюурнуудые шарайшаһан, эжыгээ хүлээнэ, танигдаагүй хүндэ эжы гэжэ хандана. Имэ хатуу сэдхэлтэй эхэнэрнүүд газар дэлхэй дээрэ яажса багтажа ябадаг юм. Залуу һангай эндүүгээ ойлгохо сэнэг имэ эхэнэрнүүдтэ хээзэб даа нэгэтэ ерэхэ гү? Үриһин заяан төөрхөхгүй, үргэжэ байһан гүрэн хүсэтэй, гэр бүлэдөө абажа хараха һайн хүнүүдые олохо. Зүгөөр имэ хайхарамжагүй, үзэн ядахаар ябадалтай эхэнэрнүүд үригэ үгэжэ, сэдхэлэй үбшэндэ хээзэшыегүй тамалагдахал байха. Энэ дэлхэйдэ юуныһе миһин үнгэрдэггүй. Залуу үетэн бодолтойгоор ябыт гэжэ үшөө дахин һануулаһа даа.

Сасуулаад үзэе

СЭНГҮҮДЭЙ БАЙДАЛ ЯМАР БЭ?

2011 оной гурбадахы кварталда дэлгүүрнүүдтэ худалдагдаһан хилээмэнэй, талханай, һүнэй, ургамалай тоһоной, саахарай сэнгүүд шэнжэлэгдээ. Хүн зоной эгээл ехээр хэрэглэдэг эдэз хоол ямар сэнтэй байба гэшээб?

Энэ шэнжэлгын ёһоор, хилээмэ үйлэдбэрилэгшэд наймаанда табигшадта хилээмэнэй сэнгүүдые дээшлүүлһэн байна. Энэһинээ уламжалан, наймаалагшад өөрынгөө сэн нэмэжэ, дам наймаалһанинь эли. Тиигэжэ үнгэрһэн кварталдай туршада шэниһын хилээмэ үйлэдбэрилэгшэдэй дунда зэргын сэн 0,75 процентээр, харин хара ороһоной талхаар баригдаһан хилээмэнэй сэн 1,09 процентээр дээшлээ гэжэ ажаглагдаа. Гэхэ зуура, һүүлэй хоёр жэлэй туршада ондоо тээһээ асарагдадаг талханай сэн нэмээд ердэг байбашые, нютагай үйлэдбэрилэгшэд хилээмэнэй сэн нэмэнгүй,

нэгэ хэмдэнь байлжа шададаг байгаа.

Шэниһын сагаан талхаар болон хара талхаар баригдаһан хилээмэ рознично аргаар худалдалгын сэнгүүд тиигэжэ гурбадахы кварталдай туршада бага багаар дээшлээ.

Гэхэтэй хамта энэ хугасаада Эрхүүгэй, Новосибирскэ областьнуудһаа, Алтайн хизаарһаа асарагдадаг талха оптоор худалдажа абалгын сэнгүүд хямдарһан байна. Талхаар хангадаг предпрятинуудшые, тэрэниие дам худалдадаг эмхинүүдыше тэрэнэй сэн ехэ нэмээгүй. Тиигэжэ жэшээлхэдэ, нэгэдэхи сортын талха худалдажа абаха сэн дунда зэргээр 2,83 процентээр доошолоо.

Тоосоото үедэ республика дотор түүхэй болон хуурай һу худалдажа абаха сэнгүүд хубилаагүй. Нэгэ тонно түүхэй һу худалдажа абахада, дунда зэргээр 14666 түхэригтэ хүрөө. 2011 оной гурбадахы кварталдай туршада нэгэл олзын хэрэг эрхилэгшэ хуурай һу

худалдажа абаһан байна.

Россиин Федерациин бусад регионуудһаа асаржа наймаалагдадаг һүнэй сэн энэ хугасаада һураггүй хямдараа гэжэ тоо баримтанууд харуулна. Жэшээлхэдэ, 2, 5 процент тоһолигтой һүнэй сэн дунда зэргээр 2,19 процентээр үнэгүй болоһон байна.

Тоосоото үедэ дэлгүүртэ наймаалагдадаг ургамалай тоһоной сэн урда үеһинхидэ орходоо 2,97 процентээр хямдарһан байна.

2011 оной гурбадахы кварталда элһэн саахарай сэн нилээд доошолоо. Россиин Федерациин баруунай нютагуудта саахар ехээр үйлэдбэрилэгдэжэ, тэрэниие худалдалгын сэн дунда зэргээр 5,90 процентээр хямдараа. Энэһинээ уламжалан, имэ саахарай сэн дэлгүүрнүүдтэ тоосоото үедэ 8,26 процентээр доошолоо.

Эльвира ДАМБАЕВА.

“Үльгэр” театр 45-дахы сезоноо нээбэ

“АЛТАН БАГУУДТА” ХҮРТЭ ҺЭНДЭНЬ АЛДАР СОЛО!”

гэһэн үсгэнүүдээр амаршалга хүргэһэн республикын соёлой министрэй орлогшо С.А.Добрынин юбилейнэ, 45-дахы театральна сезоноо нээһэн “үльгэрэйхидтэ” үшөө ехэ зохёохы амжалта һаяхан хүсэбэ.

Залаар дүүрэн сугларһан эдир харагшадые, ехэшүүые амаршалһан театрай урагшаа һанаатай, урма зоригтой директор, Россиин соёлой габыяата хүдэлмэрилэгшэ Н.Б.Шагдырова, ахамад режиссёр, республикын габыяата артист Э.Б.Жалчинов гэгшэд коллективтээ Х.Намсараевай нэрэмжэтэ Буряад драмын академическэ театрай директор Д.Ж.Балданов, ахамад режиссёр Ц.Д.Бальжанов, мүн Мияан-Удын захиргаанай соёлой управлениин ажалһан Андрей Эмигеев, бусадһаа баглаа сээсэгүүдэ, баярай үгэнүүдтэ хүртөө, 45-дахы найрта сезоноо нээһэн «Үльгэр» театрайхид суута уран зохёолшо, поэт Ширав Нимбуевай “Тархайн хубуун – Зархай” гэхэн хухюун, дуута, хүгжэмтэ зүжэгөө харуулжа, яазуун алыга ташалганда хүртөө. Угайһаа бэлиг үргэжэ ябадаг Л.Ш.Нимбуева басаганиһые жүжэг табигшадта, артистнуудта халуун баяра мэдүүлбэ, хараха дуратай хүүгэдтэй һургуулинуудтаар хэлсээ баталһан тухайгаа мэдээсэбэ.

Энэ зүжэгтэ бидэ дуратайгаар наададагбди. Би өөрөө Тархайн рольдо. Харин Андрей Банаев – Зархайн, Арслан Видуларов – Мориной, Эржена Лкасарунова – Батан туулайн, Белигма Улзугуева Шэгшүүдтэй рольнуудта наадана. Энэ зүжэггемнай Эрдэни Батоочировичнай бэрхээр табья. Саашадаа Шэнэ жэлдэ “По шучьему велению”, шөнэ сезонодо “Золушка” үльгэр, Сагаалганай наада бэлдэхэбди, – гэжэ бэлигтэй артист Даши Рабданов хөөрөө һэн.

Аяар 4 “Алтан багта”, бүхэроссиин театрнууд соогоо мэдээжэ болоһон “Үльгэрэйхидые” шэнээр нээгдэһэн театральна сезоноорнь тэндэ би амаршалжа, табдахи “Алтан багта” хүртэжэ, табан үзүүртэй “Одон” болохыень хүсөө һэм. “Үльгэрэйхидтэ” үшөө ехэ зохёохы амжалта хүсэе!

Бэлигма ОРБОДОЕВА.

«Буряад үнэн» сониний 90 жэлэй, Буряадай радиогой 80 жэлэй ойдо

ДААМГАЙ БЭРХЭ ДАША-ДОНДОК НҮХЭРНАЙ

Даша-Дондок Намсараевич Амоголонов хэлэндээ Нарьяр хандадаг, буряадаар бэшэдэг сурбалжалагша юм. Аман үгын баяниие баһал гайхамаар байдаг. Сүлөөгөөр хомор хүдэлмэритэй хүнүүдынь хаа, дуугаралсаха забдын олдоходо, һонин ушарал-

тай хөөрөөнь шагнажа баясадагби, һонирходогби. Тэрэ хөөрөөн соонь арадай аман үгын дундаршагүй баян абдар һайса уудалагдадаг гэшэ. Хэлээ мүлжэ шадаһан энэ хүнэй дуугархынь шагнахада аятай, үгэ бүхэниинь һуурьяа олоһон байдаг.

Жэнхэни буряад хэлээ ехэ найн мэдэхэ, мэдээсэл болоод, журналистикын бусад жанрай тэмдэглэлнүүдые бэшэхэдээ, бэлигтэй Даша-Дондок Намсараевич 1982 ондо Эрхүүгэй университетэй хэлэ бэшэгэй факультет дүүргэһэн юм. Сугтаа һураһан нүхэдынь Б.Ц.Дамбаринчинов, Т.В.Самбялова, В.Д.Жапов гэгшэд республикын урдаа хараха, олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдтэ амжалтатай хүдэлжэ ябана. Харин Даша-Дондок Амоголонов Буряадай радиогой аха үеын дүршэлтэй журналистнуудай тоодо оронхой. Залуу хүрэг боложо байһан Буряадай радиогой сурбалжалагшадай жэшээ абамаар, зохёохы абьяастайгаар хүдэлнэ.

Буряадай радиогой хороондо 1993 онһоо хүдэлхэдөө, «Баян талын аялга», «Сагай амисхал» болон бусад дамжуулгануудые бэлдэжэ, агаарай долгёор дамжуулха онһоо нюуса түгэс шудалжа, сээжэ мэдэхэ тэрэ суг хүдэлдэг залуу нүхэдэйнгөө ёһотойл багшань гээшэл даа.

Д-Д.Н.Амоголоновой дээдэ һургуули дүүргээд, сурбалжалагшын ажалда дүршэһэн газарын «Буряад үнэн» сониний редакци юм. 1983 ондо эндэ ажалда ороходонь, хурса гуурһатай

аха үеын журналистнууд П.Н.Нимаев, И.Р.Очиров, С.Д.Ринчинов, Б.Б.Дашиев, Б-М.Ж.Жигжитов, А.Ж.Жамбалдоржиев, Ц-Д.Дондогой, Г.Х.Дашеева болон бусад хүдэлжэ байгаа.

«Буряад үнэн» сониний редакциин промышленностийн, барилгын, хэлхээ холбооной таһагта хүдэлһэн жэлнүүдынь тэрээндэ онсо дурасхаалтай. Таһагые даагша Г.Х.Дашеева, редакторай орлогшо П.Н.Нимаев гэгшэдтэ заалгажа, энэ ажалда дүршэһэн хүм гэжэ тэрэ хэлээ.

Энэ таһагта хүдэлхэдөө, республикын промышленностийн байдал мэргэжэлтэдһээ дутуугүй мэдэхэ болоһон байха. Тимлюйн цементнэ, шифернэ завод, Гусинозерскын ГРЭС, Холбоолжоной шулуу нүүрһэнэй уурхай болоод, нийслэл хотын локомотив-вагон заһабарилгын завод, гадар хубсаһанай фабрика хүрэтэр дууһан ябаһан, промышленностийн шэнжэлэл һайса бэшэһэн хүн гэшэ. Апрель һараһаа эхилжэ, жэлэй дууһатар геолог, барилгашан гээд лэ барагдадаггүй промышленностийн һалбарийн мэргэжэлтэдэй олон тоото һайндэрнүүдээр дашарамдуулан, хоёрдохи нюурта түрүү бэшэгүүдые бэшэлсэһэн байха.

Буряад хэлэ бэшэг гүнзэгыгөөр шудалжа, «Буряад үнэндэ», радиодо орожо хүдэлһэниинь ушартай юм. Түрэлхийн бэлиг хайшаа ошохо һэм. Эжынь түрэн дүү Цырен-Базар Бадмаев хадаа мэдээжэ уран зохёолшо байгаа. «Будамшуугай орон нютагаар Серезин аяншалһан тухай» болон бусад хүүгэдтэ зориулан зохёолнуудынь буряад үндэһэн зохёолой алтан жасада оронхой. Нагасаһаа зохёохо бэлигтэ хүртэһэн Д-Д.Амоголоновой бэшэхэ маягыньше онсохон, хэлэндэ торсолдохо нэгшье үлүү үгэ байхагүй. Радио шагнагшадшые энэниинь үнинэй сэгнэһэн байха.

Даша-Дондок Намсараевич Амоголов мэргэжэлэй шадабери ехэтэйгээр хүдэлжэ, «Буряад Республикын соёлой габыята хүдэлмэрилэгшэ» гэнэн нэрэ солодо хүртэнхэй. Буряад Республикын Правительствын, Арадай Хуралай Хүндэлэлэй грамотануудаар шагнагданхай. Бүхэроссийн гүрэнэй телерадиокомпанийн Хүндэлэлэй грамотаар тэрэ шагнагданхай.

Тиыхэдэ «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшангай жэл бүри соносходог «Бу-

С-ДОНДОКОВАГАЙ фото

ряадай түрүү хүнүүд» гэжэ конкурсо 2010 ондо Агын талын Ононой туршалга-үйлэдбэрийн ажахын суута хонишон, Социалис Ажалай Герой Бабу-Доржо Михайлов тухай бэшэһэн зураглалын «Сагаан үбгэн» номинацияр нэгэдэхи һуури эзлээ һэн.

Ажал хэрэгтэ туйлаһан амжалтануудаараа гүрэн түрын хүндэ ямбада хүртэжэ ябадаг Даша-Дондок Намсараевич Амоголоновто гэр бүлэдэнь зол жаргал, зохёохы хүдэлмэринь уянгаар бадаржа байг лэ гэжэ хүсэ!

Эльвира ДАМБАЕВА,
манай корр.

«Эрхим багша -2011» конкурсо илагша

Буряадай Үндэһэтэнэй 1 -дэхи лицей-интернадай буряад хэлэ, литературын багша, «Буряад үнэн» сониний дэргэдэ байгуулагдаһан багшанарай саг ургэлжын соведэй гэшүүн М.Б.Мункуевае республикын «Эрхим багша - 2011» гэнэн мэргэжэлтэ конкурсо илаһан унараарнь амаршалаад, ажалдань зохёохы амжалта, ажабайдалдань зол жаргал хүсэхэ зуураа, өөрын зохёоһон тобшоһон эссе-найруулга уншагшадай анхаралда дурадханабди.

«БИИ БЭЛИГЭЭ ҺУРАГШАДТАА ЗОРЮУЛҺАН БАЙГАЛАЙ ДОЛГИНБИ...»

Хүсэтэй, эриштэй шэнэ
долгин дээр
Хүгжэн һалбараг лэ буряад
хэлэмнай!

Уһан юртэмсын дээжэ – Байгал далай... Мүнхын уһандал амидаралтай, аршаан шэнги охитой нангин далай. «Аман зохёол, арадай хэлэн гээшэ оёргүй гүнзэгы далай шэнги» гэжэ манай суута эрдэмтэн Цырен - Анчиг Дугарнимаев хэлэһэн байдаг.

Дэлхэйн эгээл үнэтэ эрдэни зэндэмни, субад, тана, оюун, болор, хуба шүрэнүүдээр бүтэһэн юмэдэл зосооһоо гэрэл толо татаһаншуу удхатай долгинби, Байгалай долгин.

Үргэн нариньше, ута богонишье, удаан түргэнишье уһа мүрэнүүдэйм долгинууд – һурагшадни – Буряад оронойм дүрбэн зүг, найман хизаарай нютаг бүхэнһөө ердэг. Мүнгэн толи мэтээр толорһон Би, Байгалай долгин, «Мэндэ-э!» гэжэ бултандань харгама «хашарһаараа» сасадагби.

Намдуу һэбшээндэ – хэшээлнүүдтэ – би унаган

жороо табилуулан, томёото тэмдэглэл хэрэглэдэг фрейм технологиин хүсөөр багахан сагай хугасаада ехэ юмэнэй удха бүридхэн, һурагшадтаа ойгуулхые оролдоноб.

Ехэшэг халхинда – аймагууд дундахы, хотын, республикын мүрсыөөнүүдтэ, олимпиадануудта – морин долгин боложо, мушхаран байгаа байдалай асуудалнуудые шийдхэлсэһэн проектнүүдые зохёоноб: «Илалта шэрээлсэһэн угсаатамни», «Улаан годли», «Арадайм заншалта ёһохор», «Эдэз хоолой байрын дизайн», «Буряад откриткануудай дизайн» г.м.

Жэжэхэн долгинуудтаа хизаар ороноо шэнжэлүүлжэ, мориной хурдан түбэрөөгөөр хүсэ шадал нэмэн, урасхал түргэнтэй болгоноб.

Мушхуу долгинуудта дарагдахуйн түлөө долгинуудтаа һабаа худалдань оруулжа, эрдэмэй талаһаа зүб мэдэсэ үгэхэ принцип баримталнаб, теоретическэ материал бодото байдалтай холбожо, метапредметнэ технологи хэрэглэнэб.

Хүсэ ороһон хурдан долгинуудни шуурга халхинда азарга долгид боложо, табгайн дошхоор табаруулан, ута дэлһэ һүүлээ намуруулан, (интернет, радио, телевидени, буряад хэлэнэй электрон ном, электрон толи, мультимедийнэ презентаци хэрэглэлгэ) түмэн адуунай түбэрөөн шэнги хүүһэн уһан далайдаа удхатай нэмэри оруулан, хүсыем эришдүүлэн салгидана.

Эхын энэрхы сэдхэлээр бүхы гол мүрэнүүдтэ – һурагшадтаа – хандажа, ариун тунгалаг, уян налгай, энэрхы зөөлэн түрэлхи хэлээ хүгжөөжэ, оёргүй Байгал баабайнгаа уһынь булангиргүй байлахые оролдодог Долгинби, Байгалай долгин.

Уһан юртэмсын урасхал – долгин өөрын ябадалтай, удхатай, мэдэрлэтэй. Өөрынгөө нурууда эды олон гол мүрэнүүдэй долгинуудые тогтоожо, гүн ехэ далайдаа нэмэри оруулжа байһандаа омогорхон баясанаб.

Мира МУНКУЕВА.
Марина ДАМБАЕВА
бэлдэб.

БУРЯАД ХЭЛЭНЭЙ ҺАЙНДЭР – БГСХА-да

Жэл бүри Буряад хэлэнэй үдэртэ зориулагдаһан һайндэрнүүд Буряадай Гүрэнэй хүдөө ажахын академидэ үнгэртэгдэдэг юм.

Бэрхэ багшанар – хүдөө ажахын эрдэмэй кандидат Ж.О.Батуев, Ж.Ш.Мархюева, бусад һурган хүмүүжүүлэгшэдэй хүсэл оролдолгоор Буряад хэлэнэй һайндэр тэндэ эмхидхэгдэһэн байна.

Табан жэлэй саана хүдөө ажахын эрдэмэй доктор, Москвагай К.И.Скрябиной нэрэмжэтэ Ветеринарна медицинн болон биотехнологийн академийн профессор, Буряад Республикын болон Россиин Федерациин эрдэмэй габыята ажал ябуулагша, СССР-эй хүдөө ажахын отличник, Россиин Хүдөө ажахын академийн гэшүүн-корреспондент, академик, хонидой буряад үлтэр байгуулан, Агын Зүдхэлиһөө гарбалтай Нима Дамдинович Цырендондовой дурасхаалда зориулагдаһан энэ һайндэрэй үедэ алдар суута эрдэмтын намтартай, хэһэн ажалтайнь танилсаба. Дурасхаалта һайндэрэй үедэ буряад ёһо заншалнууд тухай оюутад мэдэжэ абаһан байна. Тэрэ тоодо буряад ёһо гуримаар хони гаргажа, түрэл арадайнгаа заншалта эдэз хоол бэлдэжэ һураһан байна. Тиигэжэ багша-һурган хүмүүжүүлэгшэ Жаргал Олеговичэй хүтэлбэри доро 4-дэхи курсынь оюутад-технологууд ёһо заншалаарнь хони гаргажа һураба.

Бүхэдэлхэйдэ мэдээжэ болоһон эрдэмтэнтэй нүхэд байһан олондо мэдээжэ тележурналист, эрдэмтэ Николай Дроздовтой 1997 ондо ороһон фото-зурагынь уншагшадай һонирхол татана. Москвада, мүн Буряадта 5 жэлэй саана бии болгогдоһон буряад үлтэрэй хаа-хаанагүй нэбтэрүүлэгдэхэ байһандаа этигэнэбди, найданабди.

- Иигэжэ дурасхаалынь мүнхэлжэ, залуу үетэндөө хөөржэ, буряад ёһо заншалаа харуулжа байжа, түрэл буряад хэлэнэйнгээ үдэрье тэмдэглэбди, - гэжэ урагшаа ханаатай, урма зоригтой, эрдэмтэ аха захатанаа, нютагаархидаа үргэдэг, ходол дэмжэжэ байдаг багша Жаргалма Шойжалсановна хөөрөө һэн.

Бэлигма ОРБОДОЕВА.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Суута эрдэмтэ Н.Д.Цырендондов тележурналист-натуралист Николай Дроздовтой Хорин газарта.

Гэр булын альбомһоо.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИЙН ТҮСЭБ

2011 оной октябриин 31 - нээ ноябриин 3 хүрэтэр

I. РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ТҮРҮҮЛЭГШЭ М.М.ГЕРШЕВИЧЭЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХЭ ТҮСЭБЛЭЛГЫН ЗҮБЛӨӨН

31.10.11.00 Бага танхим

II. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДА

Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон сан жасын хороон (Түрүүлэгшэнь Ц.-Д.Э.Доржиев)

Зүбшэгдэхэ асуудал: Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжээтэ хорин дүрбэдэхи сессид дээрэ хараалагдаха асуудалнууд 02.11.15.0 Бага танхим

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн, хуули ёһоной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон (Түрүүлэгшэнь А.С.Скосырская)

Зүбшэгдэхэ асуудал: Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжээтэ хорин дүрбэдэхи сессид дээрэ хараалагдаха асуудалнууд

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон (Түрүүлэгшэнь В.А.Павлов)

Зүбшэгдэхэ асуудалнууд: «2011 оной болон 2012, 2013 онуудай түсэбтэ үсын республиканска бюджет тухай» Буряад Республикын хуулиин проект тухай» 02.11.9.0 каб.119 «Буряад Республикын газар дээрэ этиловэ спирт, архиин болон спирттэй

зүйлнүүдые үйлэдбэрлэхэ ба худалдаха хэрэгтэ эрхэтэ ёһоор тааруулха тухай зарим асуудалнууд тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай.

«Гүрэнэй болон муниципальна мэдэлдэ байһан газарай участогуудые түлөөһөгүйгөөр өөрын мэдэлэй болгохо тухай» Буряад Республикын хуулида хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай.

«Захын Хойто зүгэй аймагуудта болон тэдэндэ адлидхагдаһан газарнуудта оршодог муниципальна байгууламжануудай ажаһуугшадай агамидарал хангахын тула хэрэгтэй эд бараа зөөлгыг гүрэнэй талаһаа дэмжэхэ тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай.

III. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ АППАРАДАЙ ХҮТЭЛБЭРИЛЭГШЭ В.Б.ЭРДЫНЕЕВТЭ ХҮДЭЛМЭРИЙН ЗҮБЛӨӨН

Зүбшэгдэхэ асуудалнууд: 2011 оной октябриин 31-нээ ноябриин 3 хүрэтэр Буряад Республикын Арадай Хуралай хараалһан хэмжээ ябуулганууд тухай.

Буряад Республикын Арадай Хуралда хиналтын документнүүдые бээлүүлгын байдал тухай

Бусад асуудалнууд 31.10.13.30 Арадай Хуралай бага танхим

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДА

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн, хуули ёһоной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон (Түрүүлэгшэнь А.С.Скосырская)

Зүбшэгдэхэ асуудалнууд: «Пунгалтын хуули ёһын асуудалаар Буряад Республикын хуули ёһын зарим үйлэнүүдтэ хубилалтануудые оруулха тухай»

Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

02.11.10.00 каб.323 «Буряад Республикын социальна шэглэлтэй, олзын хэрэг эрхилдэггүй эмхинүүдые гүрэнэй талаһаа дэмжэлгэ тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

03.11.10.00 каб.323

Нүүдэл хүдэлмэрийн зүблөөн: «Зэдын райондо Ёнхорой, Цаган-Усанай хүдөөгэй поселенинүүдые нэгдүүлгын аргаар муниципальна эмхинүүдые хубилгалга ба шэнээр байгуулагдаһан муниципальна эмхин статустай болгохо тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

01.11. Зэдын аймаг

Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын холбоонуудай, үндэһэ яһатанай асуудалнуудай, залуушуулай политикын, нийтын болон шажан мүргэлэй нэгдэлнүүдэй талаар хороон (Түрүүлэгшэнь В.Р.Булдаев)

Зүбшэгдэхэ асуудалнууд: «Россиин Федерациин үсөөн арадудай ажаһууха газары ба заншалта ажабайдалынь хамгаалха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

01.11. 10.00 каб.212

Буряад Республикада футбол хүгжөөхэ талаар шийдхэгдээгүй асуудалнууд ба ерээдүйн хараа зорилгонууд

02.11. 14.00 каб.212

Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон (Түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)

Зүбшэгдэхэ асуудалнууд: Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжээтэ хорин дүрбэдэхи сессид дээрэ хараалагдаха асуудалнууд 31.10. 14.00 каб.218

Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгаалин нөөснүүдые ашаглалгын болон оршон тойронхине хамгаалгын талаар хороон (Түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)

Хүдэлмэрийн бүлэгэй зүблөөн: Зүбшэгдэхэ асуудалнууд: «Буряад Республикын технопаркнууд тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

01.11.14.00 каб.203

Зүбшэгдэхэ асуудалнууд: «Буряад Республикада гүрэнэй эд зөөри хүтэлбэрлгын нийтын гол ёһо гуримууд тухай» Буряад Республикын хуулида оруулагдаха хубилалтанууд тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

02.11.14.00

«2011-2015 онуудтахи Буряад Республикын социальна-экономическа хүгжэлтын программа тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

14.30

«Буряад Республикада автомобильна болон хотын электрическэ пассажирска транспорт тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

15.00 каб.203

Зүбшэгдэхэ асуудалнууд: «Онсо аргаар хамгаалагдадаг байгаалин газарнууд тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

03.11 10.00 каб.203

Нүүдэл хүдэлмэрийн зүблөөн:

Зүбшэгдэхэ асуудалнууд:

Буряад Республикын Захаминай аймаг ай экологийн асуудалнууд: байдал, шийдхэлгын замууд

02-03. 11 Захаминай аймаг

IV. ЭРХЭТЭДЫЕ ХҮЛЭЭН АБАЛГА

Булдаев В.Р. – Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын холбоонуудай яһатануудай асуудалнуудай, залуушуулай политикын, нийтын болон шажан мүргэлэй нэгдэлнүүд талаар хорооной түрүүлэгшэ. 03.11 14.00-17.00 каб.212

“Сагаан үбгэн-2011” гэгһэн конкурседо

ХҮНДЭТЭ НҮҮР ҺЭШЭН

ЭЛДИН ТАМЧЫН эрьедэ түрһэн хүбүүн түргэн боргожо, хоёр дүүнэрээ дахуулаад, Сэльбын хүндыдэ сэсэг түүжэ жаргадаг хаһые хэн мартаха бэлэй... Эсэгэнь - Лубсан Раднаев дайнһаа эрэмдэг бээтэй боложо ерээд, ойро зуура бэээ заһан аргалуулба. Эрэ бээ хүсэһэн Баяр, олоншые юумэ бодонгүй, Гусинозерск хотын ГПТУ-да шалгалта барижа оробо. «Хоёр тээшээ эритэй хайлаа болоод, модон мунсада хуулгаһан

хүрдэ эрьюулһээр байтарнай, «академимнайшые» дүүрешоо гээшэ һэн ха» - гээд, Баяр мүнөө хөөрэдэг. Хамаг юумэнэй хүрээлдэжэ ядажа байһан тиимэл саг байгаа ха юм. Элдэб адираатай үе саг болоод, хурдадхалгын арга замууд мүртэй юумэ үгөөгүй, ойро зуура хаагдаад байһан Холбоолжонной уурхай дахяад нээгдэжэ, нүүрһэшэдэй нэтэрүү оог суураан үрэмдэдэг механизмүүдай, экскаваторнуудай гүндүү абяан ямаршые үедэ Баян-Зүрхэнэй хоймрто замхадаггүй һэн. Эдэ бүгэдые үндэрэй оройһоо хаража, хадуужа байхадаа, хара түлээе зада хүрээдэһэн Баяр Раднаевые олохон бодол үйрүүлһэн байха. Дайн дажарай түлэг нэжэгэнэлдэжэ байхада, галзуу

нохосууд галаар турьяжа, айхабтар хэсүү үе тохёолдобо. “Буряад-Монголой кочегарка үнгэрһэн сүүдхын үе соо хэды шэнээн хара алта малтааб” гэгһэн тоо мэдээн республикын Дээдын зургаануудай стол дээрэ үглөө бүхэндэ табигдадаг байһан. «Промышленностиин хиллэмэн» байһан нүүрһэн гэрэ сагта амин шухала хэрэгтэй байгаа ха юм. Пүни. Баяр түрүүшын халаанда гараба. Шэб харанхы штрек сооһоо соргоор уһан гоожожо, фонарийн бүүдэгэрхэн гэрэл туяа сохино. Забойшигууд уһа шабар умбажа байгаад, бүхэлэлтэнүүдые тодхожо үрдинэ. Хаанаһаашыеб шорой шохой харшагананунаад, «Вагонуудаа үтэр ябуулагты» гэгһэн захяа үгтэбэ. Хара алта ашаһан «хамбынууд» дүүжэн харгыгаар дүерэлдэбэ.

Баян-Хүндын уурхай соо Баяр Раднаев үнинэй бригадир В. С. Можаровтай хүдэлхэдөө, яһала оншо дүрын олоһон юм. Нэгэтэ коммунист Можаровой бригадада шэнэ түхэлэй нүүрһэнэй комбайн даалгагдаба. Шэнэ юумэн шэртһэтэй байдаг. Шадамар бэрхэ шахтернуудай уран дүйтэй гар мэдэрхэдээ, үргэн абасатай комбайн «үмхэжэжэл» мэдэнэ ха юм. Нэгэтэ машинист Можаровой хүтэлбэрилдэг хоёрдохи участок сүүдхын туршада 2650 тонно рекордно туйлалта сохижо, Зүүн Сибириин шахтернуудай «хамар» этэрһэн юм. Энэнай шэнэ үсын хүнүүдэй сэльхэлэйн мэдэрэл, олонийтые урагшань дабуулха түлхисэ бэшэ гү? Олоной жагсаалта һайндэрнүүдтэ Баяр Лубсановичай салигар үргэн сээжыень «СССР-эй Хүндэтэ шахтер», «Буряадай АССР-эй хүндэтэ

нүүрһэшэн», мүнгэн хажатай медальнууд шэнхинэдэг. Миний магтаһан герой огто амгалан һуужа шададаггүй хүн. Нэгэ мэдэн гэхэдэһни, Арын-Булаг, Айрагай талаар авто-хүлэгэйнгөө хатар үзэһэн лэ байха. Б.Л.Раднаевтан өөрын зохид һайн гэртэй, үнэр сула бүлэ. Наһанайнь нүхэр Людмила Цыренешиевна нарин нягта, гэр доторойнгоо ажал жэншэдгүйхэн баряад байдаг. Өөрөө Баяр Лубсанович сүлөө саг һамбаашалан, үдэрэй сонинуудые уншадаг, хэрэгтэй һайн зүйлнүүдые таг дээрэхи номууд дээрээ табидат. Үри үхибүүдынь эхэ, эсэгээ дуурьяжа, уран шадамар бэрхэнүүд. Тамчын элдин талада түрһэн Баяр Лубсанович, заяантай һаруул, замтай сарюун бай! Чимит-Цырен САНЖИЕВ, журналист.

Һанаа зобоомо асуудал

БЭЕ БЭЕДЭЭ ТЭСЭМГЭЙ БАЙЯЛ

Р.Н. БАЗАРОВАЙ фото

Республикадамнай зуу гаран үндэһэ яһатан эбтэй эетэй ажаһуудаг гэжэ бидэ омогорхолог-бди. Гэбшье тэсэмгэй зан гансашье арадуудай хоорондын бэшэ, харин бүхыдөө хүнүүдэй хоорондын харилсаануудта хабаатай: эхэ эсэгэ – үри хүүгэд, эрэмдэг бэетэй хүнүүд – элүүр мэндэ зон... Тэсэмгэй байха гэшэ өөрһөө онсо ондоо хүниие

Буряадай Пураалсалай болон эрдэм ухаанай министерствын эхин болон дунда мэргэжэлэй хуралсалай таһагай зүбшэлэгшэ **А.Батугевай** болон Улаан-Үдэ хотын депутадуудай зүблэлэй депутат **Ю.Гыпыловагай** сугларгашадые амаршалһанай удаа слэкто хабаадагшад дүхэриглэжэ, мүнөө үсын ниигэмдэ тэсэмгэй зан абарин асуудалнуудые хэлсээ.

РБ-гэй Президентын болон Правительствын захиргаанай Үндэһэ яһатануудай хоорондын харилсаануудай болон эрхэтэдэй үүсхэл хүгжөөлгын талаар хорооной ахамад мэргэжэлтэн **М.Бадмаева** залуушуулай дунда ябуулдаг ажал тухай хөөржэ үгөө. Тийн үндэһэ яһатануудай хоорондын харилсаануудай талаар саг үргэлжэ эмхидхэгдэжэ байдаг хиналгын дүнгүүдээр, 2005-2007 онуудта 18-29 наһатайшуулай дунда бусад яһанай түлөөлэгшэдтэ дурагүйдэлгын хэмжээн 40 процент болотор ургаһан байна. Юуб гэбэл, эдэмнай Совет гүрэнэй хандаржа, анханай үзэл сурталай буруушаагдаһан һамаргаата сагта хүмүүжүүлэгдэһэн 90-ээд онуудай үсынхид болоно.

«Энэ муу дохёо абахадаа, ажалаа эдэбхижүүлэ хэмди. Хүн гэшэ 20 наһа хүрэгээрөө бурилдэдэг гэжэ мэдээжэ. Тиймэһээ хургуулинуудтай, дунда мэргэжэлэй болон дээдэ хуралсалай эмхи зургаануудтай хүдэлмэри ябуулха зорилго табиһан байнабди», - гэжэ Мэри Васильевна онсолоо. Пүүлэй гурбан жэлэй туршада хургуулинууд болон дээдэ хуралсалай эмхи зургаануудтай ажал ябуулагдана, харин мүнөө Буряадай республиканска барилгын болон хотын ажахын техникумэй үүсхэлээр ссузуудай хурагшадай дунда тэсэмгэй зан абари хүмүүжүүлгын талаар түб байгуулагдаба.

«Бэе бээе тон хайн мэдэхэ болохо гэшэ – даб дээрэ манай гол зорилго, - гэжэ М.Бадмаева тэмдэглээ. – Энэ талаар республикын арадууд тухай хөөрэхэн «Буряад орон – тэсэмгэй зан абарин дэбисхэр» гэнэн фильм ехэ ашаг үрэтэй, багшанарта методическа пособиууд зохёон бүтээгдэнхэй. Тийхэдэ «Хани барисаанай байшан» нээгдээ гэжэ мэдэнэт, тэндэмнай үндэһэн соёлой 24 нэгэдэл байрланхай».

Хүтэлбэрин болон хуралсалай мэргэжэлтэдэй республиканска институтай педагогикын болон психологийн кафедрын ахамад

заагша **Т.Н.Сенгеевагай** хэлэхээр, хүнэй сэдхэлэй амгалан байдал болон тэсэмгэй зан - бэе бээдэ дүтэрхы ойлгомжонууд. Сэдхэлэй байдалай хайн байхада, хүн олье ойлгожо болон тэсэжэ шадаха. Тиймэһээ тэсэмгэй зан үхибүүн наһанда бүрилдэхэ жэшээтэй. «Минни һанамжаар, хамаг юумэн гэр бүлэхөөл набагшатай. Гэртэхинтээ харилсадаг ёһо гурим саашадаа бүхы наһандамнай үзэгдэдэг харилсаануудай үндэһэн боложо үгэдэг бшуу, - гэжэ Татьяна Николаевна онсолоо. – Пүүлэй хорин жэлэй туршада эхэ эсэгэдээ хандасын мууданан ушар ханааем зобооно. Илангаяа эсэгэдээ дурагүйдэлгэ нилээд муу хойшолонгуудтай юм. Үнэн алдартта шажанда «эсэгэмни – бурхамни» гэжэ дэмы хэлэдэггүй. Хүн гэшэ эсэгынгээл нэрээр, эсэгынгээл хүсөөр ажамидардаг, өөрөөшье хүсэтэй болодог».

Үнэхөөрөөшье, хүүгэд багадаа минил аба эгээл хүсэтэй болон зүрхэтэй, минил эжы тон хайн болон энхэргэн гэжэ буялладаг. Ингэжэ үетэнөөрөө тоосолоһоор, бишье үндыгөөб. Тээд Совет гүрэнэй хандаржа халахалаар, энэ эмхи журам алдагдаа: олонхи эрэшүүлэй ажалгүй боложо, архида ороходо, эхэнэрнүүд тэжээгшын үүргэ дүүргэхэ баатай болоо. Тийн «кабаш архинша, тулюур туйган» гэхэ мэтые үдэрһөө үдэртэ шагнажа байһан мүнөөнэй хүүгэд эсэгээ хүндэлхээ болонхой.

Хэндээш хэрэггүй, ахир абатайб гэжэ ханажа байхада, үхибүүндэ ямар гашуудалтай гэшэб. Энэ талаар минни эжы тон эсэн эхэнэр гэжэ ханагшаб: юунэйшье болоо хаа, ямаршье сагта эсэгым нэгэшье дахин муугаар хэлэжэ үзөөгүй. Тиймэһээ би гомдожо гутажа, сэдхэлээ зобоожо ябаагүйб, эгээл ухаатай, тон бэрхэ, үнэн сэхэ хүнэй басаганби гэжэ ходо омогорхохо жаргалтай байгааб.

Ажабайдалай жама ёһонууд тухай Буддын шажанай университетэй заагша, буддын шажанай философиин кандидат **Р.Д.Содномов** ойлгуулжа үгөө. Гол хэлэлгэнүүдынен дамжуулахам: «Хожомо олон гүрэнүүд Россияе эзэмдэхээр түсэбтэй. Тиймэһээ тэдэ манай өөһэд хоорондоо эб эмхигүй байбалнай, зорилгоёо бээлүүлжэ шадаха бшуу», «бэрхэшээлнүүднэй 90-ээд онуудта бэшэ, холо урид эхилээ юм. Арадуудай хоорондоо

ойлгохо, хүндэлхэ гэнэн удхатай. Тус ойлгомжые үргэн удхаарнь хаража үзэбэлнай, шийдхэгдээгүй асуудалнууд тон олоор гаража ерэнэ. Тиймэһээ эхин болон дунда мэргэжэлэй хуралсалай эмхи зургаануудай I республиканска слэдой «Тэсэмгэй зан абарин замда» гэжэ нэрлэгдэһэниинь гайхалгүй.

хани барисаа, Эхэ орондоо үнэн сэхэ байлга мэтые дэлгэрүүлдэг байһан коммунист үзэл сурталые хүндэлбэшье, анха түрүүн хүсөөр хуурия табиһыень, ондоо һаналтанда тэсэмгэй бэшээр хандаһыень ханаа.

Хүсэрхэн баадхалга дээрэ үндэһэлһэн ямаршье хайн хэрэг муугаар дүүрэдэг юм», «тэсэмгэй зан – бэе бээе хүндэлэлгэ, сэдхэлэй баялигай гэршэ. Хүн хайн гү, али муу гү – үндэһэ яһанһаа, шажан мургэлһөө дулдыдадаггүй. Ямаршье аралта өөрын баатарнууд, өөрын этэгээд гэжэ байдаг».

СПИД-һээ хэргэлгын болон тэмсэлгын талаар республиканска түбэй ахамад врачай орлогшо **С.С.Баглаева**: «ВИЧ-халдабари нийгэмэй социальна байдал харуулдаг. Болбосоронги нийгэмдэ иимэ үбшэнтэндэ энэрэнги хандалга үзүүлэгдэдэг. Пүүлэй мэдээнүүдэй ёһоор, Буряадта ВИЧ-тэй 3000 хүн ажаһууна. Тийн энэ аймшагтай үбшөөр халдахаяа айдаг болон тэрээн тухай гүйсэд мэдэсгүй дээрэһээ үбшэнтэниие газашалха ушарнууд дайрладаг».

Буряадай республиканска мэдээсэлэй-экономическа техникумэй заагша психолог **А.В.Пегелина**: «Бидэ ондоонуудшье хаа, суг хамтабди» - эрэмдэг бэетэй хүүгэдтэй табан жэлэй туршада хүдэлжэ байһан техникумэйнай гол хараа. Пураалсалай эмхи зургаануудта дүн хамта 19 мянган иимэ үхибүүд хурана. Тэдэньһээ 1500 гэртээ ном үзэдэг. Энэмнай муу. Үхибүүн бүхэн сасуутанаараа харилсаха ёһотой».

Буряадай республиканска барилгын болон хотын ажахын техникумэй заагша психолог **В.В.Битхаева**: «Анхан сэгнэгдэдэг байһан боди сэдхэл буруушаагдажа, 90-ээд онуудһаа хойшо бидэ гансал хамараа хараад ябадаг болообди. Зүгөөр мүнөө гансал хара амяа харалгын болон өөрынгөөл аша туһада ойлголдын дутуу дундануудые ойлгоходоо, түрүүшынгээ ойлгомжодо дахин бусажа байнабди. Тэсэмгэй занда түрүүшын алхам – намдал адли хүндэтэй бусад хүнүүдтэй холбоотойб гэжэ мэдэрэлгэ. Түрүүшымнай слёт бороогой дуһалнууд шэнги үрэтэй байха гэжэ найданаб. Тийн хүнүүдэй ухаан бодол бага багаар хубилһаар, һүүлэй һүүлдэ бүхы нийгэм тэсэмгэй болохо».

Дыжит МАРХАДАЕВА.

«БЭЛИГ» ХЭБЛЭЛ САГАЙ ЭРИЛТЭЭР ХҮДЭЛНЭ

ЭНЭ хэблэл мүнөө ном хэблэлгын дэлгүүртэ бата бэхээр хуурижанхай. Тийн хүүгэдэй, уран хайханай, эрдэмэй номуудые гаргаханаа гадна, республикынгаа хургуулинуудта буряад хэлэ болон литератураар УМК-нуудые (хуралсалай методическа хүсэд суглуулбаринуудые (жэшэнь, түрлхи литератураар учебник, хрестомати, методическа пособи, ажалай дэбтэр) зохёон хэблэжэ байна. Энэнь даб дээрэ гол шэглэлын болонхой. Энэ ушараар «Бэлиг» хэблэлэй директор Сергей Дмитриевич Будаевтай хөөрэлдэһэн байнабди.

– Сергей Дмитриевич, хуралсалай методическа суглуулбари зохёон хэблэлгын талаар ажал тухайгаа уншагшадтамнай хөөржэ үгыг даа.

– Гансал манай хэблэл республика соогоо буряадаар номуудые гаргана гэшэ. Зүгөөр мүнөө үсын эрилтэдэ таарама хуралсалай методическа суглуулбаринууд дээрэ хүдэлмэрилхээ урид хоёр редакторнууд Санкт-Петербург болон Новосибирск хотонуудта хуралсалай гараһан байна. Саашадаа БГУ-гай, багшанарай колледжын мэдээжэ методистнарһаа, хотын болон аймагуудай хургуулинуудай нэрэтэй солотой багшанарһаа бүридэһэн буряад хэлээр болон литератураар ами аминдан зохёохы бүлэгүүдые эмхидхэжэ, буряад хэлэн үндэһэн хэлэн болон буряад хэлэн гүрэнэй хэлэн гэнэн хоёр шэглэлээр 1-11 классуудые бүхыдэнь УМК-нуудаар хангаха талаар ажалаа ябуулжа байһанхайбди.

«Буряад хэлэн» гэнэн гүрэнэй программаар Э.П. Нанзатовгай «Эрдэни» – түрүүшын суглуулбари 2005 ондо гараа. Тэрэ гэнэһээ хойшо хэдэн УМК гаража, мүнөө дээрэ буряадшье, ородшье хургуулинуудай эхин классуудта үзэхэ номууд гаранхай. Тийхэдэ 5-6-дахи классуудта буряад хэлэн гүрэнэй хэлэн гэнэн гүрэнэй программаар С. Содномовой «Алтаргана» гэжэ суглуулбари жэлэй дүүрэтэр гарахаяа байна. Пураалсалай номуудые зохёон хэблэхэ гэшэ тон харюусалгатай, ехэ оролдолгын эрилтэтэй болон нарин ажал юм.

– Иимэ орёо ажалдатнай ямар бэрхэшээлнүүд дайралданаб? Номололгын талаар хэр гэшэб?

– Мүнгэ алтанай дуталдал тон ехэ бэрхэшээл гэхэгүйб, дэмжэлгэ яһала үзүүлэгдэдэг. Пураалсалай болон эрдэм ухаанай министерствын тематическа түсэбтэ ороһон номууднай тухай номололготой, жэл бүхэндэ 3000 хэһэгээр хэблэгдэдэг, хургуулинуудта түлбэриггүйгөөр тараагдадаг. Энэнь бултанда хүрдэлгүгэй юм ааб даа, дугаһыень бидэ өөһэдөө гарган худалданабди.

Бэрхэшээлтэй юумэн гэхэдэ, бэшэхэ авторнууднай хомор. Сэхыень түлэхэдэ, бэшэжэ шадаха хүнүүд бии, зүгөөр урмашуулгын түлбэри тухай асуудал урагша абтанагүй. Тиймэһээ гэдэнэй һонирхол татахын тула бидэ республика соогоо тон түрүүшынхией урмашуулгын түлбэри нэбтэрүүлһэн байнабди.

Хэрбээ буряад хэлээр ажалай түлэг дундаа ябажа байгаа хаа, түрлхи литературын талаар шийдхэгдээгүй асуудалнууд гарадаг. Тэрэ асуудалнуудые шийдэхын тула нилээд ехэ ажал ябуулагдаа гэжэ хэлэлтэй: ямар зохёолнуудые ямар класста үзүүлхэб гэхэһээ эхилээд, республикын бүхы багшанартай программаа зүбшэн хэлсэжэ, дутуу дундануудаа усадхан бүрин бүтэн болгожо, класс бүхэндэ авторнуудай бүлэгүүдые эмхидхээд, УМК-нуудые зохёолдо дээрэ ажал ябуулжа эхилээбди.

– Мүнөө үсын түрлхи литературын номууд соо ямар асуудалнуудта гол анхарал хандуулагдааб? Хүмүүжүүлгын ямар зорилгонууд табигдаһанхай гэшэб?

– Ёһо журамай, хургаалай, зан сэдхэлэй шэглэлтэй гэхэдэ болохо. Үндэһэ яһатануудай хоорондохы тэсэмгэй харилсаан. Эхэ орондоо үнэн сэхэ байлга, ёһо заншалаа сахилга, аха зоние хүндэлэлгэ, гэр бүлын харилсаан гэхэ мэтэ хүгжэлтын хараа бодол, эрилтэнүүд табигдаана. Тийхэдэ мүнөө үсын хуралсалай шэнэ инновационно, хубилган шэнэдхэлгын аргуудые хэрэглэжэ, хурагшадай эрдэм мэдээ үргэн дэлисетэй болгохо гол шухала асуудалнуудта анхаралаа хандуулабди.

– Сэнгэй талаар хэлэхэ болоо хаа...

– Манай УМК-нууд бусадһаа үнэтэй бэшэ. Зүгөөр тон хямадар худалдаха арга бидэндэ үгы. Юундэб гэхэдэ, федеральна учебнигүүдтэл хэдэн миллион хэһэгээр гарана бэшэ ха юм даа. Хэнэйшье мэдэхээр, хэһэгэй дээшэлхэ бүри бэлдэлгын гарза доошолдог. Зүгөөр бүхы гүрэн дотороо хэрэглэгдэдэг эдэ номуудай манай республика хүржэ ерэтэр, сэнгын үнөөхил 300 түхэригтөө хүрэхэнэ.

– «Буряад хэлэн - түрэл хэлэн» гэнэн программада хабаатай суглуулбаринуудай хэрэглэмжын эгсэ доошолһонинь ямар шалтагаантай гэшэб?

– Нэгэдэхээр, өөһэдөө хуралсалайнгаа түсэб табидаг болоходоо, зарим хургуулинууд буряад хэлэнэй сагуудые хороожо, бусад предметүүдтэ үгэжэрхинэ. Тийн «түрэл хэлэн» гэнэн программнгаа сагтаяа тааралдахаа болиходо, багшанар яахашье аргагүй «гүрэнэй хэлэн» гэнэн программаар зааха баатай болоно. Пайн юумэн гэхэдэ, һүүлэй үедэ хаа-хаангүй орол хургуулинуудта буряад хэлэнэй хэһээлнүүд нэбтэрүүлэгдэжэ байна. Тиймэһээ «буряад хэлэн - гүрэнэй хэлэн» гэнэн программаар үзэдэг хурагшадай тоо нилээд олошооро.

– Сергей Дмитриевич, хайн даа. Хэрэгэйтнай урагшатай, амжалттай байхыень хүсэһэбди.

Дыжит МАРХАДАЕВА.

Эдир сэтгүүлшэдэй эблэл

Эдэ үдэрнүүдтэ, ноябриин 2-3, Эдир сэтгүүлшэдэй эблэлэй гэшүүд «Салют, юнкор!» гэжэ фестивалда хабаадажа байна. Тиймэ ушарһаа гол эмхидхэгшэнь болохо Республикын үхибүүдые уран найханай талаар хүмүүжүүлгын түбэй хүтэлбэрилэгшэ Н.Ц.САГАЕВТАЙ хөөрэлдөө эрхилбэди.

Н.Ц.Сагаев

АЛТАН ГУУР ҺАНУУД МҮНДЭЛХЭ ГҮ?

- Наян Цырендоржиевич, үхибүүдые нэгдүүлэн олонийн үшөө нэгэ эмхи республикада хуулигаар мундэлхэдөө, эдир сэтгүүлшэдые дэмжэхэ, хүдэлмэриень дам саашань дэбжүүлхэ гол зорилго урдаа табиһан байна. Мүнөө юун хөгдэнэ?

- Гансал саарһан дээрэ гар табяатай шэнэ данса бэшэ, республикын үхибүүдые үнэхөөрөө ниилүүлэн Эблэл байгуулхаяа оролдообди. Тийхэдээ Буряадай ниислэлдэ, бүхы хүдөө нотагуудта сурбалжалгын ажалтай хабаатай үхибүүдэй нэмэлтэ һуралсалтай нягта гэгшын холбоо тогтоохо гэнэн ажалаа ябуулһаарбди. Энэ хэрэгтэ мүнөөшье үнгэржэ байһан «Салют, юнкор!» мүн лэ нүлөөлнэ.

Хожомын Эблэлэймнай таһалбаринууд аймаг бүхэндэ байха гээд түсэблэнбди. Тийгэжэ тэндэһээ алибаа шэнэ хүдэлмэринүүд манай түб руу Интернетдэй ашаар сэхэ эльгээгдэжэ байха. Хамагай эрхимүүдын манай түбһөө дам саашаа республикын болон Россиин хэмжээндэ үргэгдэхэ зэргэтэй. Мүнөө тийгэхын тулада «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшантай хэлсээн баталагдахань, гадна Интернет-радио байгуулагдахань.

Саашаадаа түбэйнгээ дэргэдэ үхибүүдэй шэнэ сонин үргэлжэ толилжо байхаар хараалнабди. Эгээл тэрээн соомнай республикын үхибүүдэй бэшэһэн зохёолнууд «нара хараха» аабза. Мүнөө «Подросок» гэжэ сонин хэблэгдэнэ. Гадна үхибүүдэй шэнэ теле-дамжуулгануудышье бэлдэхээр бэлэнбди. Юундэб гэхэдэ, түбтэмнай бүхы оньһон түхээрэлгэнүүд, дээдын гарай

Уран зурааша С.Ринчиновтэй уулзалгын үедэ

Виталий Шелеховий фото

сэгнэлтэ үгэхэ гэхэ мэтын шадабаринуудтай ямаршье мэргэжлэдэ угаа туһатай».

- Мүнөө республикада үхибүүдэй бэлдэһэн сонин хургуулинуудай дэргэдэ хэблэгдэхээр аабза? Гадна фотостуди болон радиостудииудышье зарим хургуулинуудта бии. Үшөө тийхэдэ Буряадай гүрэнэй университетэ сэтгүүлшэдые бэлдэнэ, ВСГТУ-дашье олондо мэдээлгын талаар оюутад һуралсал гарана. Тобшолбол, танай шэлэһэн шэглэл угаа эрилтэтэй, хэрэгтэй болоно.

- Тиймэ. Мүнөө Буряада үхибүүдтэ зорюулһан болон үхибүүдэй бэлдэһэн 160 сонин тоологдоно. Тэдэ со-

Хурамхаанай, Хориин аймагуудта хамагай эрилтэтэй, угаа дэлгэрэнги. Республикада үхибүүдэй хабаадалгатайгаар ажалаа ябуулдаг 2 фотостуди – Кабанскын болон Мухар-Шэбэрэй аймагуудта, 2 радиостуди – Мухар-Шэбэрэй, Ахын аймагуудта, мэдээсэлэй 7 түб – Сэлэнгын, Яруунын, Кабанскын, Хориин болон Мухар-Шэбэрэй аймагуудта оршоно. Яруунын аймагай түб тосхоной 1-дэхи хургуулида киностуди байгуулагданхай.

Буряадай ниислэл хотодо аяр 16 хургуулида олон жэлэй туршада сонинууд хэблэгдэнэ, радиостудиишье, хургуулийн телевиденийн түбшье бии.

- Бэрхэшэлнүүд бии гү?

- Буряад хэлэн дээрэ бэшгэдэһэн хургуулийн сонин үгы – баһа бэрхэшээл гэхэ байна! Эдир сэтгүүлшэд хамтын холбоогүй. Гадна аймагуудай хургуулинуудта сонин хэблэхын тулада материальна баазань тулюур. Республикын үхибүүдэй хамагай эрхим бүтээл хэблэһэн суглуулбари үгы. Аймагай Захиргаан болон гүрэнэй засаг зургаан энэ хэрэгые дэмжэбэшье, ажал эдэбхижэнэгүй. Тоолохо болоо һаа олон.

Эдэ бүгэдые усадханын тулада Эблэл байгуулагдаа бшуу. Үхибүүдые хүмүүжүүлхэ болон оюун ухаань хүгжөөхэ хэрэгтэ журналистика аргагүй хэрэгтэй, туһатай хаям. Эдир сэтгүүлшэн уран гуурһаа туршахаһаа гадуур хүнтэй зүбөөр харилсаха, урнаар дуугаржа хураха гэхэ мэтын мүнөө үедэ угаа хэрэгтэй мэдэсэнүүдтэй, шадабаритай болон дадалтайшье болоно.

- Саашанхи ажалдатнай амжалта хүсэе!

Үхибүүдэй дундаһаа уран гуурһатанише оложо, бэшэхэ бэлигыень мүлхэхэ, тишгээжэ сэтгүүлшэдэй шэнэ халаанише ургуулха, тэдэндэ дали жэсгүүр үгэхэ гэнэн хараатайгаар эдир сэтгүүлшэдэй эблэл байгһа оной январийн 28-да мундэлһэн. Буряадай һуралсалай болон эрдэм ухаанай министрствын таһалдал болохо Республикын үхибүүдые уран найханай талаар хүмүүжүүлгын түб олонийтын шэнэ эмхише зохёон байгуулхыдаа, ургажэ ябаа багашуулай зохёохы хэдэбыень лэ бадараахаяа хүсөө.

мэргэжэлтэд бии. Теле-болон радио-студиинуудтамнай мүнөөшье шэнэ дамжуулганууд мундэлхөөр лэ!

- Мүнөө хэды үхибүүн Эблэлэй бүридхэлдэ бэ?

- Хоёр мянгаһаа үлүүтэй.

- Булта сэтгүүлшэд болохогүйшье һаа, ямаршье мэргэжэл олоо һаань, туһатай аабдаа.

- «Салют, юнкор!» гэжэ фестиваль анха удаа 2003 ондо үнгэрһэн. Тэрэнэй үедэ

Пуралсалай болон эрдэм ухаанай министр Сергей Намсараевай үхибүүдтэ зорюулжа хэлэһэн үгэ һанаандам ороно: «Эдир багадаа сэтгүүлшэнэй мэргэжэл шудалбашье гэлэйт, хожомын бүгэдөөрөө эхин шэглэлээрэ ябаашьегүй һаа, олоһон мэдэсэтнай хамагай үнэтэй. Олоной дундаһаа оношотойень олохо, холодоо шэнэ һонин бэдэрхэ, тэрэн тухайгаа зүбөөр бусадта дуулаха, хүнэй хэлэһэндэ өөрын

нинууд өөрын уншагшадтай, бэшээшэдтэй. Аймаг бүхэндэ үхибүүдэй бүтээһэн 5-10 хэблэл байха. Ойнодо хүрэхэн, 15 һаһаа шахаһаншье хэблэлнүүд шуу! Парын туршада нэгэ дугаарын заатагүй нара харана. 5-200 хэһэгээр олондо тараагдана. Республикын табан аймагай нэгэндэнь заатагүй мэдээсэлэй түб, радиостуди болон телестуди бии.

Үхибүүдэй бүтээлнүүд Зэдын, Яруунын, Кабанскын,

ҮХИБҮҮДЫЕ ДАЛИЖУУЛДАГ УУРХАЙ ЛЭ!

Олзо эрьюулһэн орёо байдалда ургажэ ябаа үхибүүдэй оюун ухаа хүгжөөхэ талаар онсо анхарал хандуулхаар болоо. Тэдэнэй хүн шанарыень бүри багаһаань «заһаха» хэрэгтэй. Энэ хадаа орон нотагтаа дуратай, ажалдаа харюусалгатай, буруу зүбье, буян нүгэлые илгахатай, худал хулгайнаа гэшэхэ, аха хүниие хүндэлхэ...

Тийхэдээ өөрөөшье хүндэтэй байха. Үндыжэ байгаа эдиршүүлдэ бүри эхинһэнь эдэ бүгэдые батар ойлгуулбалнай, өөдөө бодоходоошье, хүн түрэлтэнэй нангин заабарн заршамуудһаа хадуурхагүйе оролдохо аабза. Энэ хэрэгтэ Үхибүүдые уран найханай талаар хүмүүжүүлгын түб хубитаа оруулһаар.

Пургуулиһаа гадуур хүдэлмэридэ онсо хандаса байха зэргэтэй. Илангаяа үхибүүд хайрата сүлөө сагаа дэмы хооһоор үнгэрэнгүйгөөр, хожомын аша туһатай байха, алибаа шадабаритай болгохын түлөө

«Веснушка» бүлгэм

Виталий Шелеховий фото

түбэй хүдэлмэрилэгшэд оролдоно. Тийхэдээ нэмэлтэ һуралсалда хабаатай хүдэлмэрилэгшэдтэ зүбшөөл заабари үгэнэ, олонтой хабаатай

хүдэлмэринүүдые эмхидхэнэ, гадна уран зураг, вокал, журналистика, хатар болон бусад шэглэлээр үхибүүдые хургана.

Уран найханай талаар республикын 27 мянга гаран үхибүүн мүнөө хүмүүжүүлэгдэнэ. Тийхэдээ 13 шэглэл боложо хубаарна: уран зураг, хатар, вокал, аман зохёол, журналистика, театр, КВН, цирк, кино-фото болон бусад. Гадна 1109 коллектив мүнөө Буряадта тоологдоно, тэдэнэй 55-ийн – жэшээтэ.

Үхибүүдэй нэмэлтэ һуралсалтай хабаатай алибаа асуудалнуудай байбал,

Улаан-Үдын Стеклозавод тосхон, Хрустальна гудамжа, 1а хаягаар хандахадатнай болоно, али гэбэл: 27-12-76 телефонной номероор залгахыетнай уряалнабди.

Сарюуна ЭРДЫНЕЕВА.

“Сагаан үбгэн - 2011” гэгээн конкурсно

СОЛОТО УРИЛДААШАН

Намарай найхан үед Захаминай аймагта 2005 онноо заншалта болоһон хүнгэн атлетикээр Уласхоорондын спортын мастер, Росиин физическэ культурын габьяата хүдэлмэрилэгшэ Владимир ЦЫРЕНОВ шангуудай түлөө республиканска турнир Закаменск хотын амаралтын парк соо үнгэрөө.

Үлэгшэн нютагта түрэн, хураһан Волода хүбүүн (буриадаараа Доржо-Ханда) бага наһандаа абаяа хамалган хардалганда абхуулһан тула, өөртөө, өөрынгөөл шадал тэнхэндэ найдажа хураһан, шанга журамтайгаараа илгардаг байгаа. Пургуулида хуража ябахандаа, велосипедээр оодоргохо, санаар харайлгах, уран найханай самодельностьдэ хабаадаха даа. Пургуулида эгээл дуратай хэшээлын физикэ хэн.

- Доржо-Хандамнай өөрөө электродвижок ухаалан бүтээжэрхөөд, хургуулиа зайн галаар гэрэлтүүлжэ байгша хэн, - гэжэ мүнөөшье Үлэгшэнэй наһатайшуул хөөрэдэг.

Тиигээд боксын секцидэ ехэ дуратайгаар ябаа. Пургуулиа эрхимээр түгсэхөөд, шахтада хүдэлжэ, мүнгэтэйхэн болоходоо, Эрхүүгэй физическэ культурын техникумдэ хуража, эрхимээр дүүргэе. Пуража байхандаа, Эрхүү можын гурба дахин чемпион болон Сибириин, Алас-Дурнын боксор чемпион боложо суурхаа. Удаан Владимир Фрунзедэ (Бишкек) Киргизин дээдэ хургуулида хураа. Тэрэ союзна республикада мүнгэн медальда хүртэһэн габьяатай. Тиигэжэ Советскэ союзай ринг дээрэ гарахаяа ябаа. Тээд хорилгын үедэ гараа хухалхархөө.

Иимэ хүлээгдээгүй ушарһаа боложо, Владимир гүйжэ эхилээ бшуу. Залуу, ураг-

шаа ханаатай хүбүүе Ленинградтай П.Ф. Лесгафтын нэрэмжэтэ дээдэ хургуулида уряа.

10 жэлэй туршада СССР-эй суглуулагдамал командын бүридэлдэ ябахандаа, долоо дахин чемпион болоо. Мүн баһа РСФСР-эй долоо дахин чемпион юм, ахад дүү Знаменскинуудай турнирта хоёр дахин, «Труд» газетын шангуудта хоёр дахин илагшадтай тоодо ябаа. 1970 ондо 10 мянган метр соо эгээл эрхим дүн харуулаа. Америкэдэ, Европодо урилдахандаа, ходоодоо түрүүшүүлэй дунда ябаа.

Владимир Цыреновэй амжалттайгаар хабаадаһан мурьсөөнүүдые, илалтануудые, нэрэ зэргэнүүдые тоолохо болоо наа, газетын хууданһые хүрэхгүй. Тиимэһээ Сибирь болон Алас-Дурнын - 23 дахин, Буриадай 47 дахин чемпион болоһон гэжэ онсолое даа.

Наһатай болоходоо, Владимир Галсанович түрэл Буриад оройнгоо хүгжэхын, халбархын түлөө ехэтэ оролдожо, хоригшын болон олонитын ажалнуудта эдэбхитэйгээр хабаадана. Буриадай хүдөө ажахын дээдэ хургуулида багшалаа, «Урожай», «Буревестник» бүлгэмүүдые хүтлөө. Ямаршые тушаалда, хаанашье хүдэлхэдөө, түрэл нютагайхидеа нэгэтэшье мартангүй, али болохо аргаар туһалхые оролдохо даа. ДСО «Буревестник» хүтэлжэ ябахандаа, Үлэгшэнэйгөө хургуулида түрүүшын номо голднуудые асаруулан гэшэ. Энэ үүдхэлдэ юун гарааб гэжэ булта зон мэдэжэ байна: «Буриадай түрүү хүнүүд» конкурсын лауреат Шагдар Александрович Хазагаевтай шабинар дэлхэй дээрэ суурхана ха юм.

Захаминай аймагай хүтэлбэрилэгшэд

Владимир Галсанович Цыреновье түрэл аймагтаа ерээжэ, Захаминайгаа хүбүүд, басагадые хүнгэн атлетикээр хорихыень уриһан байна. Тиин 2003 онноо Захаминай гүйгөөшэд Владимир Галсановичай хорилгонуудай ашаар хурдан түргэнөө харуулжа эхилээ. Республикын хүдөө нютагуудай наадануудта Хоридо (2003 он) нэгдэхэ хуури эзэлээ, 2005 ондо Бэшүүртэ - хоёрдоху хуури, 2007 ондо Хяаггада дахинаа түрүү хуурида гараа. 2009 ондо Якутада амжалта түгэс ябажа ерээ.

Бэшээшье бага, ехэ мурьсөөнүүдтэ Владимир Галсановичай шабинар амжалта туйлаһаар. Мүнөөшье үнгэрһэн заншалта конкурсын хүлдэ тугые республикын 1-дэхи, 2-доху наадануудай чемпион, эдир тамиршан Лубсан Цыренов болон Буриад Республикын хэдэ дахин чемпион, дээдэ спортивна мастерствогоор хургуулинуудай кубогта хүртэгшэ Максим Батуев хоёр үргэжэ намилзуулаа.

Владимир Цыреновэй 70 наһанай ойдо зорюулагданан энэ турнирта Буриад Республикын залуушуулай, спортын болон физическэ культурын гол мэргэжэлтэ Ф.И. Дарханов ерээжэ, урилдаашадта тусхай бэшгтэй саб сагаан футболконуудые үмдэхүүлээ, Владимир Галсановичта «Спортдо габьяатай байһанай түлөө» медаль зүүлэжэ, мүнгэн жолоо баряа.

Владимир Цыреновэй шабинар алдарта багшынгаа хэрэгые үргэлжэлүүлжэ, хадата Захаминаа суурхуулна: Валерия Дылыкова - оюутан, Ирина Гарбаева мүнөө эжы болонхой, Санжидма Гонжитова - Захаминай ДЮСШ-гай багша - хоригшо, Эрдэм Очиров, Хэшэгтэ Бадмаев - оюутад, Гомбо Цыдыпов - Закаменскын 4-дэхи

хургуулин багша, Баир Жамсуев - аймагай захиргаанай ажалшан, Галдан Цыдыпов - ВОХР-ой харуушан, Кристина Осокина - 4-дэхи хургуулин хурагша, юбилейнэ кроссой чемпион, Баир Бадмаев - Дүтлүүрэй хургуулин хурагша, Андрей Яньков - сэрэгэй албанда, Баир Базаров - албанда татагдаба, Солбон Ламажапов - оюутан, Ренарда Гашипова - Улаан-Үдэдэхэ ДЮСШ-гай багша-хоригшо, Евгений Шангин Максим Батуев хоёр оюутад.

Хүндэтэ Владимир Галсанович!

Ажабайдалай хүшэр замые

эрэлхэгээр дабажа,

Урилдаанай ута замые

урагшатайгаар дабаад,

Үри хүүгэдэ үндылгэжэ,

Үргэн харгыдань гаргаад,

Үндэр наһанай жаргалые

Үзэбэлта буянтайгаар.

Залуу сандан үетэниие

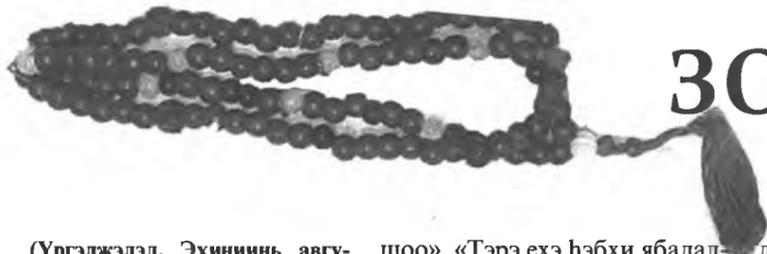
Залан гэхээр хүмүүжүүлээд,

Замын аруухан табинналта,

Һүр хүлдэнь үргэжэ,

Урагшань урматай ябуулналта!

Сэнгэ РИНЧИНОВ,
журналист.

ЗОЛОТЫЕ ЧЕТКИ

Словарь с комментариями

Любовь
НАМЖИЛОН

(Үргэлжэлэл. Эхинийн августын 11-эй, 18-ай, 25-ай, сентябрийн 1-эй, 8-ай, 15-ай, 22-ой, 29-эй, октябрийн 6-ай, 13-ай, 20-ой, 27-ой дугаарнуудта).

Ёгоозорнуудай заабари тухай - энэ хургаал манай ээрын урдахи IV-III зуун жэлнүүдтэ Энэдхэг орондо бии болоһон юм. Эхи табигшань Патанджали гэжэ нэрэтэй энэдхэг эрдэмтэн гэжэ тоологдог. Тэрэ ёгоозорнуудай хургаал тухай эгээн түрүүшын ном бэшэһэн габьяатай. Эдэ хүнүүд өөрынгөө бээдэ ёһотой эзэн боложо шаданан зон гэхэдэ, алдуу болохогүй.

Ехэнхи хүнүүд бээдэ эзэн бэшэ байдаг. Тэрэ юун бэ гэхэдэ, жэшэнь, хүн үглөөгүүр бодоод, иимэ тиимэ юумэ хэжэ байна гэжэ наһан аад, харин үдэр үнгэржэ, үдэшэ болоходо, түсэблэһэн юумэнийнгээ хадхыеньшье бээлүүлээгүй, миинтэ тооной үдэрөө, байһаар харануудые, жэлнүүдые, һүүлдэнь бүхы наһаа үнгэр-гэжэрхихэн байдаг гэшээбди.

Үгышые наа, залхуунайнаа хүрэхэдэ, сүүдхын ямаршые саг байг, хамаагүй унташаха, үүсэ болохоор гэжээгдэжэ байһан гахай шэнги бээ хэм хэмжүүргүйгөөр эдээлүүлжэ байха, бээ ехээр бөөмэйлхэ, гамнаха, ажал хэжэ хэрэг болоо наань, ондоо хүн тээшэ хургаараа заагаад, сүнгэхэ, зугаалха газарта түрүүн гүйжэ ошоод байдаг хабди.

Архи ууха, тамхи татаха, буруугаар хурисаха дуранайнгаа хүрэхэдэ, бээ бариха аргагүй - бүхы хүсэлөө бээлүүлээд ябадагбди. «Тэрэ архида оро-

шоо», «Тэрэ ехэ нэбхи ябадалтай болошонхой», «Тэрэнэй хүбүүн тэрэ танха руу тархья шэхээд, Үдын байшанай базаар дээрэ гуйраншан болоод ябана» г.м. хүндэ хэлүүлээшье наа, тэрэниие тоонгүй, бээ зүб дээрэ тоолоод ябадаг ушарнууд али олон ха юм даа.

Энэ юун дээрэһээ болоноб гэхэдэ, тиимэ хүнүүд досоохи дайсанайнгаа барлагын болоод ябаһанаа ойлгоногүй гэшэ. Хүн бүхэнэй досоо нүхэр дайсан хоёр байдаг. Манай нүхэр ман тухай ехэ оролдог, ажал үхлэжэ, бээйнай тамир шангалха, ном худар үзүүлжэ, балар мунхаг ухааемнай нэрээхэ, хүн зоной хэрэгтэ урагшатай, шуран шударгы хүнүүд болгоохо гэшэ.

Харин тиихэдэнь бидэ залхуу хойроогоор ябаад лэ, хайшан гэжэ ажаллангүйгөөр амтатай юумэ эдээд, гоё хубсаһа үмдөөд, архи уужа, амандаа тамхи зуунхай, гоё машинада хуугаад, өөртөөл адли «нүхэдөөрөө» сэнгэжэл ябаа наа, эгээл эрхим хэн ха гэжэ бодонобди.

Буянгаа нэмээхэ нэгэшье алхам хээгүй аад, үшөө хойто түрэлдөөшье дээхэнүүр лэ байха ёһотойб гэжэ «үтэлхэдөөшье ухаа ороогүй, үлэрхэдөөшье шүлэ гараагүй» хүгшэд, үбгэд дайралдадаг даа.

Ёгоозорнууд тиимэ бэшэ. Тэдэнэр үзэнэйнгөө үзүүр үлөөнгүй, хюмһанайнгаа харые орхингүй, бүхы бээе ухаан бодолойngoо эрхэ доро абажа, хэрэгтэй сагтань бээе захиржашье, хэрэгтэй-дэнь амаруулжашье шаддаг гэшэ. Ёгоозорнууд

дай хургуулида эгээн шухалань гэхэдэ, хорилго, үшөө дахин хорилго болоно. Тэдэнэй бээ үдэрһөө үдэртэ үсэд нэгэрүүгээр хоригдожо байһанайнгаа ашаар, халуунда халуудахагүй, хүйтэндэ даарахагүй болошодог. Хото ходоодо соо байдаг олон түмэн амитаншые эзэнэйнгээ эдээ үгэхэгүйдэ хурамхи боложо, үдэрэй дунда нэгэ дахин хүнгэхэн, ургамал жэмсчээ бүридэһэн эдээ эдээд лэ, дахин гэдэһэн үлдэхэ гэжэ мэдэрэл тэдэ зоние оройдоошье зобоодоггүй.

Юрын хүнэй наһанда элдэбын хүсэл түрээжэл байдаг: «Архи ямар амтатай хаб?», «Ямар гоё саарһанда орёгоотой тамхин бэ? Туршаад үзэхэм», «Энэ ямар амтатай эдээн хаб?», «Намда иимэ гоё хубсаһан үгы» г.м. бодолнууднаа ёгоозорнууд ой ухаанаа ходо эсбэрлэжэ, олон түмэн хүсэлнүүдээ ходо даража, хэрэггүй гэжэ тоолоһон юумэнийнэн ходо бээе хорижо ябадаг.

Хэрбээе «найн дураараа» болижо үгэнгүй, элдэб хүсэл түрээжэл байгаа наань, бээдээ элдэб шүбгэ, зүү, тэбэнэ гэхэ мэтын хурса эмсэгүүдые хадхадаг, олон хонгогто хооһоор байха гү, али нэгэ хэбээр хэдэн үдэр бээе байлгаха. Жэшэнь, үрөөһэн хүл дээрээ гү, али гарнуудараа газар тулаад арбаад хонгог байгаа наа, наһан сэбэр боложо, элдэб хүсэл хүнэй сэдхэлдэ түрээдэггүй ха.

Энэ хургуулин заабаринуудынь бээлүүлхэнэ ехэ хүндэ хүшэр, зааханшые саг соо бээе нула табиха болохогүй

дээрэһээ, үсөөхэн хүн энэ бүхы эрилтэнүүдые дүүргэжэ шаддаг. Тиимэһээ эртэ урда саһаа хойшо мүнөө хүрэтэрөө Энэдхэг орондо ёгоозорнууд эгээл хүндэтэй, юрын хүнэй нүдэндэ ямар нэгэ эдитэй, шэдигтэй шэнгээр үзэгдэдэг. Ёгоозорнуудай хургуули бүхыдөө 8 шатаһаа бүридэдэг. Тэрэнэй аяар табан шатань бээлэхэлэй шатанууд болоно.

Эгээн түрүүлэн бээе барижа хуралга (санск. яма). Эндэ зааханаар эдээ эдижэ дадаха, зөөлэн, дулахан, урихан хубсаһанһаа, дэбисхэрһээ арсаха, зүжэг наадан болоод, бээе сэнгүүлдэг бүхы юумэнийнээ холуур ябаха. Хурисал хэхэгүй, ямаршые туһагүйгөөр бээын тамир халана гэжэ тоолодог.

Хоёрдоху шатада ёһолоннуудаа тон наринаар бээлүүлхэ (санск. нияма). Эндэ амитанай ами таһалхагүй, ямаршые хүндэ амитанда хоро хүргэхэгүй, зобоохогүй, хатуу шэрүүн үгэ хэлэхэгүй.

Гурбадахинь - бээе тамиржуулга (санск. Асана). Ухаан бодолой тогтуури олоходо хэрэгтэй болохо бээ шангад хаха тусгаар хорилгонуудые хэжэ хураха. Ёгоозорнууд ехэнхидээ үбшэлдэггүй, удаан хүгшэрдэггүй.

Дүрбэдэхинь, амисхаалай хубасые бүхэжүүлгэ (санск. Пранаяма). Нэгэ жэгдээр яаралгүйгөөр, гүнзэгыгөөр амилжа хураха, бээдээ гайгүйгөөр амисхаагаа удаан саг соо хаагаад байха. Эдэ бүхы аргуудые бэрхээр шудалһан ёгоозорнууд газар доро булагдаад гү, али ямаршые агааргүй шэл хуурсаг соо хэдэн үдэрөөр,

неделеэр байдаг, худалын амидын тэмдэггүй болоошье наань, хэрэгтэй болоходонь «амидыржа» шаданан гайхалтай юм.

Табдадахинь - мэдэрлэй хорилго (санск. Пратьяхара). Энэ эгээ хүүлшын бээлэхэлэй шата болоно. Табан махабодынгоо мэдэрлэй үүдэнүүдые хаажа, хэрэгтэй сагтань юушые харангүй, юушые дуулангүй, тоонгүй байжа шаддаг. Гималайн саһан оройтой ёдогор хаданууд дээрэ нүсэгэн ёгоозортой үсөөн бээшэ уулзажа болохо юм.

Зургаадахинь, ухаан бодолой ажал (санск. дхарани). Энэ шатада яһала олон юумэ хэжэ шадха болоһон ёгоозор ухаан бодоолоо нэгэ юумэндэ тогтоожо, жэшэнь, бурханай дүрэ, бээ, бээын хүбинууд гэхэ мэтэ дээрэ - гэгээрхэ займай түрүүшын алхамуудые хэжэ эхилнэ.

Долоодохинь ухаан бодолойngoо тогтууриие бээжүүлгэ (санск. дхиана) - энэ улам гүнзэгыгөөр нэгэ юумэн дээрэ бодомжолхо, тэрэнэйнгээ анханайн бодото эшэ үндэһэндэнь ухаагаараа хүрэхэ.

Наймадахинь, хүнэй бээе юрын байдалһаань халажа, тад ондоо турэлдэ орохо (санск. самадха). Урда тээхи шатада ёгоозорой дотоодо бээн хубилалтануудые мэдэрһэн наань, энэ удаа тэрэнэй бодото бээн хүнэһэнһөөн гэхэ гү, үгышые наа, «би» гэшээһэн халажа шадана. Одоол эндэ бээ, хэлэ, сэдхэл амаржа, гэгээрэл гэшэ олододог ха.

(Үргэлжэлэлын хожом гараха).

“Буряад үнэн” сониной 90 жэлэй ойдо

Буряад ороной түүхэ домогто, соёл гэгээрэлдэ, эрдэм ухаанда, уран зохёолдо, үндэн хэлэ бэшэгэй хүгэмэлтэдэ ехэ хубитаяа оруулхан хүнүүд олон юм ааб даа. Элинсэг хулинсагуудайнгаа түрэлхи хэлэ, түүхэ зохёол, соёл бол-босорол, ёно заншал тэдэнэр лэ гүн сэдэхэлдээ бөөмэйлэн сахинжа, жэнхэни өөрһөн нэгэстэй һайхан ижэнжы дүмүүхэнээр сахинжа, улам саашань бадаруулжа, арад түмэнэйнгөө оюун хурса ухаан бодолой, уран бэлгэй ур-ган дэбжэлтэдэ тухөөһөн габьяатай. Буряадай журналистикын аха захатан Циден Цибулеевич ЦИБУДЕЕВ шимэл хүнүүдэй нэгэниһнь байһан гэшиэ.

дутуу бэшээр ажаллаха ёһотойби. Энээнэй тула һонин юумэ бэдэр-хэ, шийдхэгдээдүй шухала матери-ал оложо, гүнзэгыгөөр дэлбэлэн ха-руулха зэргэтэйбди гэжэ Циден Ци-булеевич ходо заадаг, хэлэдэг хэн”, - гэжэ таһагыг даагшаар хүдэлһэн, Буряадай арадай уран зохёолшо Доржи Осорович Эрдынеев мүнөө дулааханаар дурсана.

Ц.Ц.Цибулеев сониной редак-тор байха үедөө мэргэжэлтэдые зүбөөр шэлэжэ олоод, тааруулан табижа шададаг хүн хэн. Редак-торай орлогшоноор М.Н.Нимаев, И.Р.Очиров, С.С.Цырендоржиев,

льевэй “Үбэлэй ордондо добтол-го” гэжэ романууды, бусад зохёол-нууды Ц.Цибулеев буряадшалжа, уншагшадга бэлэглэһэн байха юм. Гадна тэрэ нийтын-политическэ ма-териалууды, парти, правитель-ствын хүтэлбэрлэгшэдэй хэһэн элидхэлнүүды, хэлэһэн үгэнүүды оршуулжа, “Буряад үнэндэ” хэблүүлдэг бэлэй.

«Буряад үнэндэ» ажаллагшадый дундаһаа элитэ ехэ эрдэмтэд, уран зохёолшод, поэдүүд, гүрэнэй болон политическэ мэдээжэ ажал ябуулаг-шад, министрүүд, партиин обкомой, Буряадай АССР-эй Министрүүдэй

СЭРЭГШЭ, СУРБАЛЖАЛАГША, РЕДАКТОР

СЭДЭН ХҮБҮҮХЭН 1915 оной хүхэ модон Туулай жэ-лэй зунай дунда хожо һарын 13-да Буряад ороной Бэсүүр ню-тагай Шанага тосхондо һуури Бо-лонгууд угай таряшанай бүлэдэ түрэн байгаа. “Эсэгымни омог хоёр мянгадахи оной хүн гэжэ алдаршаһан Чингис хаанай эрлэ-хэг сэрэгшэ – нэгэшые байлдаанда булигдаагүй Сүбэдэй баатарай омог нэрэдэ хүртэһэн юм аабза. Юрдөөд, ушар нимэһээ эсэгымнай хуби заяан яһала урагшатай һайн байгаа юм даа. Бүхы үе сагай ба арадуудай агу-уехэ жанжан хэзээ нэгэтэ энэгүүр ябаханда, эндэ шаһагаяа, хүршэ ню-тагтань аягаяа гээһэн юм ха гэлсэ-дэг. Тимэһээ эдэ нютагууд Аяга, Шанага гэжэ нэршэһэн юм гэхэн домогууд бии, - гэжэ басаганинь – Россин Журналистнуудай болон Композиторнуудай холбоонуудай гшүүн Надежда Цибулеева эсэгын-гээ 90 жэлэй ойдо зориулагдан дурсалга соогоо бэшэһэн байна. – Эдэ нютагуудһаа гарбалтай хүнүүд ехэнхидээ зэртгээр шаралгы ниодэ-тэй байдаг юм гэлсэдэг”.

Дүрбэ наһатайдаа эхэнэ таһаржа, арбан гурбатайдаа абаһаа гээгдэжэ, үншэрхые үзэһэн, ажабай-далай бүхы бэрхшээл түбэгүүды бэе дээрэ даажа гараһан юм. Зүгөөр тэрэ бага наһанһаа ажал-ша бэрхээр, һүбэлгэн һонороор урган үндыбэ. Нютагайнгаа эхин һургуули дүүргээд, Циден Цибуле-ев Дээдэ-Үдэ хого эржэ, бүхэсоюзна хүдөө ажаһын дээдэ һургуулин ком-сомолой таһагта һурахаяа ороо хэн.

1935 ондо һургуулиа амжал-татайгаар дүүргээд, Ц.Цибулеев Усть-Ордын национальна той-рог эльгээгдэжэ, ВЛКСМ-эй Эхирэд-Булгадай райкомой нэ-гэдхи секретаряар һунгагдаба.

Уданшьегүй Улаан Армиин ал-банда татагдаба. Албанһаа табиг-дамсаараа, тэрэ “Бурят-Монголой үнэн” сониной редакцияда ажал-даа ороо хэн. Тэрэ ажалдаа зохё-хы ёһоор хандадаг, ород болон бу-ряад хэлэ һайн мэдэдэг, жаг жу-рамтай хүдэлмэрлэгшэ, бэрхэ эм-хидхэлшэ байһанаа харуулба. Тии-хэ үедэ гүнзэгы эрдэм мэдэсэтэй залуу журналистнууд үсөөн байгаа. Угайдаханда, хашалган хамалганай үе байханда, мэргэжэлтэдые мууран бэлдэлгын хүдэлмэридэ муугаар нүлөөлөө һааб даа. Иймэ эрхэ бай-далда ажаллахашы хүндэ, аюул-тай байһан гэшиэ. Гэбэшые олоний-тэдэ мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлүүдтэ партиин обком гол анхаралаа хан-дуулдаг байгаа.

1937 ондо партиин областной комитет Циден Цибулеевичы ре-спубликын залуушуулай «Пионерэй түүдэг» гэжэ журналай редактораар томилбо. Уданшьегүй тэрэ “Бурят-Монголой үнэн” газетын партино-комсомолой ажабайдалай таһагыг даагшаар, тиихэтэсэ хамта редак-торай орлогшоор дэбжүүлэгдэ хэн.

ЭСЭГЭ ОРОНОО хамгаал-гын Агууехэ дайнай эхилхэдэ,

Буряад Республикаһаа, Штэт болон Амарай можонуудһаа СССР-эй Верховно Советдэй депутата кандидадар дэбжүүлэгдэһэн суута летчик, Советскэ Союзай гурба дахин Герой Александр Иванович Покрышкинтай редакциин хүдэлмэрлэгшэд уулзажа байна. Наада таладань (зүүн гарһаа) - Александр Иванович Покрышкин, Циден Цибулеевич Цибулеев, «Правда Бурятии» газетын редактор Иван Мартынович Стегачев (1958 он).

Ц.Ц.Цибулеев албанда татагдажа, түрүүшээр һуралсал гараад, 1942 ондо фронт эльгээгдэ хэн. Энэм-най дайнай айхабтар хүндэ хүшэр үе байгаа. Москва хамгаалхын түлөө байлдаанууд хүшгэнжэ бай-ба. Манай ороной нислэл хотые булимтаран эзэлхые һэдэһэн фашис нохосууды Москва шадар совет сэрэгшэд бута сохижо, баруун тээ-шэнь үлдэн намнаба. Тиихэдэ тэрэ Воронежско болон 3-дахы Прибал-тийска фронтнуудай сэрэгүүдэй бүридэлдэ даялалдан юм.

1944 оной һүүл багта хүлөө хүндөөр шархатажа, Ленинград хо-тын госпитальнуудай нэгэндэ арга-луулба. Дайнай дүүрэнэй һүүлээр жэл үнгэрһэн хойно армиин албанһаа табигдажа, гвардин капитан ню-тагаа бусажа эрээ хэн. Фронтдо эрлэхэг зоригтойгоор дайлагда-жа, Улаан Одоной, Эсэгэ Ороноо Хамгаалгын дайнай I шатын ор-денуудаар, “Шэн зоригй түлөө”, “1941-1945 онуудта болоһон дайнда Германие илананай түлөө” болон бусад медальнуудаар шагнагдан байгаа.

Энэ үедэ эрдэм һургуулигай жур-налистнууд хэрэгтэй байһан юм. 1946 ондо партиин обком Циден Цибулеевичы “Бурят-Монголой үнэн” газетын редакторай ор-логшоор томилбо. Удааншье хүдэлөөгүй байтарынь тэрэниие ВКП(б)-гэй обкомой хэблэлэй секто-рые даагшаар баталаа хэн. Жэлһээ үлүү сагай үнгэрэмсөөр, партиин Центральна Комитедэй дэргэдхи дээдэ партийна курсануудай ком-сомолой таһагта һурахынь област-ной комитет тэрэниие Москва эль-гээбэ. Пургуулиа дүүргэһэнэйнь һүүлээр Циден Цибулеевичы ВЛКСМ-эй Буряадай обкомой хо-

ёрдох секретаряар һунгахдань, хоёр жэлһээ үлүү саг соо хүдэлһэн юм. Түгэс бэлэдхэлтэй, һургуули һудартай, ород, буряад хэлээ һайн мэдэхэ Ц.Ц.Цибулеевые Буряадай АССР-эй Министрүүдэй Советдэй дэргэдхи радио-дамжуулгын хо-рооной түрүүлэгшын орлогшоор табяа хэн.

Тэрэ дунда зэргын бзетэй, хэр-мэн маряатай, сайбар шара шарай-тай, холые хёрхоор шэртэһэн хурса харасатай, хүрибтэр үдхэн үһэтэй, хадхуу хурса хэлэтэй, хошонгуу-ша хүхюун, түбшэн даруу зангай, саб гэмээр хубсалдаг, бушуу түргэн гэшхэдэлтэй хүн хэн даа.

1956 ондо Циден Цибулееви-чы партиин обком Эрхүүгэй мо-жонууд хоорондын партийна хоёр жэлэй һургуулин журналистикын таһагта һурахынь эльгээбэ. Энэ һургуулиа түгэсхэнэй һүүлээр тэрэ КПСС-эй ЦК-гай дэргэдхи Дээдэ партийна һургуулида заоч-ноор һуража, дүүргэ бэлэй.

ПАРТИИН областной комитет 1958 ондо Ц.Ц.Цибулеевые КПСС-эй обкомой, Буряадай АССР-эй Министрүүдэй Советдэй, Верховно Советдэй Президиумэй орган боло-хо “Буряад үнэн” газетын редак-тораар томилһон байгаа. Энэ тушаал-даа тэрэ 18 жэлэй туршада гэхэ гү, али 1976 ондо союзна пенсиде гара-тараа таһалгаряагүй хүдэлһэн юм. 1963-1967 онуудта “Правда Буря-тии”, “Буряад үнэн” газетэнүүдэй нэгдүүлэгдэжэ, Цырен Очирович Очировай редактораар табигдах-дань, Циден Цибулеевич редак-торай орлогшэ “Буряад үнэн” газе-ты эрхилэгшэ болоһон юм. «Хоёр газетэ хамтаржа зэргэ хүдэлхэдөө, харюусалгамнай ехэ болобо гэшиэ; бидэ, үнэнэйхид, правдынихидһаа

П.Н.Нимаев, харюусалгата се-кретарьнар С.Б.Бальжинимаев, Р.Б.Бимбаев, Б.Б.Дашиев, таһа-гууды даагшанар Б.А.Гылыков, Г.Я.Цыреторов, Д.Ж.Жугдурова, С.И.Бардамова, Р.Ц.Цыбиков, Н.Ц.Цыбенев, Г.Д.Данзанов, Б.Ш.Ванчиков, Г.Ц.Дашибылов, Д.О.Эрдынеев, Ц.Ц.Дондогой, Б.Т.Цыремпилов, мүн үнинэй бэрхэ корреспондентүүд Ц.Д.Х.Хамаев, М.М.Осодоев, М.Д.Намжилов, А.Ж.Жамбалдоржиев, Б.Н.Жанчи-пов, Б.Н.Намдаков, К.Э.Жамьянов болон бусад Циден Цибулеевич-тэй хамта ажаллажа, үндэн сон-иноо үргэлсэһэн габьяатай. Тэрэ “Үнэнэй” редактораар хүдэлхэдөө, промышленность, хүдөө ажа-хы, барилга болон транспорт, эр-дэм, соёл, уран зохёол, искусство хүгжөөлгын, олон үндэн яһатанай хани барисае, харилсаа холбо-ое бэхижүүлгын асуудалнууд-та саг үргэлсэ анхаралаа хандуул-даг байгаа. Үндэн арадынгаа хэлэ бэшэг, түүхэ домог, ёно зан-шал хүгжөөхэ талаар республикын хуралдаанууды эмхидхэжэ, мэдээ-жэ эрдэмтэдые, уран зохёолшодые, багшанарые, мүн элдэб албан зур-гаануудай хүтэлбэрлэгшэдые ури-жа хабаадуулдаг хэн.

Буряад уран зохёолой хэлэ саа-шадань хүгжөөхын, хэлэнэй нөөсэ баяжуулхын тула тэрэ хёрхо нари-наар адагладаг байгаа. Оронойн-гоо уран зохёолшод-классикуудай бүтээнүүды оршуулгын хойноһоо тон анхаралтайгаар хинадаг байһан юм. Циден Цибулеевич бэ-лигтэй бэрхэ оршуулагша бай-гаа. Максим Горькийн рассказыу-дые, Салтыков-Щедринэй басни-нууды, Елизавет Мальцевай «Бүхы зүрхэ сэдхэлһээ», Дмитрий Саве-

Советдэй, Верховно Советдэй ха-рюусалгата хүдэлмэрлэгшэд урга-жа гаранхай.

Циден Цибулеевич газетын ре-дактораар хүдэлхэдөө, Буряад ороной нийтын-политическэ ба гүрэнэй ажабайдалда эдэбхитэй-гээр хабаадалсадаг байгаа. Тэрэ Буряадай АССР-эй гурбан зарла-лай Верховно Советдэй депута-даар, Верховно Советдэй Президи-умэй гшүүнээр, КПСС-эй обко-мой Бюрогой гшүүндэ кандида-даар, обкомой гшүүнээр нэгэнтэ бэшэ һунгадан байха юм. Тус аймагһаа дэбжүүлэгдэжэ, республи-кын хуули гаргалгын засагай зур-гаанай депутатаар һунгагдаханда, нүхэр Цибулеев Захаминай айма-гай ажалшадый этигэл найдалье дүүрэнээр харюулдаг байгаа.

Ц.Ц.Цибулеевэй амгалан ажал дээрэ туйлаһан амжалтые гүрэн түрэмнай үндэрөөр сэгнэжэ, тэ-рэниие Ажалай Улаан Тугай ор-деноор шагнаа хэн. Тэрэ “Бу-ряадай АССР-эй соёлой габьяата хүдэлмэрлэгшэ” гэхэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэһэн, РСФСР-эй болон Буряадай АССР-эй Верховно Сове-дэй Президиумэй олон Хүндэлэлэй грамотаар шагнагдан байгаа.

Партиин областной комитедтэ хүдэлһэн наһанайнгаа нүхэр Цы-цык Григорьевна Шанюшкината-яа хамта Циден Цибулеевич хоёр басагадэйнгаа гарынь ганзагада, хулынь дүрөөд хүртэһэн юм. Ехэ басаган Надежда Циденовна иску-ство шэнжэлгын эрдэмэй кандидат болоод, Зүүн Сибириин соёлой болон искусствын академидэ багшал-даг. Эсэгэдээд адли журналист бо-ложо, Надежда Цибулеева Буряад ороной соёл болон искусство шэн-жэлгын гол шухала асуудалнууд-аар дэлгэрэнгы статьянууды бэ-шэжэ, элдэб газетэнүүдтэ толилу-улан, эдэ шухала асуудалууды саг соогоо һайнаар шийдхэхэ арга олго-дог юм гэжэ онсолон тэмдэглэлтэй.

Бэлигтэй бэрхэ журналист, эрэл-хэг зоригтой сэрэгшэ, дүршэл шада-баритай хүтэлбэрлэгшэ Циден Ци-булеевич Цибулеев 70 наһанайнгаа дабан дээрэ гараад ябатараа, хүндөөр үбшэлжэ, наһа бараа хэн. Теэд тэрэнэй нэрэ, хэлэн хэрэг хэтэ-дээ мүнхэ.

Циден Цибулеевич Цибу-леев шэнги соёлой, литерату-ра болон искусствын гайхам-шагта ажал ябуулагшадый, ша-дамар бэрхэ хүтэлбэрлэгшэдэй, эмхидхэлшэдэй олон удаан жэлнүүдтэ үндэн һууриень бата-ар табиһан “Буряад үнэн” сониной ре-дакциин мартагдашагүй дурсахаалта хэрэгүүды, алдарта ёно заншалнууды мүнөө үсын эрдэм һургуулигай, бэлиг түгэдээр залуу журналист-нууд эдэбхитэйгээр үргэлжлүүлжэ байна бшуу.

Бага-Мүнхэ ЖИГЖИТОВ,
журналист, Россин соёлой
габьяата хүдэлмэрлэгшэ.

Уншагшад аймнай туршалганууднаа

ЭРДЭНИ ШУЛУУНДАЛ ЯЛАЛЗААД, ЭЛХИХЭН ГОЛОО ДУРДУУЛААЛ

ЗОРИКТУЕВ Бата Доржиевич 1961 ондо Хори тосхондо түрэн. Хориин 1-дэхи дунда хургуули 1978 ондо дүүргээ. Мүнөө үедэ Буряад Республикын барилгын болон хотын ажахын

техникумдэ директорэй орлогшоор хүдэлнэ. 3 хүбүүтэй. БГПИ дүүргээн, багша мэргэжэлтэй. Б.Д.Зориктуев хаянай сүлөө сагтаа шүлэгүүдые бэшэжэ туршана. Хургуулиин хаһааа буряад хэлэнэй

зохёол найруулгануудта дуратай байһан. Шажан мүргэлэй асуудалнуудаар онсо һонирхдог. Мүнөө уншагшад айнгаа анхралда хэдэн шүлэгүүдые нь толилоё.

УГАЙМ ХҮНДЭ

Урданай үльгэртэй түүхэ соо
Үндэһэн удха һабагшамни,
Үнгэрһэн сагуудай үлхөө соо

Үеэрэ жэрылдээ унгимни.
Угайм бэрхэшүүл, замдам дахыг,
Үрийн зүгһөө золгон дохиноб.

Үрэл хэшэгээ заяан үргыг,
Үнгын хадаг залан мүргэнэб.

ХОДОЛ НАМАЙЕ ХҮЛЕЭҺЭН МЭТЭ

Угаараа залгаа ахайнарни,
Хүндөөрөө тоонтоё тахинхай,
Хүйһөөрөө холбоо абгайнарни
Ураараа гуламтаа сахинхай.
Хүдөө бууса аажам дайдада
Ходол намай хүлээһэн мэтэ,

Холын хүрьһэтэ талын дунда
Хуһан сэргэ даллаһан шэнги.
Зүрхөөрөө ниилээ абганарни
Зоригоо заяажа дэмжэнхэй,
Шуһаараа дамжаа нагасанарни
Шадалаа залажа жэгнэнхэй.

Сээжэһэн зүрхэндэм
Сэнтэйхэн үгэнүүд
Сэсэрэн бусалаад,
Сэбэрхэн гансадам яруулна.

Халуунхан сэдхэлдэм
Холшиорхон үгэнүүд
Харьялан бусалаад,
Ханилһан гансадам яруулна.

Үбгэн эсэгэ Дагба Дашиевич Дандаров (1902 ондо түрэн, 1942 ондо Эсэгын дайнда баатарай үхэлөөр унаа) Данзан хүбүүнтээ

Сугтаа һураһан Эрдэм ДАГБАЕВТА

50 наһанайн ойн баяраар

Азуу дайнай дүлэтэ жэл
Аяар холын Ржев дор
Эрын ёһоор үбгэн абаи
Элхихэн голоо хамгаалаа.

Эрдэм бэлигэй дээжэстэй
Дэнзнь болоош эсэгынгээ
Эрдэни шулуундал ялалзаад,
Элхихэн голоо дурдуулааш.

Данзан баабайи угынь залгаад,
Замай жолоо шангаар барья,
Эльгэлэн бэишэн дуугаараа
Элхихэн голоо баярлуулаа.

Аляа хөөрхэн Дандартнай
Ашата заяа дамжуулаад,
Алдарта замые шэлэхэл даа,
Элхихэн голоо суурхуулхал даа.

СЭРЭГЭЙ АЛБАНДА МОРДОҺОН ХҮБҮҮНДЭЭ

Журам ехэ Чингисхан
Жэшээ болог замдашни,
Шэрэм мэтэ зоригһоонь
Жэгнээд зүрхөө хатуужа.
Шэрүүн сагай болоошье
һаань,

Шугам сэхэ ябаарай –
Шиидэһэн хэрэгтээ абьяастай,
Хиидэһэн годлидол дабшаарай!

САНДАНДАА

Шарахан мяхан шаршаганаа
Шарахан нүхэр буришаганаа.

Байсын Эбэр тоонтотой
Айлай эрхэ одхониинь
Буусаа сэбэр сахинхай –
Галаа бэрхээр тахинхай.

Түргэн түмэр хүлэгтэй
Таараад оньһынь

олонхойш –
Дүрбэн жэсгэдэ мөөрнүүд
Тойрон дайда хэмжэнхэй.

Эжэл ганса Сэжэсдмааш
Энэл харгы замайиини
Хурдан гүйдэл татаагүй
Хазаар даран хатарнаш.

НҮХЭРТӨӨ

Ц.Базаровта

Зэргэлэйн эрьедэ зогсоноб
Эрьеэ эльбэһэн долгиндол
Эрьен нэрэнүүд һубарина,
Эрезхэн зүрхэнэйи сохидол
Зэргэлһэн жэлнүүдээ залганал.

Зуралзан ябаһан наһамни
Долгилон эльгыем эльбэнэл,
Үетэн нүхэдэйи шарайнууд,
Үнгэтэн үнгэрһэн жэлнүүдни
Зэрэлзэн миралзаа долгин соо.

Бата ЗОРИКТУЕВ.

“Гуа сэсэн хатан-2011” гэхэн конкурсно

АБА, ЭЖЫН НЮДӨӨР ДЭЛХЭЙЕ ШЭРТЭН

Хамалган хашалганай хатуу шэрүүн үе сагта Ринчинэй Базар Шагдарай Рэгжидма хоёр залуунууд Шэтын түрмэдэ танилсажа, бэе бээ инаглан хайрлаха гэхэн

амидаралай татасада эзлэгдэжэ, хуби заяагаа холбоһон байгаа. Сүлэлгэдэ ошохоо ябахандаа, буулгуулһан шэрүүншэг харасатай, хурса сэбэр шарайтай Базар абынгаа, шарайнь нимгэхэн, зүрхэн дороо үриие олоод лэ ябаа хаш, зөөлөхэн харасатай Рэгжидма эжынгээ гэрэл зураг Галина Гомбоевна Ешижамсоева зүрхээ шэмшэрүүлэн намда харуулна.

Басаган үрийнгээ хоншуухан зулайень үндэжэ арайл үрдээд, абань 1937 ондо буудуулһан, эжын сүлэлгэдэ ябахандаа үбдөөд, удангүй наһа бараа һэн. Жэлтэйхэн Галине Гомбын Ешижамса нагасань, Дэжит нүхэртээ үргэжэ абаад, ан-бун ажаһуужа байтарынь, ангиин дайсан гэжэ гэмнэгдээд, Будала-

най зургаан дархашуулые буутай хүнүүд туужа абаад ошоо һэн.

-Абамни абажа ябаһан мэшээг сооһоо зүһэмэг хилээмэ отолоод харбайхадаа: “Хүлээжэ бү ядаарай, сагтаа ерэхэб даа” гэжэ хэлээ, хэншье бусаагүй, булта хосороо һэн. Абым үгэһэн хилээмэнэй үнэр мүнөөшье мартагдадаггүй, -гээд Галина Гомбоевна хөөрэнэ. Дэжид эжын колхозой ажалда эсшэ сусаагүй хүдэлөө, Галя басагандаа зүрхэнэйнгөө дулаахан ульһые зориулаа бэлэй. Галя хургуулида орожо. Дарима Намдаковна багшдаа үзэг заалгаа, тоо бодолгодо һураа, буряад дэгэлдээ улаан мүшэ хадажа, октябрёнок болоо, һүүлдэ комсомолдо ороо, номдоо бэрхэ һурадаг байгаа. Эрхүүгэй университет дүүргээд, һурагшадта

биологи заажа эхилээ һэн.

-Хосорһон хоёр абанарайнгаа, түрэн эжынгээ орондо ажаһуужа, тэдэнэйнгээ нюдөөр алтан дэлхэйн шарай шэртэжэ ябанаб гэжэ ханагшаб. Тэдэнэрни ямар бэ даа эди шэдеэр намайгаа хаража, харгыемни сагааруулжа ябадаг аа гү гэхэн бодол сэдхэлдэмни түрэдэг,-гээд Галина Гомбоевна хөөрэнэ.

Галина Гомбоевна Ешижамсоева олон жэлдэ Агын тойрогой Урда-Ага нютагта багшалаа, “РФ-гэй арадай гэгээрэлэй отличник” гэхэн нэрэ зэргэдэ хүртэһэн, нютаг соогоо эгээн ехэ эдбхитэн, үүсхэлшэн, уран хайханай бүлгэмэй удамаршан ябаһан, нютаг нугадаа хүндэтэй хүн юм. Боро Паламович нүхэртээ Дарима, Баяхалан,

Баярма үхибүүдые үдхөө, тэдэнь дээдэ һуруулигай, айл бүлэ боложо түбхинэнхэй юм.

“Буряад үнэнэй” үнийнэй уншагша, “Алтаргана” наадан тухай, арадай аман зохёол, соёл, түүхэ ба арадай дуун тухай һонин толилолгонуудаа уншагшадта дурдахдаг. 2010 ондо “Буряад үнэн”-“Дүхэригэй” соносхоһон “Юһэн тугай һүлдэ” гэхэн конкурсно илагшадтай тоодо ороһон. ханаата болоһон асуудалнуудаар ходо ханамжаа бэшэдэг манай газтын эдбхитэй бэшээшэ Галина Гомбоевна Ешижамсоева “Гуа сэсэн хатан-2011” гэхэн нэрэ зэргэдэ хүртэхөөр гэжэ хананаб.

Намжилма
БАЛЬЖИНИМАЕВА.

Дуун – хүнэй хани

ХАЛЬМАГ НҮХЭДТЭЭ ХАРИЛСАХА ЗАЯАТАЙ

“Дуун – хүнэй хани” гэхэн гарша- дууд доро Буряад оронойнгоо бэлигтэй композиторнуудай дуунуудтай, тэдэнэй аяншалга, гастрольнуудтай танилсуулжа байхабди гэжэ уншагшадтаа дуулгая. Ямар шэнэ дуунуудтай танилсаха дуратайбта - мандаа мэдээсэжэ, бэшэжэ, дуулгажа байгаарайгы гэжэ ханданабди.

Тээмэндэ харилсаата монгол арадуудта хабаатай, нягта холбоотой Хальмаг ороноор аялга дуунтаяа, бүлэг нүхэдтээ айлшалхан гастрольдо ябахан, хэнтэй уулзахан, хаана концерт наадаа табиһан тухайгаа хоорэхыень залуу дуушадые үргэдэг “Үнэнэймнай” эстрадна дуунуудаймнай “Хит-парад” оло дахин бэлдэлсэһэн, мүнөө залуушуулые дэмжэдэг, “Мүнгэн хун шубуун” гэхэн эстрадна дуунуудай 3-дахи регионууд хоорондын конкурс бэлдэжэ байһан (ноябриин 19-дэ Гала-концерт) бэлигтэй композитор, шүлэг бэшэдэг, республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ Цырен Шойжонимаевта хандаһан байнабди. Аяар холын гастрольнууд тухай һонин хөөрөөнь уншагшадай һонорто дамжуулхамнай.

- Цырен, алаг зүрхыетнай баясуулан аяар холын гастрольнууд, тэндэ ажаһуудаг нютагаархид, хальмаг нүхэд, суг ябаһан дууша сэдхэлтэй артистнууд тухайгаа хөөржэ үгыг даа.

- Бидэһни ганса Хальмагта бэшэ, мүн Москвада, Санкт-Петербургта концерт наадаа харуулаабди. Дуу бэшэдэг композитор, багша, өөрөө гоёор дууладаг Виктор Малдаев, Агын Дульдаргын районой Үзөөн нютагай дууша басаган Ирина Цыремпилова, Эрхүүгэй областин Баяндайн аймагай Ользон тоонтотой Ирина Михеева, би гээд гастрольдо гараһан байнабди. Ниислэл хото Москвада “Алтан булаг” гэхэн кафеда концертэ табихадамнай, эзэниинь, Шэнэхээнһээ гарбалтай Бадарха угтажа абаа. Харин Санкт-Петербургта «Белый лотос» гэхэн хальмаг кафеда найр наадаа харуулаабди, буряад, ород дуунуудаа дуулалдаабди. Анхан хабар, апрель һара соо дуушан Вера Шобосоеватай ошоһон хадамнай олон танилнуудтай болоһон байгаабди.

Хальмагта 50-60 буряад айлнууд, холихол бүлэнүүд (нэгэниинь буряад, нүгөөдэнь хальмаг) олон байна. Захааминһаа гарбалтай Зоя Батуевна хүгшэн маанадые халуунаар угтажа абаа. Анаада (Хориин аймаг) өөдөө болоһон Аюша Дамбаевич Дондоков эндэ өөрын мебельнэ фабрикадай байна. Агаһаа гараһан Жанна Николаевна Элистеде землячество байгуулһан юм. Городовиковск хотын Цэлэл Эдуард бүлэтээ маанадые дэмжээ. Элисте хотодо хани барисаанай концерт үнгэргөөбди. Гүрэнэйнь гол концертнэ зал соо бэлигтэй поэт, республикын габьяата артистка, композитор Элистина Бурвяшова, тиихэдэ «Тюльпан» гэхэн Гүрэнэй ансамблэда дуулаһан Амуланга Азыдова гэгшэд тэндэ бидэнтэй хабаадаһан байна.

- Ямар газарнуудта, хотонуудта гастрольнуудаа үргэлжлүүлэбта?

- Республикын 6 багахан хотонуудаар, нэрлэбэл, Лагань, Городовиковск, Адык, Нарин, Худук, Джальково хотонуудаар гаража, уран бэлигээ дэлгээбди. Хальмагай мэдээжэ композитор Аркадий Манджиевай “Тюрэнүүд” (“Түрэнүүд”) гэхэн дууе хамтадаа дуулалдаабди.

Би өөрынгөө бэшэһэн “Мэндээ, Калмыкия” гэхэн шэнэ дуугаа дуулаһан байнабди. Хальмагта “Сайн цаг” гэжэ нэрлэгдэһэн телевидениин тусхай каналай байгуулагдаһаар жэл болоод байба. Тус канал байгуулгада габьяатай ахамад редактор Арслан Бамбаевич Санджиевтай танилсаабди. Ехэ эдэбхитэй хүн байна. Энэ каналаарнь Монголой, Үбэр Монголой, Буряадай, Хальмагай дуунуудай клипүүд саг үргэлжэ, үдэрэй 3 дахин харуулагдадаг байһаниинь һайшаамаар байна.

Арслан Бамбаевичай хэлэһээр, Монгол туургата арадуудай соёл нэгэдүүлхэ зорилго табидаһан байна. Тиимэһээ БГТРК-гай ахамад редактор Б.Ц.Дамбаринчиновтэй утасаар хөөрэлдэжэ, бэе бэеингээ дамжуулга нютаг бүри харуулха зорилго табидаа.

Тиимэһээ би мүнөө 7 теле-дамжуулга Баир Цыренжаповичта асаржа үгөөб. Хальмаг дуушадай,

«Тюльпан» ансамблиин шэнэ концертнэ, бусад программа аялга дуута дамжуулгануудта хараха аргатай болохобди.

- Саашанхи зохёохы ажалайнгаа түсэбүүд, харилсаата ажалайнгаа зорилгонууд тухайгаа уншагшадтаа дуулгыш.

- Ерэхэ хабар «Тюльпанай» бэлигтэй дуушан байһан, манай бэрхэ дуушан Дарима Дугданова-гаймнай хани нүхэр Амуланга Азыдова дуулахаар уригданхай. Тиихэдэ эстрадын “одод” Элистина Бурвяшова, Ноган Манджиева, Гиляна Бербетова, бусад дууша нүхэднай ерэжэ, залуу “ододтой” танилсаха түсэбтэй. Эндэ “Зүүн зүгэй нэбшээн” гэхэн продюсерска түб уулзалгынь эмхидхэхэ, харилсааень үргэдхэхэ зорилготой.

Талаан тууджа, манай тэндэ байхада (сентябриин 22-хоо октябриин 2 болотор), Буддын шажанай Зула хурал үнгэргэгдөө, буян үйлэдэлгын, тэмсэлгүй (не насилие) байхын түлөө уншалга эмхидхэгдээ.

- «Мүнгэн хун шубуун» гэхэн конкурсмай үндэр хэмжээндэ эмхидхэгдэхэнь болтогой! Хальмаг дууша нүхэдтээ халуун харилсаатайгаар угайнгаа бэлиг, дуунуудаа, ёһо заншалаа хүгжөөн һалбаруулжа байял даа!

- Пайн даа.

Бэлигма ОРБОДОЕВА хөөрэлдөө хэбэ.

Хяагтын хизаар шэнжэлэлгын музейн филиал соо

Р-Н. БАЗАРОВАЙ фото

«ХҮПЕЭСЭЙ САЙНАА АМСЫТ!»

гэхэн урыал, үдэшэнүүдые бэлдэжэ байһан тухайгаа тус музейн (анхан байһан Буряадай соёл, искусствын түүхын музейн хаяг: Улаан-Үдэ хото, Советская, 27 “А” үйлсын байшан) хүндэмүүшэ зантай, урин налгай хүдэлмэрилэгшэ, һая 70 наһанайнгаа баяр тэмдэглэһэн Роза Батуевна Болотова хөөрэнэ.

Тээмэндэ Хяагтын суута музейгэй филиал болоһон хадань “Россия чайной – старая столица” гэхэн выставкэ (доодо дабхарта) дээрээ суута баяшуулай Лушников, Старцев, Баснин, Сабашников, Хитадта түрүүшын элшэн сайд байһан Рагузинский гэгшэдэй дүрэ зурагуудай хажуугаар үнэтэ ундан болохо сайн замые харуулһан хэрэгсэлнүүд олон байна.

Ургада (анханай Улаан-Баатар) байһан сайн хадагаламжын газарнууд, модоор бүтээһэн ажалшадай мэргэжэлнүүдые харуулһан зүйлнүүд, сай зөөдэг онгосо, наадан, бусад хэрэгсэлнүүд урданай мастернуудай уран гарнуудые гэршэлнэ.

Хүлнүүдыень багахан болгохо аргатай бишыхан, хитад һамгадай гуталнууд, бусад һонирхуулха юумэн эндэ табидаһанхай. Үнэтэ арһа худалдажа байжа, сай абадаг байһан юм. Сай ууха стол дээрэ шаажан амһартанууд, үнгэ бүрийн гуулин сэмоварнууд олон табяатай байна. Ородой суута квас унда һэлгэһэн сайн зам тухай уг удхатай бүтээлнүүд олон байна. Намда һонин түүхын хөөрөө эндэхи эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ, багша Зоя Аюшеевна Буянтуева дэлгэбэ.

Тиихэдэ һургуулин хүүгэдтэ энэ выставкэ тухай, мүн “Славное море – священный Байкал” гэхэн фотовы-

ставкэ, хүүгэдэй зурагуудай “Жизнь моя – Байкал” гэхэн выставкэ тухай багша, эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ Людмила Лубсановна Цыремпиловатай тэрэ суг хөөрэдэг байна.

Северобайкальскын Валерий Тетеринэй, ВСГАКИ-гай багша Ардан Амгалановай фото-зурагууд үзэхсэлэн һайхан Байгалтай танилсуулна. Харин Мэрдэгсөөй нэрэмжэтэ уран зурагай һургуулин, 60-дахи һургуулин хүүгэд Байгал далайгаа уран гоёор зураглана, бүтээл бүхэниинь үнгэ бүрээр шэрдэнхэй байна.

“Баргузинский заповедник – старейший заповедник России” гэхэн выставкэ 95 жэлэйнь ойдо зориулагдаа. Суута арһатай ангаа – булга абархын, байгаалия аршалхын тула ажал хэһэн эрдэмтэд – Г.Г.Доппельмаир түрүүтэй зон тухай выставкэ хөөрэнэ.

Эндэ ВСГАКИ-гай 4-дэхи курсы оюутад тус музейн директор, багша И.В.Протопоповагай хүтэлбэри доро выставкэ бэлдэлгэдэ хабаадаһан байна. Сайн замаар һонирхоһон аяншалагшад Улаан-Үдөөһөө Хяагта хото ошожо, музейнүүдээр экскурсида ябаха аргатай гэжэ тус музейн ажалшад урина хэн.

Тел.: 21-37-22; 62-60-37.

Бэлигма ОРБОДОЕВА.

ЧИНГИС-ХААН

Шэдийн аргаар нэгтэ
Чингис Богдо хаантай
Ярилдаха ушар гараба,
Янала хөөрэлдөөн болобо.

Хорин нэгдэхэ зуунһаа
Хүржэ ерэнхэндэм гайхаба:
- Хэншье намда Газарһаа
Хандахы зүрхэлөөгүй юм! - гэбэ.

Тибэ яабашье, хөөрэлдөөмнай эхилбэ,
Тэрэ хүндэ асуудал табижа захалбаб,
Бодоһон ханаһанаа бултынь нюуртань хэлэбэ,
Бодолтой сэхэ харюунууды өөрһөөнь абабаб.

- Эгээл түрүүшынхис дурлаһан минни хүүхэн
Эрыс үзөөгүй басаган байһан залуухан,

БАСАА Валера

Бүхы дэлхэйншье дуушады бултынь асараа хаа,
Басаганай сэбэрые бэшэжэ бирахагүй байгаа.

Би мүнөө түрэлөө шэнээр урилһанби,
Бүхы дэлхэйдэ мэдээжэ дахин болохоби,
Эзэмдэхы даие хэхэе хойшодоо болихоб,
Эб найрамдал бүмбэрсэг дэлхэйдэ асархаб.

Танине шагнаһам, зариман намайе хэлэхэдэ,
Тэнсэлгүй хатуу, хэрзэгы байһан гэнэ,
Байлдаа эрхилжэ, хахад дэлхэе эзэмдэхэдэ,
Бузараар дараһан, дарлаһан зониние гэлсэнэ.

Энэл талыем анхардагынь шаналтай гэшэнь,
Энээн тухайл хэлэдэгынь гайхалтай бэшэ,
Диилэһэни муушалангүй яажа тэдэ байхаб даа,
Диилдэһэнэ найшаажа, хэн тэнэг хэлэхэб даа.

Зэбүүн шуната сагта түрэн бэлэйб,
Залуу наһанһаа үншэрхэ зобохы үзөөб,
Зэрлиг аштанни сохин даража хүнөөгөөб,
Зон аймагаа аршалжа, үндэртэ хүргөөб.

Бүхы арадуудта найдал түхөөхы оролдооб,
Бурхан шаһанда шүтэгшэды хаанашье дэмжээб,
Эбгүй уладые үзэн ядадаг байгааб,
Эб найрамдал дэлхэйдэ асархы зорёоб.

Эзэмдэгшэ ноёдой хоёр нюуртайе мэдээб,
Өөрынгөөл хубиние харадаг байһые ойлгооб -
Хулһан ташуур, хурса хэлмэ хэрэглээгүйдэ
Хүнүүдтэ туһатай үйлэ үүсхэдэггүй тэдэ.

Хүсэл зориггүй, эрмэлзэл талаангүй эрые
Холуур бэһээ һэе орогүй намнадаг һэм,
Урагшаа ханаатай, ухаан бодолтой нүхэрые
Удамарша болгожо, түмэнөө даалгажа
үгдэдэг һэм.

Уран шүлэгэй долгин дээрэ

Яһан бэыем олохоо зариман һэдэнэ гэнэт,
Япон түхэлэй онһон аргаар бэдэрнэ гэнэт,
Бурханаар табидаһан Чингисхаанай шарил
Бэдэрэгдэжэ малташагүй - нүгэлэй сэхэ нүгэл!

Гурбан түбһөө булашам хатуу харуултай,
Газарын мэдэхэ үбгэжөөл тэндэ байратай,
Зуун жэлнүүдтэ үеһөө үедэ дамжуулжа,
Заажа үгэдэг, шарилайм хэбтэһы харуулжа.

Түрэн арадтаа юу хэлэхэбта гэнэ гүт,
Түрэл зондоо юу үлдээһым асууна гүт? -
Хүхэ тэнгэриһээ олгогдоһон оюун ухаае,
Хамагы илаһан габьяата хаанай дурасхаалые!

Түрэн намайе, тэнжээһэн, үргэһэн арадайнгаа
Тэмүүжэн хүбүүгээ мартаагүйдэнь омогорхоном,
Ульгамаар эрхилһэн дайшалхы бүхы

Ухаамсар уласайнгаа үрэлээр бүтэһы ойлгоном.

Хүхэ мүнхэ тэнгэридэ зальбаржа ябыта,
Хүн түрэлтэһэй нэгэ хубитайень мэдэга,
Агаарта, газарта, уһандаа нарин байгыта,
Ажамидаралда эдэнэй шухалы мэдэрыта.

Эхэ найхан элдин баян газартнай
Эгүүридэ мүнхэ сэсэглэн мандажа байг лэ,
Гол мүрэнтай, уһаар дүүрэн сөөрэмүүдтай
Ган гасуурһаа гэмтээнгүй ходоодо аршалаг лэ.

Оюун ухаатай ажалша малша араднай
Одо заяатай, амар жаргалтай хууг лэ,
Дууһаһагүй бэлигтэй, сагаан ханаатай зониймнай
Дура сэдхэһынь дундаршагүй ходоодо байг лэ.

Арадтаа мүнөөдэр хандажа хэлэһэм удхатай,
Алдар суугай магтаал болохын хараатай.

Шэнэ ном

УДХААРААШЬЕ, НАЙРУУЛГААРААШЬЕ УРИН ЛЭ

*Һанаа сэдхэлһи шамдаа –
аардтаа,
Һабаар дүүрэн голтой
дайдадаа,
Хүгжэм дуута, жэсүүртэ
таладаа,
Хүхын сууряата хүбшэ
тайгадаа, -*

ингэжэ «Этигенэм» гэһэн залуу
үетэндэ зорюулһан шүлэгүүдэй
ном соогоо **Басая Валера** сэдхэлэй
хүбшэргэй дайрамаар түүрэнэ.

Номой гадар дээрэ хөөрхэн
заахан үхибүүн гараа арбагануулан
үүрэй солбониние уггажа, улаан
шаргал нарантай тэбэрлэдхээ
һанаһандал үзэгдэнэ (уран зурааша
Доржи Гармаев, номой редактор

- Чингис Гуруев). Энэмнай мин
лэ зураг бэшэ – саанань автарай
гүнзэгы удха. Түби дэлхэй дээрэ
хүмүүни түрэн хуби заяагаа,
үндэр үүргээ алдангүй, манан
соогуур тэл-мэл төөрингүй, нэрээ,
хэлээ, урданайнгаа ёһо заншал-
нуудые сахихая шамдааял гэжэ
автор уряална.

Басая Валера бодомжынгоо
үлхөө таһалдуулангүйгөөр, Буря-
дайнгаа баян, гоё найхан байгаа-
ли Фёдор Тютчевһээ дутуугүйгөөр
үхибүүнэй нүдөөр зураглаха юм:

*Хоёр хуһанай набианууд
Хөөрэлдэн хүхюүгээр
Һаршаганаба,
Хоёр наһанай шэлбүүһэнүүд*

*Хүүелдэн борбоосгойгоор
шэдэлдэбэ.*

*Набиһан доогуур
сохонууд*

*Наадаһан шэнги хоргодоно,
Ашаа тэһэн
шоргоолжонууд*

Абязгүй яаралтай гүйдэнэ.

Буряад-монголшуудай угай
наадан – бүхэ барилдаан, мори
урилдаан, һур харбаан, шагай
наадан, шатар болон хуур, лимбэ,
чанза дээрэ наадаан – эдэ булта
автарай шүлэгүүдэй согсолборидо
гол жагсаал боложо жэрылдэбэ.

«Этигенэм» ном соо ороһон ав-
тарай табан шүлэгийн дуун болон
найруулагданхай.

Урайни холоһоо ерэнэн, дэлхэй
дээрэ ори гансахан урдаа сахиха
юумэмнай – буряад хэлэмнай,
угаймнай заншалнууд хүнэй зүрхэ
сэдхэл хүдэлгэмөөр энэ найхан
ном соо оруулагданхай.

Тус автарай «Ямар удаан бо-
лообши даа» гэжэ зүжэглэмэл
дуута домог болон басиннууд энэ
жэлэй «Морин хуур» сэтгүүлэй
2-дохи, 5-дахы дугаарнуудта толи-
логдонхой гэжэ һануулнаб.

Самбу НОРЖИМАЕВ,
уран зохиолшо, «Гурбан
һогоон» гэжэ трилогийн автор,
Исай Калашниковай
нэрэмжэтэ шангай лауреат.

«Баатар мэргэн-2011» гэһэн конкурсно

АБЫНГАА НЭРЭ МҮНХЭЛҺЭН АЛДАР СУУТА ХҮГЖЭМШЭН

Пүүлэй үедэ Буряад орондомнай
залуу дуушад олон болоо. Энэмнай
ехэл найшаалтай гэшэ. Харин
аялга дуу зохиогшод, хүгжэмшэд
һомор. Эдэнэймнай нэгэн Пурбо
Найданович Дамиранов болоно.
П.Н.Дамиранов – эрдэмт аялга
зохиогшо-композитор.

Композитор Найдан Бадма-
цыренович ба Галина Норбоевна

Дамирановтанай гэр бүлэдэ 1958
ондо 2-дохи хүбүүн Пурбо Сэлэн-
гын аймагай Обон-Гызэк гэһэн
һууринда түрөө. Ново-Селенгинскдэ
һургуулида һураа, хажуугаарнь эн-
дэхи хүгжэмэй һургуулида һуража
дүүргэе. Абынь Гусиноозерскдо
ажалда абаһанай ушараар Дамира-
новтан Улаан-Үдэ зөөгөө. Эндэ Пур-
бо хүбүүн В.Н.Фомин гэжэ багшада
заалгажа, баян гэһэн шэглэлээр
хүгжэмэй һургуули дүүргэе.

1974-1978 онуудаар Чайковскийн
нэрэмжэтэ хүгжэмэй училищиде
һураха үедөө Ю.И.Ирдыневэй
шаби боложо, хүгжэмшэдэй харгы
олоо гэшэ ха. Удаань «Байкальские
волны» гэһэн оюутадай ансамбль-
да хүгжэмэй талаар ударидагша-
ар хүдэлжэ, ажалайнгаа намтар
эхилээ. 1-дэхи интернат-лицейдэ
хүдэлхэдөө, мэдээжэ хүгжэмшэн
Ч.Павловтай танилсажа, сугтаа
хүдэлхэ хуби заяатай байгаа. Инсти-

тут культурада һуража байхадань,
оюутадай дунда болоһон конкурсно
хабаадажа, нэгдэхэ һуурида гаража
шадаа.

Эндэһээл эхилжэ, мэргэжэлтэ
композитор болохо гэжэ шийдэ.

1983 ондо Мусоргскийн нэрэм-
жэтэ Уральска консерваторидо
композицийн багша Л.И.Гуревичэй
шаби боложо ороо.

1988 ондо эрхим бэрхээр
дүүргэһэнэй һүүлээр телевиденидэ ба
радиоодо хүгжэмэй редакцида хүдэлөө.
Энэ үедөө Ч.Павловтай нэрэмжэтэ
буряад арадай инструментүүдэй
оркестр хүтэлөө.

1993-1995 онуудта «Байгал» ан-
самблыда хүдэлөө. Пүүлэй жэлнүүдтэ
олон язын конкурс харалганууд
үнгэргэгдэдэг болоһонинь
найшаалтай.

Пурбо Дамиранов эдэ конкур-
сноудта урагшатайгаар хабаадажа,
эрхим амжалтануудые туйлаа.

2001 ондо ВАРК-ын эмхидхэн
конкурсно хабаадаа. СССР-эй
арадай артист Д.Дашиев Пурбо
Найдановичай зохиоһон «Абын
һэшхэл» гэһэн дуу хангюурдажа,
«Эрхим дуун» гэһэн номинацида
илажа гараа һэн.

1992 ондо Г.Дашабыловай үгэ
дээрэ «Ерэхэ гээ бэлэйш» гэһэн дуу
зохиожо, «Эрхим дуун», 1993 ондо
Б.Батоевой үгэдэ, «Сэлмэг үдэшэ»
гэһэн дууе Дымбрыловтэнэй трио
дуулажа, баһал «Эрхим дуун» –
1993 оной, 1996 ондо Г.Чимитовэй
үгэдэ «Шинийн түрэн үдэр» дууе
Н.Дымбрылова хангюурдажа,
баһал «Эрхим дуун» гэһэн конкур-
сноудта илажа гараа.

1995 ондо Улаан-Үдэ хотын
түрэн үдэртэ зорюулһан кон-
курсно «Улаан-Үдэ нислэлмнай»
гэһэн дуу зохиожо, лауреадай нэрэ
зэргэдэ баһал хүртөө. Пурбо Най-
данович «Зунай найр», «Наран»

гэһэн симфоническа поэмын автор
болоно.

Энэ зундаа 350 жэлэй ойн баярта
зорюулһан дуунуудай конкурсно
хабаадажа, «Нютагаа ханааб» гэжэ
зохиолой түлөө баһал илажа гараа.

П.Н.Дамиранов 2004-2009 ону-
удта Композиторнуудай союзай
түрүүлэгшээр хүдэлөө. Эдэ амжалта-
нуудынь гүрэн түр дээрэ сэгнэжэ,
шагнал хайрада хүртөөжэ, Буряад
Республикын искусствын талаар
габьяата ажал ябуулагша болон
Гүрэнэй шангай лауреат гэһэн үндэр
нэрэ зэргээр шагнагдаа.

П.Найданович Найхан үхибүүдэй,
4 аша зээнэрэй аба, хүгшэн аба бо-
лонхой. Мүнөө хүгжэмэй училищиде
багшалжа, ерээдүйн хүгжэмшэдые,
дуушадые һургажа байна.

Дарима ХАШИТОВА,
багшын ба ара талын ажалай
ветеран.

Бүхэдэлхэйн харилсаан - буряад-монголшуудай хуби заяан

ДАДАЛ СОМОНОЙ АЙЛШАД: «ҮНДЭҺЭТЭН МЭДЭРЭЛЭЭ АЛДАХАГҮЙ»

Тиигэжэ халха Монголой Хэнтэй, Дорнод, Хүбсэгэл аймагаар, Дотор Монголдо ажауудад буряад угсаатанаймнай нуудал-байдалаар тэдэ һонирходог гээшэ. Нэрлэгдэгшэ институтудай буряад хэлэ бэшэгэй уран зохиолой кафедрин багшанар, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидатууд В.Д.Патаева, Л.Ц.Халхарова, Ц.Б.Базарова, педагогикын эрдэмэй кандидат Б.Б.Будан болон бусад иимэ шэнжэлгэнүүдые 2008 онһоо эхилжэ үнгэргэдэг. Эрдэм шэнжэлгэйн хүдэлмэри үргэдхэхэ хэрэгтэнэ эдэ багшанарта энэнэ ехэ туһа болодог.

Пуралсалай шэнэ жэлэй эхээр энэ университетэй түүхын факультеттэ уласхоорондын семинар үнгэргэгдөө. Хэнтэй аймагай Дадал сомондо ажауудад буряад угсаатанай 20 түлөөлэгшэд энэ уулзалгада хабаадажа, түүхын, соёлой, үндэһэн хэлэнэй асуудалаар өөрынгөө һанамжануудаар хубалдаа.

Эдэмнай хэд бэ гэхэдэ, Хэнтэй аймагай Дадал сомондо ажауудад бодонгууд омогой Гурсоронзон, хальбан омогой Цыдендоржын Ешин-Хорло, Янжима, Хандажабай Бадамгарав болон бусад болоно.

Нэрлэгдэгшэ хүнүүд Буряад орон, Агын автономито тойрог руу ходо айлшалжа байдаг гэжэ тэдэнэй хөөрөөһөө элирээ. Тиихэдэ ажал хүдэлмэрийн талааршы барисаатай гэжэ үндэр нэрэ солонь элишэлнэ. Юуб гэхэдэ, Гурсоронзон ахатан Агын тойрогой соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, харин Цыдендоржын Ешин-Хорло Монголой габьяата зүжэгшэн гэхэн нэрэ солотой байханаа гадна «Буряад Республикын габьяата артист» гэхэн хүндэтэ нэрэ зэргэдэ хүртэнхэй.

Гурбан гүрэнэй дэбисхэртэ таржа ажауудад буряад араднай һүүлэй сагай байдалаар хоорондоо ябалсаха, нягтаар харилсаха аргатай болонхой гээшэ. Хилэ дабажа гараха, гадаадан ороноор аяншалха гээшэ гүрэн түрын хэмжээндэ абтанам хэмжээнүүдэй аша туһаар юундэшы һаатгалгүй, шударгы бэлүүлхээр хэрэг болонхой ха юм даа. Энээнэй ашаар Монголдо, Хитада, Россида ажауудад буряадудай гүрэнэй хилэ жэншэдгүй дабан гараха болон сагта уг гарбалтай холбоо барисаа нэрэгээ, уг удамаа бэдэржэ олохо үргэн харгы нэгдэнэ. Эдэ бүгэдэ болон байһан байдал тухайгаа хөөрэхыень айлшадта үгэ үгэе.

Гурсоронзон ахатан, «Алтаргана» наадание анха түрүүн эмхидхэлсэһэн хүнүүдэй нэгэн:

- Манай эжы, абанар 1919 ондо хилын койноһоо орожо ерэн байгша. Монголдо Дадал нотагта анхан байражажа, Онон, Бальжан голонгоо эрьсээр амидаржа, томо боложо үдэн байһа. Тэндэ түбхинэн малша, хүдэлмэришэ угсаатаннай буряад ёһо заншалнууда мүнөө хүрэтэрөө мартангүйгөөр ябанал даа. Тиигээд уг удамаа, ёһо заншалаа үри хүүгэдтэй сахин үлөөһэйбди, мартагдаха ёһогүй гэжэ аха үсын зон ехэтэ һанаата боложо байдаг. Ушарын гэхэдэ, Буряадимнай талада ородоор

Буряадай гүрэнэй университетэй Бүхэдэлхэйн-гуманитарна институтудай эрдэмтэ багшанар хадаа буряад арадай түлөөлэгшэд өөрынгөө оронһоо ондоо тээ хэр

ажауунаб, жэнхэни буряад ёһо заншалаа, хэлэ бэшэгэй хэр сээрээр абажа ябана гээшэб гэжэ шэнжэлгэнүүдые пүүлэй хэдэн жэлэй туршадта үнгэргэнэ.

Хэнтэй аймагай Дадал сомоной буряадудтай уулзалга

хөөрэлдэжэ, Монголдо – халхар, Үбэр Монголдо – хитадаар хөөрэлдэжэ байна. Иигээд гурбан хэсэг болоһон буряад зомнай ёһо заншалаа эндэ тэндэ гээхын туйлда хүржэ байнхайбди. «Алтаргана» гэжэ нааданда хоёр жэлэй нэгэ удаа уулзажа, ёһо заншалнуудаа һануулжа, «Буряадай нэгэ үдэр» гэхэн тэмсээ эмхидхэдг, урданай болон мүнөөнэй дуу, хатар, ёхор гүйсэдхэжэ, дэлхэйн буряадуд уулзадаг, ураг хамаатанаа бэдэржэ олодог болонхойбди. Энэ наадан хадаа нотаг ороной илгаагүй, буряад яһатанай бата холбоо байгуулгада ехэ үүргэ нүлөөтэй. Тэрэниие саашан хүгжөөхөл даа.

Монголой, Буряад Республикын габьяата зүжэгшэн Цыдендоржын Ешин-Хорло:

- Хара баганаа дуу дуулаха дуратайб. Аха ангийн нурагша байхадаа, дуунай тэмсээндэ ходо иладаг һэм. Пургуули дүүргээд, Хаан-Хэнтэй ансамбльда дуушан болооб. 21 жэлдэ энэ ансамбльда дуулажа, наһанайнгаа амаралтада гаранхайб. Дүшэ гаран жэлдэ буряад арадай дуу дуулажа ябанаб. Хойто үе үхибүүдые буряад дуунуудта хургаха гэжэ зүдхэжэ ябадагби. Дуунай хэдэн диск бүтээжэ гарганхайб. Буряад арадай дуунуудай номшы барлажа гаргуулан байнаб. Мүнөө үен 1-5-дахи ангийн хүүгэдээр буряад дуунай концерт бэлдэлсэдгби. «Алтаргана» гэхэн хүүгэдэй ансамбль хүтэлдэгби.

Баабай, эжымнай түрэлнүүд Ярууна, Хэжэнгэ нотагаар бии.

Элинсэг хулинсагайнгаа байһан эдэ нотагууды хаража, Этигэлэй хамбада мүргэжэ ошодогбди.

Цыдендоржын Янжима, Дадал сомоной соёлой байшангай дарга, Монголой соёлой габьяата ажалшан:

- Эзэн Богдо Чингис хаанай түрэнэн, үдэн нотагай зон гээшэбди. Дадал сомондо 80 процентнь буряадуд, 20 процентнь халха монголнууд ажауудад. Хамта дээрэ 2600 хүн, 723 үрхэтэй айл тоологдоно. Юрэнхы болбосоролой 9 жэлэй хургуули байха, сээрлиг, соёлой түб, эмшэлэгшын эмхи, гүрэн түрын ажал ябуулдаг хубийн компанинууд олон бии. Аянай хэрэг манай нотаг руу һүүлэй үедэ ехэ хүгжэжэ байнхай.

Хубийн компанинууд модонной үйлдбэри ябуулдаг, барилга хэдэг, хёосо гаргадаг. Тиихэдэ талха бариха, оёдол хэхэ, буряад хубсаһа оёхо гэхэ мэтшэлэн хубийн компанинууд хүгжэжэ байнхай. Паянай хүнэй үйлдбэри бии боложо байна. Гадна Дадал сомондо түүхын, соёлой дурсалгата газарнууд байха, тэрэниие үзэхэ аяншалагшад олон ябажа байдагби. Наашаа ород гүрэн руу гарахадамнай, найхан хубшэ тайгатай газар байна. Манай нотагтай адли байгаалтай байнал даа. Иимэ хубшэ модон соо байдаг сомон юм. Чингис хаанай ундалжа байһан Хажуу булаг гэжэ аршаан мүнөөшы болотор дэлбэрэн гаража байдаг. Түрэнэн тоонтонь Дэлэун Болдог гэжэ

Л.Ц.Халхарова, Цыдендоржын Ешин-Хорло, Цыдендоржын Янжима, Хандажабай Бадамгарав, Гурсоронзон

байна. Тэндэ Чингис хаанай томо хүшөө бии.

Буряад үндэһэн хэлээ, соёлоо бага үхибүүдтэ мартуулхагүйн тула элдэб ажал зохиожо байдагбди. Дуу, хүгжэмэй багша буряад дуунуудта тэдэниие хургана. Пуралсалай програмада буряад хэшээл үгы, монгол хэлэн дээрэ үхибүүднай ном үзэнэ. Буряадай телевиденидэ хүдэлдэг Амаржаргал Жанчывын манай нотагай хүн. Буряад хэлэнэй хэшээлнүүдые хаажа абаһан зүйлнүүдые абаашажа үгөө һэн. Тэрэниие хэрэглэжэ, үхибүүдые түрэлхи хэлэнэй баялигтай танилсуулдагбди. Тэдэмнай буряадаар хэлэхэдэ ойлгохо, зүгөөр өөһэдөө мохоо хэлэтэй боложо байнхай. Халха хэлэн тээшэ хүүгэдэй нэнгээшы һаань, буряад ёһо заншалаа алдуулхагүй, түрэл хэлыень мартуулхагүй, буряад гарбалтай хүнүүд гээшэбди гэхэн мэдэрэлтэйгээр хүмүүжүүлхэ гэжэ оролдодогбди.

Пэеы гэрнүүдые түхээрдэг үйлдбэритэй Хандажабай Ба-

дамгаравын хэлэхээр, олзын хэрэг эрхилэгшэдэй дунда буряад уг гарбалтай хүнүүд олон. Монгол эмэгтэйшүүлэй дунда абажа харахада, буряад эхэнэрүүд ходо ажалтай, хоорондоо буряадаараа хөөрэлдэжэ ябадаг. Энэндэнь би баярлажа ябадагби гэжэ тэрэ нэмэжэ хэлээ һэн.

Элинсэг хулинсагуудайнгаа эльгэн нотагаһаа холо ажаууһан угсаата зоной түлөөлэгшэдэй байдалтай зарим тэдыгээр танилсаба гээшэбди. Үндэһэн хэлэн, ёһо заншал, соёл тухай аба эжы-нэрэй, аханарай заабаршалан хургажа байгаа сагта үри бэе, дүүнэрнай соносожо байбал, хэзээдэшы мартхагүйл даа. Юуб гэхэдэ, ехэ, эсэрын хургаалай үүргэ эндэ ехэ.

Хаанашы байбал, буряад сэдхэлээрэ бэе бэдээ татуулан, холбоо барисагаа бэхжүүлэн, арадайнгаа һүр һүлдые мандуулан ажауууял даа.

Эльвира ДАМБАЕВА,
манай корр.
Авторай фото-зурагууд.

ЗАНДАН ЖУУГААР ЗАЯАГДАХАН ЗАМАЙМНАЙ НАРАТА ХАРГЫНУУД

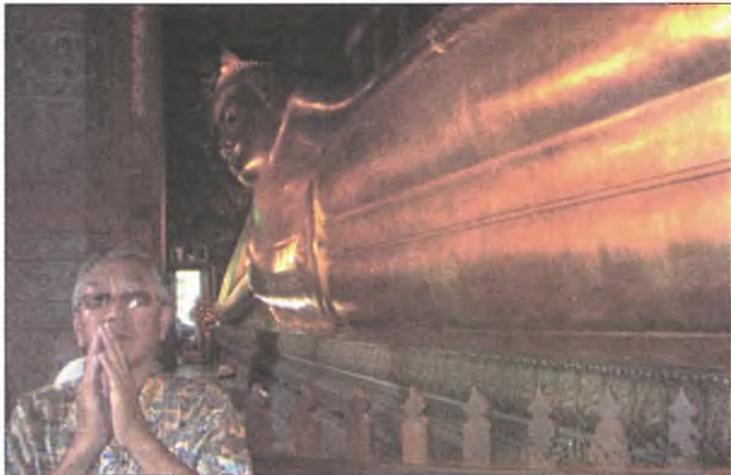

Будда бурханда (Таиланд)
хүзгэлэн мүргэнэ

2007 ондо айл бүлэ бүхэндэ алибаа ушардаг туршалга, бэрхшээлнүүдые шидлэхэ, үри хүүгэдэйнгөө харгы зам нээхэ хүсэлтэйгөөр Яруунаа зорижо, Эгэтынгээ дасан ороһон, мүргэнэ байна. Өөрынгөө тусхай ордон, дуганда ороһон Зандан Жуудаа хүгэдэн мүргэжэ, өөһэдынгөө үхибүүдэйнгээ – “Ростелекомой” гол инженер Юра хүүбүүнэйнгээ, ГИБДД-гэй лейтенант (“Дайшалхы габьяагай түлөө” медальтай) Вячеслав хүүбүүнэйнгээ бүлэнэрэй, 4 ашынгаа ерээдүйн ажабайдалай түлөө мүргэжэ ерэнэн юм.

Гэртээ ерэжэ, фото-зурагуудаа хээд харан гэнэнь, олон ондоо фото-зурагууд дээрэ Зандан Жуугай баруун гарһаа дээшээ гаража байһан долгин шэнги хүсэ (энергия), мүн ондо ондоо газарта ялаганан байһан голо (элшэ хүсэ) хаража һонирхобод. Олон дээдэ

Тээмэндэ манда оролдосотойгоор ажалладаг, Мухар-Шэбэрһээ гарбалтай Лариса Дашиевна, Яруунын Гүндэ тоонтотой Александр Цыренжапович Гончиковтон ехэ һонин, юрын бэшэ үзэгдэлнүүдые хөөрөө һэн.

Хэбтэһэн Будда бурханай (Таиланд) дэргэдэ

зиндаатай ламанарта зурагуудаа харуулхадань, тэдэнь батадхажа, “энэ хаддаа Таанадые бурхан үршөөжэ, дэмжэжэ байна гэшшэ” гэжэ тайлбарилба.

“Илангаяа олондо мэдээжэ, ехэ зиндаатай лама М.Р.Чойонов хэлэхэдэ, саашанхи ажабайдалтай, харгы замтай урагшатай байха гэ бэлэй, - гэжэ Евгений нүхэртэймни хургуулида суг хураһан Александр Цыренжапович хөөрөөгөө үргэлжэлүүлнэ:

- Эхэ, эсэгымнай уг гарбалда Түбэдтэ ном үзэһэн Номтын Аранжамба, Эгэтынгээ дасанда субарга бодхоһон Содбын Анчин гэнэн ехэ ехэ үүргэ бэлүүлһэн ламанар байһан юм. Тэдэнэймнай аша габьяа туһалаа бээ гэжэ найданабди. Үхибүүдэймнай ажаһуудал һайн тээшээ хубилба. Тиигээд уда-

адахи жэлын би Лариса нүхэртээ Монгол, хойто жэлын Шара далай (Хитад), энэ зун үзэсхэлэн һайхан Таиланд ябажа, гоё һайхан газарнуудтай танилсажа, буддын шажанай ехэ бурхадые хаража, мүргэжэ бусаабди. Иигэжэ ябаһан замаймнай харгынуд Зандан Жуу бурханай хайраар, туһаламжаар заяагдаа гэжэ этигэнбди.

Тиихэдэ ехэ, эсэгымнай буян баһал дэмжээ бээ гэжэ найданабди. Дайнай, ажалай ветеран ябаһан, Түрхэл нютагтай Цыренжап Баирович эсэгымнай хүдөө ажахыда (зоотехник мэргэжэлтэй) Ноёхонһоо гарбалтай Цырен-Ханда Лубсановна Дылыкова (ветфельдшер) эжытэймнай нилээд хүдэлһэн, РСФСР-эй Хүдөө ажахын министерствын Дамжуулгын Улаан Тугта хүртэһэн Яруунын-

Зандан Жуугай адиста хүртэмэ...

гаа совхозые түлөөлэн, хойулаа ВДНХ-гай выставкэдэ эрхим ажалаараа хабаадаһан байна. Долоон хүүгэдые гарын ганзагада, хүлын дүрөөдэ хүргэһэн эжы, абымнай буянай һайгаар 33 халуун амин бии болон, бидэ бүри олон боложо, үхибүүдэйнь бүлэнүүд бараг ажаһууна. Николай ахамнай эхээ һажаажа, мэргэжэл абажа, ветеринарна эрдэмэй кандидат болонхой гэжэ омогорхонбди.

Бэрхэ мэргэжэлтэд ябаһан ехэ, эсэгынгээ нэрэ нэрлүүлжэ, холуур аяншалжа ябаһандаа баясажа, Зандан Жуу бурханайнгаа адиста хүртэһэн, олон жэл эбтэй ажаһуужа байһан Гончиковтоной бүлэдэ һайн һайхание, ута наһа, удаан жаргал хүсэ!

Гэр бүлын альбомһоо.

Ц.Б. ба Ц.Х.Л.Гончиковтон ВДНХ-да

Соёлой һонин

АЯЛГА ҺАЙХАН ДУУНУУДЫНЬ АЛАГ СЭЭЖЫЕМНАЙ БАЯСУУЛБА

Дайнай эхилхэһээ хоёр үдэр урид түрэн алдар суута, аялга һайхан дуунуудтай, хүгжэмтэ зохёолнуудтай байһан, Бурядаймнай гимн зохёолон Россиин искусствын габьяата ажал ябуулагша Анатолий Андреевич Андреев энэ зун 70 наһанайнгаа оёе тэмдэглэхэ һэн.

Оршолонто дэлхэйн ёһо ондоогоор зохижо, түрэл нютагтаа бэлигтэй композиторай хахасан ошоһонинь харамтай. Олон хүнүүдэй зүрхэ сэдхэлынь дулааханаар жэгнэһэн дуунуудтань тон дуратай шагнагшадтай ханаа бодол баяжуулһан А.А.Андреевэй хүгжэм, дуу-

най хоёр үдэшэ харагшадта хадуугдаба, бултыемнай баясуулба, урмашуулба. Хүгжэмтэ зохёолнуудын - “Симфонитта”, «Голос обелиска» гэнэн кантата (Россиин габьяата артист Д-Д.Бочиктоев хоортой хабаадаба), “Гэсэр” гэнэн опероһоо хэһэг (Гэсэрэй ари Россиин

габьяата Баатар Будаев дуулаба) харагшадтай анхаралда дурадхагдаба. Түрэл нютагууд тухай дуунуудын - “Ярууна нютаг”, Ивалгамни”, “Хэжэнгэмни”, “Эгэтын-Адаг” “Усть-Ордагай вальс”, “Тоонто нютаг” гэнэн олондо мэдээжэ дуунуудын зүрхэ сэдхэлыемнай хайлуулаа.

Бэлигтэй дуушад Билигма Ринчинова, Тогмит Танхаев (авторска үдэшэнь ноябриин 5-да эмхидхэгдэхэ), Дамба Занданов, залуу артистнууд Бальжинима Цыбенов, Мэргэн Санданов гэгшэд эдэ дуунуудые ехэ гоёор гүйсэдхэжэ, зүрхэ, сэдхэлыемнай ханааба. Колоратурна сопрано хоолойтой Туяна Дамдинжапова «Инагай дууе» ханхинуулһан байна. Шагнагшад халуун альга ташалгаар Яруунаа бүхы дэлхэйгээр суурхуулһан СССР-эй арадай артистка Галина Шойдагбаева, Россиин габьяата артистка Валентина Цыдыповае харагшад угтаба.

Бүри олон, сэдхэлыемнай хүбшэргэйе дайраһан ехэ һайхан, мүн хүхюун, дорюун дуунууд, гүн удхатай романснууд, гоё хатарнууд концертын хоёрдохи хубие эзэлһэн байна. Романснуудынь Татьяна Шойдагбаева хүрөөтэйгөөр дуулаба. Суута поэт Гунгаа Чимитовэй үгэнүүд дээрэ бэшэгдэһэн олондо мэдээжэ дуунууд зэдэлэ: сэдхэлыемнай хүдэлгэһэн “Хани нүхэд”, зохид аялгатай “Эжэл гансам ерээрэй”, огсом дорюун «Хүбүүнэй дуун», уянгата һайхан “Жаран наһанай жаргал” гэнэн дуунуудынь эрэшүүлэй бүлэг, бэрхэ дуушад Вера Васильева, Ок-

сана Хингеева, Намхайн Мүнхзул, Вячеслав Бальжинимаев гэгшэд дуулажа, шэхэнэй шэмэг болгоо. “Бэе бээе ганнайл” (үгэнь Д.Жалсараевай), “Амраг гансам”, “Эжымни” (үгэнүүдынь Г.Чимитовэй) гэнэн дуунуудые үндэр хэмжээндэ уласхоорондын олон конкурснуудай лауреат, алдар суута дуушамнай Галина Шойдагбаева, харин һүүлшын дууень Россиин арадай артистка Татьяна Шойдагбаева дүүтээ амаргүй һайханаар гүйсэдхэжэ, халуун альга ташалгаар угтагдаа.

Хүүхэлдэйнууд тухай хатарнуудые Улаан-Удын хореографическа училищин хүүгэд, мүн РЦНТ-гэй дэргэдэхи “Булжамуур” гэнэн үхибүүдэй, тийхэдэ “Цветок лотоса” гэнэн хатар «Лотос» ансамбльнууд ехэ зохидоор хатарһан байна.

Концертын түгэсхэлдэ гимн болоһон дууниинь зэдэлжэ, харагшад ёһолон бодобо. Түрэл тоонтодоо, арад зондоо, инаг нүхэртөө мээхэй сэдхэлтэй, ехэ бэлигтэй байһан композитор имэ һайхан дуунуудые бэшээ гэжэ концертые хүтэлһэн Россиин арадай артистка Дарима Линховоин батадхаа.

Арад зон соогоо дэлгэрһэн мэдээжэ болоһон аялга һайхан дуунуудын мартагдахагүй, хаа хаагуур зэдэлжэ, зүрхэ сэдхэлыемнай баяжуулжа, баясуулжа байхань болтогой!

Энэ хуудаһа
Бэлигма ОРБОДОЕВА
бэлдэбэ.

Понедельник, 7

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 «Доброе утро»
10.00, 13.00, 16.00 Новости
10.05 «Контрольная закупка»
11.05 «Жить здорово!»
12.05 «Модный приговор»
13.20 «ЖКХ»
14.20 «Участковый детектив»
15.00 «Другие новости»
15.20 «Понять. Простить»
16.25 «Хочу знать» с Михаилом Ширвиндтом
16.55 Т/с «Обручальное кольцо»
17.55 «Федеральный судья»
19.00 «Вечерние новости» с субтитрами
19.45 «Давай поженимся!»
20.50 «Пусть говорят»
22.00 «Время»
22.30 Т/с «Дело гастронома №1»
23.30 «Судьба на выбор»
00.30 Торжественный марш на Красной площади к 70-летию Военного парада 1941
01.25 «Ночные новости»
01.45 «Городские пижоны». «Форс-мажоры»
02.40 Х/ф «Недобрый час»
04.55 Т/с «Врата»

«РОССИЯ»

06.00 «Утро России»
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 Вести-Бурятия. Утро
10.00 «С новым домом!»
11.00 «О самом главном»
12.00, 15.00, 17.00, 21.00 Вести
12.30, 15.30, 17.30, 21.30 Вести-Бурятия
12.50 Т/с «Кулагин и партнеры»
13.55 Т/с «Тайны следствия»
15.50 Вести. Дежурная часть

16.05 Т/с «Ефросинья. Продолжение»
17.50 Т/с «Все к лучшему»
18.55 Т/с «Здравствуй, мама!»
19.55 «Прямой эфир»
21.50 «Спокойной ночи, малыши!»
22.00 Т/с «Тайны следствия-9»
23.50 Т/с «Ликвидация»
01.50 Вести +
02.10 «Профилактика»

КУЛЬТУРА

08.00 «Евроныус»
11.00 «Наблюдатель»
12.15, 23.30 Т/с «Достоевский»
13.15, 21.45 Д/ф «Скальные храмы Абу-Симбела»
13.30 «Линия жизни»
14.25, 03.20 Д/с «История произведений искусства»
14.55 Х/ф «Мой ласковый и нежный зверь»
16.50 М/с «Уилл и Девит»
17.10 Т/с «Принцесса из Манджипура»
17.35 Д/с «Остров пингвинов»
18.05 «И другие...»: « Арнольд Арнольд»
18.30 Концерт
19.35 Д/с «Чудеса Вселенной»
20.30, 00.30 Новости культуры
20.45 «Главная роль»
21.05 «Сати. Нескучная классика»
22.00, 02.40 Д/ф «Несравненная Екатерина»
22.45 Academia
00.50 «Тем временем»
01.35 Т/с «Большие надежды»
02.25 Фотепианинные миниатюры С. Рахманинова
03.50 Д/ф «Роберт Фолкон Скотт»

АРИГУС

07.00 «Необъяснимо, но факт»: «Дети-индиго»
08.00 М/с «Эй, Арнольд!». Погода
08.25, 19.00 «Улан-Удэ: инструкция». Новости шопинга и развлечения.

Погода
08.45, 12.40 «Вся Бурятия». Погода
09.10 «Мультимедиа»
09.15, 14.15 «Скамейка»
09.30 Т/с «Универ»
10.30 Т/с «Счастливы вместе»
11.40 М/с «Эй, Арнольд!»
13.00 М/с «Рога и копыта: возвращение»
13.30 М/с «Бен 10: инопланетная сила»
14.00 «Улан-Удэ: инструкция». Новости шопинга и развлечений
14.30 «Дом-2. Live»
15.05 Х/ф «Армагедон»
18.00 «Универ. Новая обочага»
18.30, 20.30 Т/с «Интерны»
19.20 «Спорт-экспресс»
19.30 «Восточный экспресс»
20.00 «Реальные пацаны. Новый сезон»
21.00 Х/ф «Гоп-стоп»
23.00, 00.30 «Восточный экспресс». Погода
23.35 «Дом-2. Город любви»
01.00 Х/ф «Пути и пути»

ТИВИКОМ

06.30, 08.25, 09.25, 10.25, 11.25, 17.25, 18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25 «Зурхай»
06.30, 09.30 «Объектив»
07.00 «Трансформеры»
07.30 «УТUMATA»
07.50, 20.25 «Городские истории»
08.00 «Время женщин»
08.30 «Вкусно»
09.00 «PRO-новости»
10.00, 11.00 Т/с «Капри»
10.50, 11.50, 12.50, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00, 02.00 Новости дня
11.55 «Тайны общества»
13.00 Х/ф «Женюсь на первой встречной»
15.05 «Ваше право»
15.30 «Школьное ТВ»
16.05 Х/ф «Лабиринты разума»
17.05 «Сказки Андерсена»
17.30 Д/ф «В погоне за драгоценными камнями»

18.30 «Самарские судьбы»
19.00, 23.30 «Горячая линия»
20.00, 02.30 «Середина Земли»
20.30 Т/с «Личная жизнь доктора Селивановой»
22.00 Т/с «На линии огня»
00.00 «Топ-модель по-американски»
03.00 Ночной канал на Тивикоме

СТС «БАЙКАЛ»

06.00 М/ф «Храбрый оленёнок», «Машенька и медведь», «Самый маленький гном»
07.00 М/с «Приключения мультяшек»
07.30, 14.30 М/с «Приключения Вуди и его друзей»
08.00 Т/с «Даёшь, молодёжь!»
09.00, 11.25, 22.45, 01.30 Т/с «6 кадров»
09.30 Х/ф «Артур и война двух миров»
13.00, 13.30, 15.30 «Ералаш»
14.00 М/с «Клуб Винкс - школа волшебниц»
15.00 М/с «Приключения Джеки Чана»
16.00, 18.30, 19.00 Х/ф «Папины дочки»
17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 Метеомикс на СТС-Байкал
17.30 «Галилео»
19.30 Х/ф «Воронины»
20.00 Х/ф «Закрытая школа»
21.00 Х/ф «Армия тьмы»
00.00 Т/с «Светофор»
00.30 «Кино в деталях» с Фёдором Бондарчуком
01.45 «Хорошие шутки». Шоу-программа.
03.35 «Кадетство»
05.10 Х/ф «Долго и счастливо»

НТВ

06.55 НТВ утром
09.30 Т/с «Морские дьяволы»

10.30, 16.30, 19.30 Обзор. «Чрезвычайное происшествие»
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 «Сегодня»
11.20 «Внимание: розыск!» с Ириной Волк
11.55 «До суда»
13.00 «Суд присяжных»
14.25 «Судебный детектив»
15.40 Центр помощи «Анастасия»
17.25 «Прокурорская проверка» с Леонидом Закошанским
20.30 Т/с «Улицы разбитых фонарей»
22.30 Т/с «Пятницкий»
00.15 «Сегодня. Итоги»
00.35 «Честный понедельник»
01.25 «Школа злословия»
02.10 «Футбольная ночь»
02.45 «В зоне особого риска»
03.20 «Один день. Новая версия»
04.00 Т/с «Город соблазнов»
05.55 Т/с «Мангуст»

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 «Сейчас»
07.10 М/ф «Ну, погоди!»
07.20, 06.15 Д/с «Календарь природы. Осень»
07.55, 16.00, 19.00, 22.35 «Место происшествия»
08.00 «Утро на 5»
10.25 Д/с «Криминальные хроники»
11.30 Д/с «Австралия: спасатели животных»
11.45, 13.30 Х/ф «В июне 41-го»
14.05 Х/ф «Саперы. Без права на ошибку»
17.00 «Открытая студия»
20.00, 20.30 Т/с «Детективы»
21.00, 21.50 Т/с «След»
23.25 «Момент истины»
00.25 Х/ф «Руслан и Людмила»
03.05 Х/ф «Великолепный»
04.45 «В нашу гавань заходили корабли»
05.35 «Жизнь как жизнь»

Вторник, 8

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "Доброе утро"
10.00, 13.00, 16.00 Новости
10.05 "Контрольная закупка"
10.40 "Жить здорово!"
11.45 "Модный приговор"
12.50 "Женский журнал"
13.20 "ЖКХ"
14.20 "Участковый детектив"
15.00 "Другие новости"
15.20 "Понять. Простить"
16.25 "Хочу знать" с Михаилом Ширвиндтом
16.55 Т/с "Обручальное кольцо"
17.55 "Федеральный судья"
19.00 "Вечерние новости"
19.45 "Давай поженимся!"
20.50 "Пусть говорят"
22.00 "Время"
22.30 Т/с "Дело гастронома №1"
23.30 "Михаил Пореченков. Теперь у меня есть все"
00.30 "Ночные новости"
00.50 "Городские пижоны". "Terra Nova"
01.45 Х/ф "Развод по-американски"
03.45 Х/ф "Крик в общаге"

«РОССИЯ»

06.00 "Утро России"
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 Вести-Бурятия. Утро
10.05 «Бамбахай»
10.15 «Тайзан»
10.25 «Улгур»
10.40 «Сагай суурян»
11.00 «О самом главном»
12.00, 15.00, 17.00, 21.00 Вести
12.30, 15.30, 17.30, 21.30 Вести-Бурятия
12.50 Т/с «Кулагин и партнеры»
13.55 Т/с «Тайны следствия»

15.50 Вести. Дежурная часть
16.05 Т/с «Ефросинья. Продолжение»
17.50 Т/с «Все к лучшему»
18.55 Т/с «Здравствуй, мама!»
19.55 «Прямой эфир»
21.50 «Спокойной ночи, малыши!»
22.00 Т/с «Тайны следствия-9»
23.50 Т/с «Ликвидация»
01.50 Вести +
02.10 «Профилактика»

КУЛЬТУРА

07.30 «Евроныус»
11.00 «Наблюдатель»
12.15, 23.30 Т/с «Достоевский»
13.15, 19.35 Д/с «Чудеса Вселенной»
14.10, 01.35 Т/с «Большие надежды»
15.00 «Пятое измерение»
15.30 Х/ф «Старые письма»
16.50 М/с «Уилл и Девит»
17.10 Т/с «Принцесса из Манджипура»
17.35 Д/с «Остров пингвинов»
18.05 «И другие...»: « Алексей Грановский»
18.30 Концерт
19.25 Д/ф «Иоганн Вольфганг Гёте»
20.30, 00.30 Новости культуры
20.45 «Власть факта»
21.25 Д/ф «Кино немое и зрячее»
22.05 Острова
22.45 Academia
00.50 «Кинескоп» с Петром Шепетинником
02.55 Д/ф «Зима патриарха. Борис Рыбаков»
03.35 А. Хачатурян. Сюита из балета «Гаяне»

АРИГУС

07.00 «Необъяснимо, но факт»: «Святки»
08.00, 09.00, 12.40, 23.00, 00.30 «Восточный экспресс». Погода

08.35, 19.00 «Улан-Удэ: инструкция». Новости шопинга и развлечения. Погода
09.30 Т/с «Универ»
10.30 Т/с «Счастливы вместе»
11.45 М/с «Эй, Арнольд!»
13.00 М/с «Рога и копыта: возвращение»
13.30 М/с «Бен 10: инопланетная сила»
14.00 «Улан-Удэ: инструкция». Новости шопинга и развлечений
14.20 «Спорт-экспресс»
14.30 «Дом-2. Live»
16.00 Х/ф «Гоп-стоп»
18.00 Т/с «Реальные пацаны»
18.30, 20.30 Т/с «Интерны»
19.20 «Точка зрения»
19.30 «Восточный экспресс»
20.00 «Реальные пацаны. Новый сезон»
21.00 Х/ф «ЛЮПухИ»
22.30 «Комеди-клуб». Лучшее
23.35 «Дом-2. Город любви»
01.00 Х/ф «Поцелуйчик»

ТИВИКОМ

06.30, 08.25, 09.25, 10.25, 11.25, 17.25, 18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25 «Зурхай»
06.30, 08.00, 09.30, 10.50, 11.50, 12.50, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00, 02.00 Новости дня
07.00 «Трансформеры»
07.30, 20.00, 23.30, 02.30 «Середина Земли»
07.50, 20.25 «Городские истории»
08.30 «Горячая линия»
09.00 «PRO-новости»
10.00, 11.00 Т/с «Капри»
11.55, 20.30 Т/с «Личная жизнь доктора Селивановой»
13.00 Х/ф «Эквилибрум»
15.05 «Звезды зажигают»
16.05, 22.00 Т/с «На линии огня»
17.05 «Сказки Андерсена»
17.35 Х/ф «Мистика»

18.35 "Города мира"
19.05 "Большие деньги"
19.20 Розыгрыш призов обувные залы "Собрание". Акция "Выиграй iPad"
00.00 "Топ-модель по-американски"
03.00 Ночной канал на Тивикоме

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.00, 09.20, 11.05, 12.05, 13.05, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 Метеомикс на СТС-Байкал
06.00 М/ф «Необитаемый остров», «Королевские зайцы», «Самый маленький гном»
07.00 М/с «Приключения мультяшек»
07.30, 14.30 М/с «Приключения Вуди и его друзей»
08.00, 19.30 Х/ф «Воронины»
08.30 Т/с «Даёшь, молодёжь!»
09.00, 00.00 Т/с «Светофор»
09.30, 20.00 Х/ф «Закрытая школа»
10.30 Х/ф «Армия тьмы»
12.15, 23.00 Т/с «6 кадров»
13.00, 13.30, 15.30 «Ералаш»
14.00 М/с «Клуб Винкс - школа волшебниц»
15.00 М/с «Приключения Джеки Чана»
16.00, 18.30, 19.00 Х/ф «Папины дочки»
17.30 «Галилео»
21.00 Х/ф «От заката до рассвета»
00.30 «Инфомания». Информационно-аналитическая программа
01.00 «Хорошие шутки»
02.50 «Кадетство»
05.15 Х/ф «Долго и счастливо»
05.35 Музыка на СТС

НТВ

06.55 НТВ утром
09.30 Т/с «Морские дьяволы»
10.30, 16.30, 19.30 Обзор. «Чрезвычайное происшествие»

11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "Сегодня"
11.20 "Внимание: розыск!" с Ириной Волк
11.55 "До суда"
13.00 "Суд присяжных"
14.25 "Судебный детектив"
15.40 Центр помощи "Анастасия"
17.25 "Прокурорская проверка" с Леонидом Закошанским
20.30 Т/с "Улицы разбитых фонарей"
22.30 Т/с "Пятницкий"
00.15 "Сегодня. Итоги"
00.35 Т/с "Формат А4"
01.35 Д/с "ГРУ. Тайны военной разведки"
02.30 "Кулинарный поединок" с Оскаром Кучерой
03.30 "Один день. Новая версия"
04.05 Т/с "Город соблазнов"
05.55 Т/с "Мангуст"

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 "Сейчас"
07.10 М/ф "Ну, погоди!"
07.20, 06.15 Д/с "Календарь природы. Осень"
07.55, 16.00, 19.00, 22.35 "Место происшествия"
08.00 "Утро на 5"
10.25, 02.20 Д/с "Криминальные хроники"
11.30 Д/с "Оружие Второй мировой"
12.30, 13.30 Т/с "72 метра"
17.00 «Открытая студия»
20.00, 20.30 Т/с «Детективы»
21.00, 21.50 Т/с «След»
23.25 Х/ф «Случай в квадрате 36-80»
00.55 Х/ф «Без особого риска»
03.20 Х/ф «Ярославна, королева Франции»
04.55 «В нашу гавань заходили корабли»
05.50 Д/с «Австралия: спасатели животных»

Среда, 9

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00, 08.05 «Доброе утро»
10.00, 13.00, 16.00 Новости
10.05 «Контрольная закупка»
10.40 «Жить здорово!»
11.50 «Модный приговор»
12.50 «Женский журнал»
13.20 «ЖКХ»
14.20, 05.10 «Участковый детектив»

15.00 «Другие новости»
15.20 «Понять. Простить»
16.25 «Хочу знать» с Михаилом Ширвиндтом
16.55 Т/с «Обручальное кольцо»
17.55 «Федеральный судья»
19.00 «Вечерние новости» с субтитрами
19.25 Выборы - 2011
19.45 «Давай поженимся!»
19.55 «Пусть говорят»
20.50 «Время»
22.00 Т/с «Дело гастронома №1»
22.30 «Четыре мифа о здоровом образе жизни»

00.30 «Ночные новости»
00.50 «Городские пижоны». «Убийство»
02.00 Х/ф «Не пойман - не вор»
04.20 Т/с «Врата»
«РОССИЯ»
06.00 «Утро России»
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 Вести-Бурятия. Утро
10.00 «С новым домом!»
11.00 «О самом главном»
12.00, 15.30, 17.30, 21.30 Вести-

Бурятия
12.50 Т/с «Кулагин и партнеры»
13.55 Т/с «Тайны следствия»
15.50 Вести. Дежурная часть
16.05 Т/с «Ефросинья. Продолжение»
17.50 Т/с «Все к лучшему»
18.55 Т/с «Здравствуй, мама!»
19.55 «Прямой эфир»
21.50 «Спокойной ночи, малыши!»
22.00 Т/с «Тайны следствия-10»
23.50 «Выборы 2011. Дебаты»
00.40 Т/с «Ликвидация»
01.40 Вести +
02.00 «Профилактика»

КУЛЬТУРА

07.30 «Евроныус»
11.00 «Наблюдатель»
12.15, 23.30 Т/с «Достоевский»
13.15, 19.10 Д/с «Чудеса Вселенной»
14.10, 01.35 Т/с «Большие надежды»
15.00 «Красуйся, град Петров!»
15.30 Х/ф «Чужой звонок»
16.50 М/с «Уилл и Девит»
17.10 Т/с «Принцесса из Манджипура»

17.35 Д/с «Остров пингвинов»
18.05 «И другие...»: « Михаил Лоскутов»
18.30 Д/ф «Помпеи. Путешествие в Древний мир»
18.45 Д/ф «Князь Потемкин. Свет и тени»
20.05 XII Международный телевизионный конкурс юных музыкантов «Щелкунчик». Закрывание. Трансляция из Концертного зала имени П. И. Чайковского
21.50, 00.30 Новости культуры
22.05, 03.10 Д/ф «Юрий Лобачёв. Отец русского комикса»
22.45 Academia
00.50 «Магия кино»
02.40 А. Дворжак. Славянские танцы

13.30 М/с «Бен 10: инопланетная сила»
14.00, 19.00 «Улан-Удэ: инструкция». Новости шопинга и развлечений
14.20 «Точка зрения»
14.30 «Дом-2. Live»
16.25 Х/ф «ЛОпуХИ»
18.00 Т/с «Реальные пацаны»
18.30, 20.30 Т/с «Интерны»
19.20 «Афиша». Погода
19.30 «Восточный экспресс»
20.00 «Реальные пацаны.Новый сезон»
21.00 Х/ф «Фред Клаус, брат Санты»
23.35 «Дом-2. Город любви»
01.00 «Суперинтуиция»

11.55, 20.30 Т/с «Личная жизнь доктора Селивановой»
13.00 Х/ф «Цена соколовиц»
14.50 М/ф
15.05 «Звезды зажигают»
16.05, 22.00 Т/с «На линии огня»
17.05 «Сказки Андерсена»
17.35 Х/ф «Культурный шок»
18.30 «Великая книга природы»
19.00 «Актуальное интервью»
00.00 «Топ-модель по-американски»
03.00 Ночной канал на Тивикоме

13.00, 13.30, 15.30 «Ералаш»
14.00 М/с «Клуб Винкс - школа волшебниц»
15.00 М/с «Приключения Джеки Чана»
16.00, 18.30, 19.00 Х/ф «Папины дочки»
17.30 «Галилео»
21.00 Х/ф «Охотники за привидениями»
00.30 «Инфомания». Информационно-аналитическая программа
01.00 «Хорошие шутки». Шоу-программа Ведущие - Михаил Шац, Татьяна Лазарева и Александр Пушкин
02.40 «Кадетство»
05.05 Х/ф «Долго и счастливо»
05.50 Музыка на СТС

Леонидом Закошанским
20.30 Т/с «Улицы разбитых фонарей»
22.30 Т/с «Пятницкий»
00.15 «Сегодня. Итоги»
00.35 Т/с «Формат А4»
01.35 «Внимание: розыск!» с Ириной Волк
02.15 «Квартирный вопрос»
03.15 «Один день. Новая версия»
03.55 Т/с «Город соблазнов»
05.55 Т/с «Мангуст»

АРИГ УС

07.00 «Необъяснимо, но факт»: «Ангел-хранитель»
08.00, 09.00, 12.40, 23.00, 00.30 «Восточный экспресс». Погода
08.35 «Улан-Удэ: инструкция». Новости шопинга и развлечений. Погода
09.30 Т/с «Универ»
10.30 Т/с «Счастливы вместе»
11.45 М/с «Эй, Арнольд!»
13.00 М/с «Рога и копыта: возвращение»

ТИВИКОМ

06.30, 08.25, 09.25, 10.25, 11.25, 17.25, 18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25 «Зурхай»
06.30, 08.00, 09.30, 10.50, 11.50, 12.50, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00, 02.00 Новости дня
07.00 «Трансформеры»
07.30, 20.00, 23.30, 02.30 «Середина Земли»
07.50, 20.25 «Городские истории»
08.35 «Большие деньги»
09.00 «PRO-новости»
10.00, 11.00 Т/с «Капри»

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.00, 09.20, 11.05, 12.05, 13.05, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 Метеомикс на СТС-Байкал
06.00 М/ф «Незнайка учится», «Винтик и Шпунтик - веселые мастера», «Самый маленький гном»
07.00 М/с «Приключения мультяшек»
07.30, 14.30 М/с «Приключения Вуди и его друзей»
08.00, 19.30 Х/ф «Воронины»
08.30 Т/с «Даёшь, молодёжь!»
09.00, 00.00 Т/с «Светофор»
09.30, 20.00 Х/ф «Закрытая школа»
10.30, 22.55 Т/с «6 кадров»
12.00 Т/с «Мосгорсмех»

НТВ

06.55 НТВ утром
09.30 Т/с «Морские дьяволы»
10.30, 16.30, 19.30 Обзор. «Чрезвычайное происшествие»
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 «Сегодня»
11.20 «В зоне особого риска»
11.55 «До суда»
13.00 «Суд присяжных»
14.25 «Судебный детектив»
15.40 Центр помощи «Анастасия»
17.25 «Прокурорская проверка»
18.40 «Говорим и показываем» с

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 «Сейчас»
07.10 М/ф «Ну, погоди!»
07.20, 06.10 Д/с «Календарь природы. Осень»
07.55, 16.00, 19.00, 22.35 «Место происшествия»
08.00 «Утро на 5»
10.25 Д/с «Криминальные хроники»
11.30, 02.45 Д/с «Оружие Второй мировой»
12.30, 13.30 Т/с «Спецназ»
17.00 «Открытая студия»
20.00, 20.30 Т/с «Детективы»
21.00, 21.50 Т/с «След»
23.25 Х/ф «Семья Ивановых»
01.25 Х/ф «Случай в квадрате 36-80»
04.25 Х/ф «Тень сомнения»

Четверг, 10

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 «Доброе утро»
10.00, 13.00, 16.00 Новости
10.05 «Контрольная закупка»
10.40 «Жить здорово!»
11.50 «Модный приговор»
12.50 «Женский журнал»
13.20 «ЖКХ»
14.20, 05.20 «Участковый детектив»
15.00 «Другие новости»
15.20 «Понять. Простить»
16.25 «Хочу знать» с Михаилом Ширвиндтом
16.55 Т/с «Обручальное кольцо»
17.55 «Федеральный судья»
19.00 «Вечерние новости» с субтитрами
19.45 «Давай поженимся!»
20.50 «Пусть говорят»
22.00 «Время»
22.30 Т/с «Дело гастронома №1»
23.30 Концерт
01.50 «Ночные новости»
02.10 «Городские пикеры». «Подпольная империя». Новый сезон
03.20 Х/ф «Пограничный город»

16.05 Т/с «Ефросинья. Продолжение»
17.50 Т/с «Все к лучшему»
18.55 Т/с «Здравствуй, мама!»
19.55 «Прямой эфир»
21.50 «Спокойной ночи, малыши!»
22.00 Т/с «Тайны следствия-10»
23.50 «Выборы 2011. Дебаты»
00.40 Т/с «Ликвидация»
01.40 Вести +
02.00 «Профилактика»

КУЛЬТУРА

07.30 «Евро Ньюс»
11.00 «Наблюдатель»
12.15, 23.30 Т/с «Достоевский»
13.15, 19.35 Д/с «Чудеса Вселенной»
01.35 Т/с «Большие надежды»
15.00 «Третьяковка - дар бесценный!»
15.30 Х/ф «Время для размышлений»
16.40, 20.30, 00.30 Новости культуры
16.50 М/с «Уилл и Девит»
17.10 Т/с «Принцесса из Манджипура»
17.35 Д/с «Остров пингвинов»
18.05 «И другие...»: « Николай Церетели»
18.35 Концерт
20.45 «Главная роль»
21.05 «Черные дыры. Белые пятна»
21.50, 02.55 Д/ф «Олег Лундстрем. Попурри на темы прожитой жизни»
22.45 Academia
00.50 «Культурная революция»
02.30 Михаил Светин. «В эстетике маленького человека»
03.50 Д/ф «Тамерлан»

07.00 «Необъяснимо, но факт»: «Вирусы-убийцы»
08.00, 09.00, 12.40, 23.00, 00.30 «Восточный экспресс». Погода
08.35, 19.00 «Улан-Удэ: инструкция». Новости шопинга и развлечений. Погода
09.30 Т/с «Универ»
10.30 Т/с «Счастливы вместе»
11.40 М/с «Эй, Арнольд!»
13.00 М/с «Рога и копыта: возвращение»
13.30 М/с «Бен 10: инопланетная сила»
14.00 «Улан-Удэ: инструкция». Новости шопинга и развлечений
14.20 «Афиша»
14.30 «Дом-2. Live»
15.50 Х/ф «Фред Клаус, брат Санты»
18.00 Т/с «Реальные пацаны»
18.30, 20.30 Т/с «Интерны»
19.20 «Точка зрения»
19.30 «Восточный экспресс»
20.00 «Реальные пацаны.Новый сезон»
21.00 Х/ф «Ну что приехали?»
23.35 «Дом-2. Город любви»
01.00 «Суперинтуиция»

ТИВИКОМ

06.30, 08.25, 09.25, 10.25, 11.25, 17.25, 18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25 «Зурхай»
06.30, 08.00, 09.30, 10.50, 11.50, 12.50, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00, 02.00 Новости дня
07.00 «Трансформеры»
07.30, 20.00, 23.30, 02.30 «Середина Земли»
07.50, 20.25 «Городские истории»
08.30 «Актуальное интервью»
09.00 «PRO-новости»
10.00, 11.00 Т/с «Капри»
11.55, 20.30 Т/с «Личная жизнь доктора Селивановой»
13.00 Х/ф «Нежданно-негаданно»

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.00, 09.20, 11.05, 12.05, 13.05, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 Метеомикс на СТС-Байкал
06.00 М/ф «Ровно в 3.15», «Дядя Степа - милиционер», «Самый маленький гном»
07.00 М/с «Приключения мультяшек»
07.30, 14.30 М/с «Приключения Вуди и его друзей»
08.00, 19.30 Х/ф «Воронины»
08.30 Т/с «Даёшь, молодёжь!»
09.00, 00.00 Т/с «Светофор»
09.30, 20.00 Х/ф «Закрытая школа»
10.30, 23.00 Т/с «6 кадров»
12.00 Т/с «Мосгорсмех»
13.00, 13.30, 15.30 «Ералаш»
14.00 М/с «Клуб Винкс - школа волшебниц»
15.00 М/с «Приключения Джеки Чана»
16.00, 18.30, 19.00 Х/ф «Папины дочки»
17.30 «Галилео»
21.00 Х/ф «Охотники за привидениями-2»
00.30 «Инфомания». Информационно-аналитическая программа
01.00 «Хорошие шутки». Шоу-программа Ведущие - Михаил Шац, Татьяна Лазарева и Александр Пушкин
02.50 «Кадетство»
05.15 Х/ф «Долго и счастливо»
05.35 Музыка на СТС

НТВ

06.55 НТВ утром
09.30 Т/с «Морские дьяволы»
10.30, 16.30, 19.30 Обзор. «Чрезвычайное происшествие»
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 «Сегодня»
11.20 «Медицинские тайны»
11.55 «До суда»
13.00 «Суд присяжных»
14.25 «Судебный детектив»
15.40 Центр помощи «Анастасия»
17.25 «Прокурорская проверка»
18.40 «Говорим и показываем» с Леонидом Закошанским
20.30 Т/с «Улицы разбитых фонарей»
22.30 Т/с «Пятницкий»
00.15 «Сегодня. Итоги»
00.35 Т/с «Формат А4»
01.35 «Женский взгляд»
02.25 «Дачный ответ»
03.25 «Один день. Новая версия»
04.05 Т/с «Город соблазнов»
05.55 Т/с «Мангуст»

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 «Сейчас»
07.10 М/ф «Ну, погоди!»
07.20, 06.05 Д/с «Календарь природы. Осень»
07.55, 16.00, 19.00, 22.35 «Место происшествия»
08.00 «Утро на 5»
10.25, 03.50 Д/с «Криминальные хроники»
11.30 Д/ф «Большой секрет маленькой кошки»
11.50, 13.30 Т/с «Спецназ-2»
17.00 «Открытая студия»
20.00, 20.30 Т/с «Детективы»
21.00, 21.50 Т/с «След»
23.25 Х/ф «Золотая мина»
02.05 Х/ф «Семья Ивановых»
04.40 Х/ф «Сладкая полночь»

Пятница, 11

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 «Доброе утро»
10.00, 13.00 Новости
10.05 «Контрольная закупка»
10.40 «Жить здорово!»
11.50 «Модный приговор»
12.50 «Женский журнал»
13.20 «ЖКХ»
14.20 «Участковый детектив»
15.00 «Другие новости»
15.20 «Понять. Простить»
16.00 «Хочу знать» с Михаилом Ширвиндтом
16.25, 06.25 «Хочу знать» с Михаилом Ширвиндтом
16.55 Т/с «Обручальное кольцо»
17.55 «Жди меня»
19.00 «Вечерние новости»
19.45 «Поле чудес»
20.50 «Пусть говорят»
22.00 «Время»
22.35 «ДОстояние Республики»: «Муслим Магомаев»
00.35 Х/ф «Это могло случиться с тобой»
02.30 Х/ф «Обезьяны проделки»
04.30 Футбол. Товарищеский матч. Сборная России - сборная Греции. Прямой эфир

06.00 «Утро России»
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 Вести-Бурятия. Утро
10.00 «Мусульмане»
10.15 «С новым домом!»
11.10 «О самом главном»
12.00, 15.00, 17.00, 21.00 Вести-Бурятия
12.30, 15.30, 17.30, 21.30 Вести-Бурятия
Т/с «Кулагин и партнеры»
13.55 «Испытание трезвостью»
15.50 Вести. Дежурная часть
16.05 Т/с «Ефросинья. Продолжение»
17.50 Т/с «Все к лучшему»
18.55 Т/с «Здравствуй, мама!»
19.55 «Прямой эфир»
21.50 «Спокойной ночи, малыши!»
22.00 «Кривое зеркало»
00.10 Х/ф «Если бы я тебя любил»
02.15 Х/ф «Жара»

КУЛЬТУРА

07.30 «Евро Ньюс»
11.00, 16.40, 20.30, 00.30 Новости культуры
11.20 Х/ф «60 дней»
12.45 Михаил Светин. «В эстетике маленького человека»

13.15 Д/с «Чудеса Вселенной»
14.10 Т/с «Большие надежды»
15.00 «Письма из провинции»
15.25 Х/ф «Дети как дети»
16.50 М/с «Уилл и Девит»
17.10 М/ф
17.25 «За семью печатями»
17.55 «Заметки натуралиста» с Александром Хабургаевым
18.25 «Царская ложа»
19.05, 02.55 Д/с «Планета людей»
20.00 «Партитуры не горят»
20.50 «Искатели»
21.40 «Линия жизни»
22.30 Х/ф «Остров»
00.50 «Вслух». Поэзия сегодня
01.30 РОКовая ночь с Александром Ф. Склярком
02.40 Д/ф «Катманду. Королевство у подножья Гималаев»
03.50 Д/ф «Камиль Коро»

АРИГ УС

07.00 «Необъяснимо, но факт»: «Оружие XXI века»
08.00, 09.00, 12.40, 23.00, 00.30 «Восточный экспресс». Погода
08.35, 19.00 «Улан-Удэ: инструкция». Новости шопинга и развлечений. Погода
09.30 Т/с «Универ»

10.30 Т/с «Счастливы вместе»
11.40 М/с «Эй, Арнольд!»
13.00 М/с «Рога и копыта: возвращение»
13.30 М/с «Бен 10: инопланетная сила»
14.00 «Улан-Удэ: инструкция». Новости шопинга и развлечений
14.20, 19.20 «Точка зрения»
14.30 «Дом-2. Live»
16.15 Х/ф «Ну что приехали?»
18.00 Т/с «Реальные пацаны»
18.30 Т/с «Интерны»
19.30 «Восточный экспресс»
20.00 «Битва экстрасенсов». Новый сезон»
21.00 «Комеди-клуб».Новый сезон
22.00 Наша Russia
23.35 «Дом-2. Город любви»
01.00 Х/ф «Тривиальное чтение»

ТИВИКОМ

06.30, 08.25, 09.25, 10.25, 11.25, 17.25, 18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25 «Зурхай»
06.30, 08.00, 09.30, 10.50, 11.50, 12.50, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 00.00, 02.30 Новости дня
07.00 «Трансформеры»
07.30, 20.00, 03.00 «Середина Земли»

07.50, 18.40, 22.00 «Городские истории»
08.30 «Радар-спорт»
09.00 «PRO-новости»
10.00, 11.00 Т/с «Капри»
11.55 Т/с «Личная жизнь доктора Селивановой»
13.00 Х/ф «Молодые папаши»
14.50 М/ф
15.05 «Звезды зажигают»
16.05 Т/с «На линии огня»
17.05 «Сказки Андерсена»
17.40 Х/ф «Дорожные войны»
18.50 «Хит-парад интервью»
19.20 «Детектор»
20.25 Д/ф «Лабиринты разума»
22.10 Х/ф «Жена по контракту»
00.30 «Топ-модель по-американски»
03.20 Ночной канал на Тивикоме

В 20 а квартале в здании МФЦ аренда 64 м², 66 м² и 130 м² 450 руб. за 1 м²

Тел.: 61-45-08

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.00, 09.20, 11.05, 12.05, 13.05, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 Метеомикс на СТС-Байкал
06.00 М/ф «Необыкновенный матч», «Старые знакомые»
07.00 М/с «Приключения мультяшек»
07.30, 14.30 М/с «Приключения Вуди и его друзей»
08.00, 19.30 Х/ф «Воронины»
08.30, 23.30 Т/с «Даёшь, молодёжь!»
09.00 Т/с «Светофор»

09.30 Х/ф «Закрытая школа»
10.30 Т/с «6 кадров»
12.00 Т/с «Мосгорсмех»
13.00, 13.30, 15.30 «Ералаш»
14.00 М/с «Клуб Винкс - школа волшебниц»
15.00 М/с «Приключения Джеки Чана»
16.00, 18.30, 19.00 Х/ф «Папины дочки»
17.30 «Галилео»
21.00 Х/ф «Водный мир»
00.30 Х/ф «Джиперс-Криперс»
02.10 «Хорошие шутки». Ведущие - Михаил Шац, Татьяна Лазарева и Александр Пушкин
03.55 «Кадетство»
05.30 Х/ф «Долго и счастливо»
05.50 Музыка на СТС

НТВ

6.55 НТВ утром
09.30 Т/с «Морские дьяволы»
10.30, 16.30, 19.30 Обзор. «Чрезвычайное происшествие»
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 «Сегодня»
11.20 «Спасатели»
11.55 «До суда»
13.00 «Суд присяжных»
14.25 «Суд присяжных». Окончательный вердикт
15.40 Центр помощи «Анастасия»
17.25 «Прокурорская проверка»
18.40 «Говорим и показываем» с Леонидом Закошанским

20.30 «Филипп и Алла. Почему не вышло?»
22.15 «Концертный зал НТВ» представляет: Николай Басков, Филипп Киркоров, Максим Аверин в супербенефисе Лаймы Вайкуле
00.40 «Казнокрады»
01.40 Х/ф «Легионер»
03.40 Т/с «Город соблазнов»
05.30 Т/с «Мангуст»

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30 «Сейчас»
07.10 «Момент истины»
08.00 «Утро на 5»

10.25, 20.00 Д/с «Криминальные хроники»
11.30 Д/ф «Галаго: прыжки в темноте»
11.40, 13.30 Т/с «Исчезнувшие»
16.00, 19.00 «Место происшествия»
«Открытая студия»
21.00, 21.50, 22.35 Т/с «След»
23.20 Праздничный концерт, посвященный Дню сотрудника органов внутренних дел
01.15 Х/ф «Сотрудник ЧК»
03.05 Х/ф «Неуязвимая мишень»
05.25 «В нашу гавань заходили корабли»
06.15 Д/ф «Большой секрет маленькой кошки»

Суббота, 12

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.50, 07.10 «Кругосветное путешествие Кота в сапогах»
07.00, 11.00, 13.00 Новости
08.20 «Играй, гармонь любимая!»
09.10 «Черный плащ», «Гуфи и его команда»
10.00 «Умницы и умники»
10.45 Слово пастыря
11.15 «Смак»
11.55 «Михаил Пореченков. Теперь у меня есть все»
13.15 Д/ф «Среда обитания»
14.20 Розыгрыш. Лучшее
17.05 Х/ф «Важнее, чем любовь»
19.00 «Вечерние новости» с субтитрами
19.20 «Кто хочет стать миллионером?»
20.30 «Большие гонки»
22.00 «Время»
22.15 «Болеро»
23.45 «Прожекторперисхилтон»
00.20 Х/ф «Перевозчик-2»
01.55 Х/ф «Любовь и сигареты»
03.50 Х/ф «Гавана»
06.25 «Хочу знать» с Михаилом Ширвиндтом

11.30 «Он-лайн»
12.20 Вести. Дежурная часть
12.55 «Честный детектив»
13.25 «Подари себе жизнь»
13.55, 15.30 Т/с «Сваты»
18.00 «Субботний вечер»
19.55 Шоу «Десять миллионов» с Максимом Галкиным
21.00 Вести в субботу
21.45 Х/ф «Жена генерала»
01.35 «Девчата»
02.10 Х/ф «Есть о чем поговорить»

КУЛЬТУРА

07.30 «Евроньюс»
11.00 «Библиейский сюжет»
11.35 Х/ф «Мичман Панин»
13.05 «Личное время». Хибла Герзмава
13.35 Х/ф «Приключения маленького Мука»
15.10 М/ф «Вершки и корешки»
15.25 «Очевидное-невероятное»
15.50 «Игры классиков» с Романом Виктюком
16.50 Х/ф «Демидовы»
19.20 Большая семья
20.10 Д/ф «Когда деревья были маленькими»
21.05 «Романтика романа»
22.00 «Величайшее шоу на Земле. Льюис Кэрролл»
22.40 Х/ф «Моя любовь»
23.55 Д/ф «Катяка»
02.05 Д/с «Хеви-метал»
02.55 «Легенды мирового кино»
03.30 «Заметки натуралиста» с Александром Хабургаевым

АРИГ УС

08.00 «Восточный экспресс». Погода
08.25 М/с «Жизнь и приключения робота-подростка»

08.55, 19.30 «Улан-Удэ: инструкция». Новости шопинга и развлечения. Погода
09.20 «Восточный экспресс»
09.45 «Афиша». Погода
09.55, 15.00 «Мультимедиа-ланч»
10.00, 11.00 «Женская лига»
10.30 «Мунгэн сэргэ»
10.50, 19.55 «Мультимедиа-ланч». Погода
11.30 «Школа ремонта»
12.30 «Ешь и худей»
13.00 «Школа гоблинов»
14.00 Comedi Woman
15.05 «Комеди-клуб»
16.00 «Битва экстрасенсов»
17.00 «Суперинтуиция»
18.00 Концерт «Давайте говорить правду»
19.00 Т/с «Реальные пацаны»
20.00 «На ночь глядя» с А.Левантуевым. Погода
21.00 Х/ф «Чарли и шоколадная фабрика»
23.00 «Дом-2. Город любви»
00.00 «Дом-2. После заката». Погода
00.30 «Ху из Ху»
01.00 Х/ф «Дом у озера»

ТИВИКОМ

06.30, 08.25, 09.25, 10.25, 11.25, 17.25, 18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25 «Зурхай»
06.30, 08.00, 09.30, 12.00 Новости дня
07.05 «Радар-спорт»
07.35, 10.15, 12.40 «Середина Земли»
07.50, 20.50 «Городские истории»
08.35 Т/с «Приключения швейцарской семьи Робинсон»
09.00 «Сказки Андерсена»
10.05, 12.30 «Детектор»
10.35 «Хит-парад интерьеров»
11.00 «Лабиринты разума»

13.00 Х/ф «Жена по контракту»
14.45 Х/ф «Бег»
18.15 «UTUMATA»
18.35 «v_PROKATE»
19.05 «Азия 5»
19.30 «Вкусно»
20.05 «Время женщин»
20.30 Д/ф «На крыше мира»
21.00 Х/ф «Любовь как игра»
23.40 Д/ф «Дорожные войны»
00.40 Ночной канал на Тивикоме

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.05, 08.00, 08.30, 08.50, 11.05, 17.05, 19.05, 21.55, 23.25, 00.50, 01.30, 01.50 Метеомикс на СТС-Байкал
06.00 М/ф «Земля до начала времени-11. Вторжение мышезавров»
07.30 М/ф «В стране невыученных уроков»
08.00 М/с «Волшебные Поппикси»
08.30 М/с «Жизнь с Луи»
09.00 «Галилео»
10.00, 16.00 «Ералаш»
11.00 «Это мой ребёнок!» Семейная телеигра.
12.00 Х/ф «Воронины»
14.00 М/с «Чип и Дейл спешат на помощь»
15.00 М/с «Легенда о Тарзана»
16.30 Т/с «Даёшь, молодёжь!»
17.00 Х/ф «Водный мир»
19.30 Х/ф «Большое путешествие»
21.00 Х/ф «Хроники Спайдервика»
22.45 «Нереальная история». Сатирический альманах
23.45 «Детали. Новейшая история»
00.45 Х/ф «Эта прекрасная жизнь после смерти»
02.35 «Хорошие шутки». Ведущие - Михаил Шац, Татьяна Лазарева и Александр Пушкин
04.20 «Кадетство»
05.05 Х/ф «Долго и счастливо»

НТВ

05.50 Музыка на СТС
06.35 Т/с «Аэропорт»
08.25 «Смотр»
09.00, 11.00, 14.00, 17.00, 20.00 «Сегодня»
09.20 Лотерея «Золотой ключ»
09.45 «Академия красоты с Ляйсан Утяшевой»
10.20 «Готовим с Алексеем Зиминим»
11.20 «Главная дорога»
11.55 «Кулинарный поединок» с Оскаром Кучерой
13.00 «Квартирный вопрос»
14.20, 03.30 Дорожный патруль
16.05 «Своя игра»
17.20 «Таинственная Россия»
18.20 «Очная ставка»
19.20 Обзор. «Чрезвычайное происшествие»
20.55 «Программа максимум»
21.55 «Русские сенсации»
22.55 «Ты не поверишь!»
23.50 «Последнее слово»
00.50 «Нереальная политика»
01.25 Х/ф «Жестокая любовь»
05.25 «Кремлевская кухня»

5 КАНАЛ

07.00 М/ф
09.20 Х/ф «Старая, старая сказка»
11.00, 19.30 «Сейчас»
11.10 Т/с «След»
20.00 «Правда жизни». Спецрепортаж
20.30 Т/с «Апостол»
02.05 Х/ф «Зануда»
03.40 Х/ф «Апалуза»
05.15 «В нашу гавань заходили корабли»
06.05 Д/ф «Галаго: прыжки в темноте»

Воскресенье, 13

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00 Новости
07.10 М/ф «Сладкая сказка»
07.25 Х/ф «Убить лицедея»
08.50 «Служу Отчизне!»
09.25 «Черный плащ», «Гуфи и его команда»
10.15 «Здоровье»
11.15 «Непутевые заметки»
11.35 «Пока все дома»
12.30 «Фазенда»
13.15 «Специальное задание»
14.25 «Минута славы». Лучшее
17.25 Х/ф «Прогулка по Парижу»
19.00 «Клубу Веселых и находчивых - 50 лет!». Юбилейный выпуск
22.00 Воскресное «Время»
23.00 «Большая разница»
00.00 Х/ф «Сумерки. Сага. Новолуние»
02.20 Т/с «Обмани меня»
04.50 Т/с «Врата»

00.00 «Специальный корреспондент»
01.00 «Геннадий Хазанов. Повторение пройденного»
01.35 Х/ф «Человек у окна»

КУЛЬТУРА

07.30 «Евроньюс»
11.00 «Обыкновенный концерт с Эдуардом Эфириковым»
11.35 Х/ф «Вы мне писали»
13.05 «Легенды мирового кино»
13.35 М/ф
14.35, 02.55 Д/ф «Атлантический дождевой лес»
15.30 «Что делать?»
16.20 Балет «Раймонда»
19.00 Д/ф «Португалия. Замок слез»
19.30 «Ночь в музее»
20.15 «Большая опера»
21.55 Хрустальный бал «Хрустальной Турандот» в честь 90-летия театра им. Евг. Вахтангова
23.15 Спектакль «Дядя Ваня»
01.50 «Джем» с Даниилом Крамером
03.50 Д/ф «Герард Меркатор»

АРИГ УС

08.00 М/с «Жизнь и приключения робота-подростка»
08.55 «Улан-Удэ: инструкция». Новости шопинга и развлечения. Погода
09.20 «Мунгэн сэргэ». Погода
09.45 «Скамейка»
10.00 «На ночь глядя» с А. Левантуевым(повтор от 12.11).Погода
11.00 «Точка зрения»
11.30 «Будьте здоровы!»
11.55 «Мультимедиа-ланч». Погода
12.00 «Суперинтуиция»
13.00 «Звезды на грани»
14.00 «Золушка.Перезагрузка»
14.30, 19.55 «Мультимедиа-ланч»
14.35 Т/с «Счастливы вместе»
15.00 Т/с «Интерны»

17.00 Х/ф «Чарли и шоколадная фабрика»
19.30 «Вся Бурятия». Погода
20.00 Х/ф «Загадочная история Бенджамина Баттона»
23.15 «Дом-2. Город любви»
00.15 «Дом-2. После заката». Погода
00.50 Х/ф «В пасти безумия»

ТИВИКОМ

06.30, 08.25, 09.25, 10.25, 11.25, 17.25, 18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25 «Зурхай»
06.30, 10.00 «Вкусно»
07.05 Д/ф «Человек и время»
07.50, 20.50 «Городские истории»
08.00 М/ф
08.30 Т/с «Приключения швейцарской семьи Робинсон»
09.00 «Школьное ТВ»
09.30 «Азия 5»
10.30 «Время женщин»
11.00 Х/ф «Любовь как игра»
13.45 Т/с «Специальное подразделение-2»
17.15 «Ваше право»
17.40 Х/ф «Дураки умирают по пятницам»
19.30 «Объектив»
20.00 «Безумно красивые»
21.00 Х/ф «Солдаты фортуны»
23.00 «Тайные общества»
00.00 «Ночной канал на Тивикоме»

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.05, 08.00, 08.30, 08.50, 11.05 Метеомикс на СТС-Байкал
06.00 М/ф «Земля до начала времени-12. Великий день летунов»
07.25 М/ф «Федя Зайцев»
08.00 М/с «Волшебные Поппикси»
08.10 «Волшебное Диноутро»
08.30 М/с «Жизнь с Луи»
09.00 «Самый умный»
10.45, 13.30, 16.00 «Ералаш»

11.00 «Битва интерьеров». Ведущая - Лена Перова
12.00 «Снимите это немедленно!»
13.00 «Съешьте это немедленно!»
14.15 Х/ф «Хроники Спайдервика»
16.30 Т/с «6 кадров»
18.30, 00.10 Шоу «Уральских пельменей». «В гостях у скалки»
20.00 «Нереальная история». Сатирический альманах
21.00 Х/ф «Миссия Дарвина»
22.40 Т/с «Светофор»
01.40 Х/ф «Джиперс Криперс»
03.10 «Кадетство»
05.35 Х/ф «Долго и счастливо»

НТВ

06.20 Т/с «Аэропорт»
08.00 «В поисках Франции»
09.00, 11.00, 14.00, 17.00 «Сегодня»
09.15 «Русское лото»
09.45 «Их нравы»
10.25 «Едим дома»
11.20 «Первая передача»
11.55 «Развод по-русски»
13.00 «Дачный ответ»
14.20, 16.05 «Своя игра»
17.20 «Следствие вели...»
18.20 «И снова здравствуйте!»
19.20 Обзор. «Чрезвычайное происшествие». Обзор за неделю
20.00 «Сегодня. Итоговая программа» с Кириллом Поздняковым
21.00 «Чистосердечное признание»
21.50 «Центральное телевидение»
22.55 «Тайный шоу-бизнес: дело администраторов»
23.55 «НТВшники». Арена острых дискуссий
01.00 Д/с «СССР. Крах империи»
02.05 Х/ф «Мое место под солнцем»
06.00 «Кремлевская кухня»

5 КАНАЛ

07.00 Д/ф «Величайшая битва Александра»
08.00, 05.50 Д/с «Планеты»
09.00 М/ф «Сказка про храброго зайца»
09.10 Х/ф «Али-Баба и сорок разбойников»
11.00 «Сейчас»
11.10 «Истории из будущего» с Михаилом Ковальчуком
12.00 Д/с «Самые загадочные места мира»
12.30, 05.00 «В нашу гавань заходили корабли»
13.25 «Внимание, люди!»
14.25 Т/с «Детективы»
18.30, 02.50 «Место происшествия. О главном»
19.30 «Главное»
20.30 Т/с «Апостол»
01.55 Д/с «Криминальные хроники»
03.50 Х/ф «Мы смерти смотрели в лицо»

Ускоренные курсы английского языка по методу китайгородской. Тел.: 89834273307 Занятия 3 раза в неделю с 6 ч. вечера до 10 ч.

СЕНО (однолетние травы - овес, зерносмесь) с доставкой. Возможен обмен на КРС. Тел.: 64-30-45.

НЮТАГАЙ ТАТАСА

Рассказ

(Үргэлжлэл. Эхинийн октябрийн 20-ой, 27-ой дугаарнуудта).

Үглөө үглөөгүүрнэ эртэлжэ үнөөхи аршаандаа ошобо. Тингээд гэдэһэнэйнгээ үлдэжэ байхада, тэрээгүүрхэнээ тибһэ түүбэ, нэгэ хэды мангиршые суглуулба. Асарһан, суглуулһан юумээ яралгүйхэн эдижэ байхадань, яһала зохид лэ, гэдэһэнэйньше үлдэхэнэ бараг шэнги. Зүгөөр үдэшлэн тээ яаха аргагүй мүнөөхи хотын яршаг үбшэнгын хүдэлшэбэ. Бүри ехээр даа, яаха иихээшье мэдэхээ болишоһон Дансаран ихэдээд, бараг дээрээ доошолжо, хүн зоной зүргэлжэ байдаг аршаанай захата ошожо хэбтээшэм дээрэ һэн ха гү гэжэше бодобо. Үлэн хооһон байһан дээрһээ юм гү, али үни холо болоо эдээгүй байһан тибһэн талын мангир хоёрын хүрбэ гү, али юрэдөөл үе болоод тэрэни алахаа байдаг ёро үбшэнгын эхилшоо гү, мэдэхын аргагүй.

Пүнийн тэнгээр, арай мэдээ табиһынгаа тэндэ мүлхижэ, хара хүлһөө хаяжа ябажа, аршаан дээрэ буужа ербэ. Жалга, худал соо бэшэ, сагаан талада үхшөөшье наа үхүүжэм гэжэ ханахадаа, ханагаа амарһан байгаа ха гү, нэгэ мэдэхэдэ, хоёр үдэрэй саада тээхидэл адли үнөөхи добо дээрээ унтаһан гү, али мэдээгээ алдаһан байжа, үүр сайхын үеэр даарһан тэрэ һэришэбэ. Наран мэнэ мэнэ мандахаа байна. Зүгөөр досоонь яһала зохид, үбшэнгын үлэ мэдэг мэдэгдэнэ. Тулюур байдалда орошоод талада хэбтэһэн тэрэни нютагай зоний хараггүйн болоо, «бурхаан даа, эшхэртэр гэжэ» гэжэ байжа гэмэрһээр, һөөргөө байрадаа ошожо унташаба.

Энэ удаагуур Дансарани ямар даа нэгэ шэмээн һэрэбэ. Майханайн саахануур нэгэ юумэн ябахадал, мүшэр халта хухархадал гэбэ. Хэн юун? Томо ан арьяатан гэжэ тэрэний айка юумэниин энэ үгы, - эхин газарай унуули баргаатай хүбшэ тайга соо байна бэшэ, хүн зоной байраһаа тиймэше холо бэшэ багахан шэнһэн ойн захата байна гэшэ. Ойн жэжэ амитан - шандаган, гүрөөһөн бээ, хүн лэ бү байһай гэжэ бодоһон хүбүүн майханайнгаа замагы нээжэ, һэмээхэн газаашаа хараашалба. Зүб, тээ саанаһан нэгэ хара боро юумэн модоной мүшэр дайраад, саашаа үгы болошобо.

Дүрбэн хүлтэй амитад хадаа ябаал юм бээ гэжэ бодоһон Дансаран газаашаа гаража, ходо ханажа байгаа үшөө нэгэ хэрэг ушараа заабол энэ үдэр бэлүүлхэ гэжэ шидэбэ. Яһала шадал оронхой, тиймэһээ дээшэ зүдхэжэ, Таг хадын оройдон гаража, шүтэхэ, амаржа нуухаа ханаһан юм. Энэ шобхо хадын урда нүсэгэн талан эгсэ, тон эгсэ, харин хойто, ара таладахи налуу ойн соогуурн яралгүй гэхшэлһэн хүн барагаар дээрэн гарашааар. Барагаар... магад, минн юрын хүнүүдтэ энэ бараг байхада болохо, харин Дансаранда... Үбшэнэйнгөө бараг байгаа наань, үдэр бүхэндэ гаража байха гэжэ Дансаран шидэнэ. Тэрэний иигэжэ байжа эхэтэ хүсэһэн юумэд үшөөше байха...

Энэ хада Таг хада гэжэ юундэ нэрлэгдээб гэхэдэ, оройн зүг доохонуур хүндэлэн байһан шулуулг эгсэ хабсагай урда сагуудтахи буряад гэр соо үзэгдэжэ байдаг ханын таг мэтэ адляар харагдажа байдаг юм ха.

2.

...Эндэ, Таг хадын оройдо, һэбтээтэй, зохид гэшэнь. «Гүрһэн нютагай тэнгэршые үндэр» гэшэнь аргагүй зүб лэ ха. Үндэр сэлмэг огторгойдо бээлэйнше

шэнээн үлэн үгы. Энэ үеэр, ажалша хүдөө зоной үбһэндөө орохын тээ урдахана, нэгэ иимэ зохид, хура бороогүй хайхан үдэрнүүд зорёолһон юумэдэл тогтошодог. Юундэ зорёолһон юумэдэл гэжэ гү? Тээд тийгэжэ ханахаар лэ: хүнэй үбһэндөө орохотой сасуу «хажуурай дуу абашаһан» бардам ехэ Байгаали хангалтама хайхан үгөөр анхилжа байгаа ургамал нүгөөр гам хайраггүйгөөр хюдажа эхилһэн «хоёр хүлтэй хохимойнуудта» дураа гутажа, сухалаа хүрэхэдөө ха гү гэхээр, унжагай удаан уһа бороогоо адхажа, ажалдань хэды тойб хэдэг гэшэб. Энэниинь энээгүүрхи зон хайн мэдэхэ.

Үндэр сэлмэг огторгойдо бээлэйнше шэнээн үлэнэй үгы гэхэдэ худал ха; хооһон, юуш үгы тэнгэри гэжэ байдаг юм аал? Үгэй, эгээ ядахатаа, тэдэ, дуута-шуута булжамуурнууднай, юундэ зүбгөөр харагданагүй гэшэб гэжэ бодоһон Дансаран толгойгоо үргэхэдөө, «хари, тиймэл байха һэн» гэжэ тэрэ дороо энэхэдээд абаба. Сэхэ дээрэн, нэгэ газартаа тогтошоһон юумэдэл талын шуһаша, мяхаша шубуун - харсага - агаарай уудамда арбаганана. Баарһад, эндэхи булжамуурнууд, хуу баран ногоо соогуур хоргодошонхойнууд. Байгараа тэрэ үшөөш нэгэ юумэ обёорбо, - тээ саанаһана, Таг хадаһаа нэгэ бага үндэршэг Орголиг хадын үбэрөөр элэ шубуунай яралгүй элихэн харагдана. Яахаб тээд, мяхаша, мяхаша бэшэше амитад бултааран ажамидарха гэжэ энэ юртэмсэдэ түрэшһэн лэ хадаа, хоолойгоо тээжэһын түлөө, үшөө зүбгөөрн хэлэхэдэ, энэ дулаанай хаһада «үри хүүгэдээ» үндылгэжэ байһан амитад бүришые ехээр оролдожо, эртэ үглөөһөө үдэһын харанхы болотор дуг гэжэ амардаггүй байха.

Гансал «үхибүү» үндылгэхэ гэжэ мэдэхгүй хүхы шубуухай дүтэхэнэ, бүри дүтэхэнэ даа, хонгёо дуугаа оршон тойрон эдэлүүлнэ. Энэхэн «Гү-гү!» гэнэ дууень хүнэй хэлэн дээрэ оршуулха болоо наамнай, «Би эндэ байна!» «Би эндэ байна!» гэнэ мэдээ-дохёогоо инаг нүгөө гансадаа үгэнэ гэшэ ааб даа. Яахабш тээд, яажа, баарһан багахан боро энэ шубуухайе, гэмнэхэби: саанаһаа, үни заяанһаа, бурханай үгтэһэн табисуураар иигэжэл ажамидаржа байха гэнэ амитан байһан хадань. Үе болоод хүхы дуундаа хахажа сасашаа юм. Хахажа сасажэ эхилэе хадаа энэшни иихэдээд «дурлахаа» дүүрэхэ гэшэб боложо байна гэшэ. «Хүхы жаран үдэр донгодохо табисууртай юм» гэжэ эжингээ нэгэтэ хэлэжэ байһыень Дансаран ханаадхана. Мүн үшөө хаана нэгэ тээ уншаһанаа ханаа: юундэ, хайшан гэхэдэ, хүхы гэшэ дэлхэйн бүхы зургаан зүйл хамаг амитадһаа ори гансаарханаа иитэрэ илгаржа шадан, дальбараагаа тэжэжэ, үндылгэдэггүй амитан бэ гэжэ?! Тайлбаринь иимэ байна һэн: - «дурлаха!» гэшэнь бултанһаа ехэ, тиймэһээ дальбараануудаа тэжэжэ гэжэ сүлөө забда эдээндэ үгы гэжэ. Понин бэшэ гү?! Тиймэһээл үри хүүгэдэ хаяжархёод, хальхай ябадал үзүүлжэ ябадаг зарим нэгэн эхэнэрнүүд олоной наада зугаа боложо, хүхыдэл адли хүйхэрнүүд гэжэ муугаар хэлүүлжэ ябадаг бэшэ гү. Нүгөө һонининь гэхэдэ, нүгөө зарим зонуудын, хүхын «хүйхэр хуби заяагаар» огто һонирхонгүй, хүбшэ тайгаараа үдэр һүнигүй тоондой донгодохо байгаа багахан боро шубуунда талархалаа мэдүүлжэ байдаг гэшээл! Дансаран эдээхэн хоёрдохы талын хүнүүдэй тоодо оролсодог байха. Тэрэ мүнөө эндэ хахажа сасажэ байгаа хүхыд өөрынгөө талаһаа мүн лэ талархалаа мэдүүлжэ, энээд алдан, үндыжэ

А. ДАРЖАЕВАЙ зураг

байжа хараашалхадаа, тэрэни оложо шадабагүй: дүтын нэгэ модоной үдхэн гэшүүдэй нэгэндэ харагдангүй нуунал ха.

...Эндэһээ хаража байхада оршонтойронхидайда, тээ доро саанаһана сагаан хушалтан гэрнүүдээрэ сайбалзажа байгаа Ангирта тосхонше альган дээрэ мэтэшэлэн зунай үсын зузаан үдхэн агаарта номгон аалин байдалда абташоод байһан далайн долгиндол зэрэлгээтэн харагдана. Тэрэ руу хойто зүгһөө могойдол гондирһон багахан горхон үдхэн сабишалан соогуур урдажа, харин наагуурн, хадын хаяагаар зурһан хүдөө харгыгаар үе болоод тэндэхи хуурай шоройе бодхоожо, энэ тэрэ техникэ, машинануудай урагша хойшоо харайлдахан мүн лэ элихэн үзэгдэнэ. Эндэһээ хоёр-гурбан модоной зайдахи Орголиг хадын зүүн хаяагаар үсын үхэр мал хэбэргэй, олон тоото эбэртэ бодо мал бэлжэшэ, тэдэһэй харуушаниинь ха, нэгэ хара бараан зүһэтэй моритой хүн добо дээрэ харагдана. Юрэдөөл, хайса анхаржа хараһан хүн эндэ үшөөше олон һонирхоомор юумэ олохо байха. Хүн зонһоо бээшье нютагад байһан энэ нютагай хүбүүнай зоринһон, ханаһан хэрэгэ одоо дүүрэн бэлүүлжэ байнаб гэжэ бүхы бэээрэ мүнөөдэр лэ мэдэрбэ.

...Зүб даа, энэхэн хада эндэхи нютагай зоний ехэ тахиланта уулан. Тээд тиймэ байнгүй яахаб, энэһэй зүүн хаяаһаан тэрэ дуута суута аршаан мүнделжэ гарана ха юм. Хадын шанха оройдо үни саанаһаа нааша хүн зоной суглуулжа табихан обоо шулуун, дээрэн харлажа хуушарһан хашарһан мүнгэнүүд олоор үзэгдэнэ. Паян сагуудта буряад шажан һөөргөө ехэ дэлгэржэ эхилэнхэй, тиймэһээ ха эндэ шаргал улаан шээрээр шэрдэгдэнхэй шэнэхэн бунхан бодхоогдожорхинхой, досоонь хоёр-гурбан хооһон табатууд (хүнэй эдеэ хоол хэжэ орхиһыень жэжэ шубуу, амитад эдижэрхёо хаш), зула бадараажа гү, али уһа, һү хэжэ байха гэжэ орхигдоһон хоёр-гурбан сүгсэнүүд табятай. Эдэ бүгэдэй саана шабараар гү, али эдээр бүтээгдэһэн бурхан табятай. Дансаран жаа наһандаа эндэ нэгэтэ ерһэн, тийхэдэ эндэ бунхан байдаггүй һэн хаш гэжэ тухайсана. Майханһаа зүг гараад ябахатаа, ой сооһоо нэгэ томошог шулуу арай шамай даажа ядажа эндэ асаржа шадаһандаа баясажа, эндэхи Обоо дээрэ нэмэрлжэ табита. Пүүлднэ самсанайнгаа энгэр хармаанһаа Улаан-Үдөөһөө абажа ерһэн сагаан бүд - хии мориёо - гаргажа, тээ саанаһана үлгөөтэй байһан тоогүй олон хии моринуудтай модондо абаашаа үлгэбэ. Эндэ дахинаа хайшан гэжэ аршаангай дэргэдэ ерһэн тэрэ эртэ үглөөгүүр мүргэжэ байгаа

һэм, тон тэрээндэл адляар мүргэжэ эхилшэнэ...

Таг хада... Дансаранда мүнөө ганса зүрхэ хүмэрюулмэ бодолнууды асаржа байһан хада... Үни холодо, долоотой ябахатаа, эсэгынгаа наһа барашаһан тэрэ жэлын һэн хаш, машинаарнэ энэ хадын баруун урдахы нүсэгэн хаяадань ерэжэ тогтоо һэн. Тэндэ дүрбэн жэлэй саада тээ эсэгын эсэгэ, Гэнин аха эдэ хоёрой үбгөөниинь хүдөөлүүлгэдэһэн байгаа. Урда сагуудта, буряад зоний үшөө үмсөөрөө байхада, нүгшэһэн зоноо гэр байраһаан тиймэше ехэ холо бэшэ, нэгэ сааган хүндыдэ хуряажархидог байһан. Совет засагай үеэр зон булга нэгэ газарта байршажа, колхоз, совхоз боложо, хамтын ажалтай болоходонь, нүгшэһэн зонооше нэгэл газарта хүдөөлүүлдэг болоһон гэшэ ааб даа, гэбэшье тэдэһэй үбгөөниинь: «Таанад намайе наһа барахадамни тэрэ хамтын хүүр дээрэ бэшэ, элинсэгэйм буусада, эсэгэ үбгөөнэрэйм али үни саһаа нааша мордожо байгаа Таг хадын ара үбэртэ хүдөөлүүлхэ ёһотой гэшээт, ойлгоно гүт?» - гэжэ нэгэтэ гэртэ-хиндэ, хүбүүндэ захиһан хаш. Үшөө тийхэдэ наһатэй болоһон хойноо нэгэтэ үглөөгүүр хэндэше хэлэнгүй хайшаашьеб гаража ошоһон аад, бүхэлиин үдэр үгы байжа, гэртэһинэйнгээ ханаа үнөөн боложо байхада, наранай орхын тээ урдахана ершэхэдэ:

- Үнидэ ханажа байһан нэгэ ехэ хэрэгэ бэлүүлжэ шадабал гэшэб. Доройтогдожол байна гэшэ ха, хүлнүүднэ урагшаа ябажа үгэхэ юм бэшэ, арай шамай гэжэ буусаа эрьежэ ербэб. Буусаамнай саг ошохо тумма танигдахаяа болижол байна. Урда бэлнүүдтэ халахай, үрмэдэһэндэ баригдашанхай байдаг хаа, мүнөө гэндэнь хяг үбһэн олоор ургажа эхилшэнхэй. Хатуу хяг үбһэн ургажа эхилэе хадаа, тэрэһинь һөөргөө тала газарайнгаа шэг шарай оруулжа эхилбэл гэшэ. Энэнь хайн лэ юм бээ. Хаа яа үзэгдэжэ байдаг түгсүүлнүүдше харагданагүй, халаа, дүүрээ..., - гэжэ хатаһан амаараа тамшаажа байжа сай һоросоогожо байһанаа, энээд алдажа, - битнай хада гэртэ харихадаа, хаанань хэбтэе хэбэ гэжэ тэндэ жэжэ шулуунуудые обоолооб, таанад хожомын олохо байхат, эли, - гэжэ хэлэхэдэнь, гэртэһинь нэрэйһээ хэлэжэ байна гэшэ гү, али наадалжа гү гэжэ ойлгонгүй үлэшэхэдэ, дахинаа дабтажа нурахаа зүрхэ алдаа һэн хад. Пүүлдэнь, үнэхөөрөөше, урданайнгаа заншалые сахижа, наһажаал үбгөө тэрэл өөрийн тэмдэглэй модондо абаашаа үлгэбэ. Эндэ дахинаа хайшан гэжэ аршаангай дэргэдэ ершэһэн тэрэ эртэ үглөөгүүр мүргэжэ байгаа

Дансаран юу ехэ юумэ мэдэхэб, хоорондоо харилсаһан нэгэл юумэ бүүр-түүр ханадаг. Үбшэн хэбтэһэн үбгөөгэйн оро пезшэнэй баруун талада байгша һэн ха, нэгэтэ тэрэ Дансаранаа дууджа, толгойень шэншэһэнэйнгээ удаагуур удаан гэгшэ таалаа һэн. Таалахатаа үнидэ абагдаагүй байһан шэрхэгэр нахалаараа хасарын шангаар хадхаһан байгаа хаш, тиймэһээ энэнь лэ жаахан үхибүүндэ хайса хадуугдашоо. Эндэ үшөө нэгэ һонининь гэхэдэ, зүг хоёрхон ашанартай байһан үбгэжөөл тэдэ-нээ илгажа, Дансаранда ехэ мээхэй байһан гэжэ эжын хэлэдэг һэн. Юундэ хаб, гайхахаар байгдадаг.

Дансаранай долоон наһандаа хүрөөд ябаһан тэрэ зун эсэгтээ энэ хадын үбэртэ «үбгөөдөө ерэхэдэнь», обоо шоройгоор хушаатай хүүрын элихэн үзэгдэжэ, үшөө дээдэ захадань шаалгаатай байһан шорогор ута модондо хуушантажа эхилһэн сагаан бүдтэ маани мэг-зэмэй сохёотой байхань ойлгодожо байгаа һэн. Ямар хэрэгээр эсэгэнь үхибүүдэ дахуулжа ишэ ерһэн байгаа юм, Дансаранай мүнөө бодоходо, баарһан эсэгэнь, иихэдээд, үнише болонгүй наһа барашахаб гэжэ уридшалан мэдэһэндэл, эсэгынгээ хүүр эрьенгээ, үхибүүдтэ үбгөөгэйн хаана хэбтэжэ байһыень харуулаа, үзүүлэ һэн хаш. Гайхалтайн гэхэдэ, яажа жаа үхибүүдэ хүүр дээрэ асархаа эсэгэнь айгаагүйб, али мяхан шуһанай хүн хадань энэнь хамаагүй гэжэ ханаһан байгаа ха гү?

Тийхэдэ Таг хадын үбэрөөр улаан таша улаалзай сэгсгүүд ургашанхай, оршон тойрон ганса тибһэнэй үнэр анхилажа байгаа һэн. Дансаран ондоо хаанашье тээ эдэ хайхан сэгсгүүдэй иитэрэ ехээр ургажа байхыень хаража үзөөгүй.

- Аба, эндэ ершөө хадаа, бидэ нэгэ бага тибһэ түүжэ эдихээ ханаһанабди, ябахаяа бү яарайл даа. Үшөө энэ Таг хадынгаа оройдонь гаража үзэхэ байгаабди, - гэжэ Гэнин ахатаа гуйгаа агша һэн.

- Тийгты, тийгты, би яаранагүйб. Ямар гоё үдэр боложо байна гэшэб, хари-хари, үглөөһөө нэгэ тиймэ, дулаарха шэнги байгдаа һэн. Бише таанадтайгаа энэ тахилгата хадынгаа оройдонь гаралсаха байгааб, тээд ехэ эсэнхэй байнам. Бидэ шофернуудта нойр гэшэ ходо дуталдажа байдаг, машина соогоо орожо, бага зэргэ унтаад абаһуу. Маа, абагты эдэ шобхо түмэрнүүдые, шулуутай хатуу газарта миин тийхэдээд модоор малтахамнай гэжэ ханаа гүт. Тиймэ бэлэн юумэ гэжэ хаана байхат. Ехые суглуулаа хаатнай, эжытнай таанадтаа зөөхэйтэй холижо, амтатайхан нэгэ сагаан эдэ бэлдэхэ байха, бише тиймэ эдэ үнэхэнэй эдэггүйб, ханашооб. Бэрхэт, үхибүүднэ, ошогты даа, зүгөөр Таг хадын оройдонь гарахамнай гэдэгтэй хэршые юм, энэ талаһаань эгсэ даа, зобохо байхат. Зунай эхин нарада нютагаархиднай эндэхи Обоогоо тахидаг заншалтай гэшэ, бише тиймэһээ хаяхана даа, оройдохоноо хорёод хоногой саана дээрэн гаража, хии мориёо хийдхүүлэ һэм, таанадшые дуулаһан, мэдэхэ ёһотойг. Харин таанадаа юундэ Обоодоо абажа гарадаггүй байһанаа мүнөөл ойлгожо, гайхажа, өөрыгөө зэмэлжэ байнам. Хойто жэл гурбуулан гаруужамди, мүнөө тэрэн өөдэ зүдхэжэ, бээ бү зобоогты даа, зү? - гэжэ эсэгэнь урин зөөлөөр үхибүүдтэ хандаба.

Александр ЛЫГДЕНОВ.

(Үргэлжлэһын хожом гараха).

ГАХАЙН ЗОБОЛОН

Гахай гэшэ тархияа өөдөн үргэжэ, тэнгэри шэртэхэ золгүй юм гэжэ зон хэлсэдэг. Тингэхэ мүртөө гэдэргэшье сухарижа шададаггүй хаш. Энэ ханамжын сохон зүбынь мэдэнгүйб, зүгөөр иимэ ушар болоһон гэхэ.

Хэнэйшье мэдэнээр, хүдөөгэйхиднай ноябриин 7-ной хүүлээр үүсээ хэдэг. Тин нэгэ айлайхин иимэ зорилготойгоор гахайгаа хайсахан шахажа, сохон 3-4 хурга зузаан өөхэтэй болгоһон аад, нэгэ үглөөгүүр тэрэнэ байрадань олобогүй. Бүхэли зунаараа нарилжа эдээлүүлһэн эзэнэйнь гэмэрһон, гутарһан гэшэнь аргагүй. Тээд яахаб, хулгайшадай набарта орошоо гэшэл даа гэжэ халаглаад, энэ ушар мартагдаа хэн.

Тэрэ гэхээр хахад нара шахуу сагай үнгэрөөд байхада, нэгтэ гэрэй эзэнэй доосоо худхаад, газаалжа хууһан юм хаш. Гэнтэ үдэшын хон-жэн соо «хар-хур» гэхэн хүлэмхихэн абяан үбһэнэй хоройһоо соностобол даа. Гайхаһан хүнэй дүтэлжэ шагнаар-хахадань, хоройн углууда обоолоотой үбһэн сооһоо гахайн «абарал гуйха» дууджа байба. Тэжээмэлэ абяагарнь таниһан эзэн тэрэ дороо хоройнгоо хоёр модо задалжа, араг яһан болошоһон үмсынгөө гахай «түрмэһөөнь» сүлөөлөө бэлэй.

Гахайн хүсэн хоншоортоо гэдэгшье хаань, тэрэнэй үбһэ аалихан малтаһаар, арай шамай захадань хүрэн гэхэнь, гартаа дүйтэй дарханай барихан хорой дабашагүй дабаан болошоо хаям. Тингэдэргэ гэжэ мэдэдэггүй амитан эзэнэйнгээ абартар үбһэ жажалха баатай болоо. Энэ гахайн саашанхи хуби заяан мэдэгдэнгүй. Магад, дахин шахуулаа аалам.

БЭЛЭГ

Хүнүүд зарим ушарта бэе бэеингээ хэлэһые тэд ондоогоор, буруугаар ойлгожорхидог. Энээнине иимэ ушар гэршэлнэ. Нэгэ айлайда цыганууд орожо, энэ тэрэ юумэ шашаад, ябаха тээшэ: «Сабхи хэрэгтэй гү?» - гэжэ гэрэй эзэдһээ хураа хэн хаш. Тэдэн үнөөхи наймаагаа дурадхана гэжэ ханаад: «Үгы, үгы. Оройдоошье хэрэггүй», - гэжэ харюусан юм. Тин айлшадай ошоһоной удаа гэрэй эзэн газаахи ажалдаа гараха гээд, үүдэнэй хажууда тайлаад орхиһон сабхияа олобогүй.

«Ямар муухай зон гэшэб! Хуушан сабхияр яаха гээ юм?» - гэжэ байжа үбгэниинь гэмэрбэ. Намганиинь абяагүй шагнажа хууһан аад, гэгтэ ехэ гэгшээр эльгэ хатаад: «Тээд өөрөө сабхи хэрэггүй гээ һэмнайш. Цыганууд хулгайшашье наа, шамһаа зүлгшөөл абаа ха юм. Сабхия өөрөө бэлэглээ гэшэлши. Мэхэтэй зон байна даа», - гэжэ хэлээ.

ЗАЛХУУ ХАРУУ ХОЁР

Нэгэ нютагта залхуу эрэ харуу хүгшэн хоёр хаяа хадхан ажалуудай байгаа гэхэ. Хүгшөөдэйн үхи хүбүүгүй, хүршэнь һамганһаа һалаһан - иимэ хоёр бэе бээдэе яһала тухатай һэн: харуунь залхуугаа хямдаханаар хүлһэлэн, түлээгээ

халхуулха, үбһээ сабшуулха талаантай, харин нүгөөдэнь юумынь дутуу ядуу хээд, гэдһээ садхааха заяатай. Хэниинь хэнээ мэхэлдэг байгаа юм, мэдэхэ юумэн үгы. Зүгөөр нэгтэл иимэ ушар болоо гэхэ. Хартаабхаа малтаха саг тулажа ерээд байгаа.

Тиимэһээ хоёр хүршэнэр нилээд бэе бээ шагнаарханхай: харуунь залхуугаа үнэгүйгөөр зараад абаха зорилготойгоор хүлээнэ, харин нүгөөдэнь сэнгээ нэмэхэ ханаатай адаглана. Тээсэбрийнгээ барагдахада, хүгшөөдэймнай өөрөө гэртэнь ошожо, дурадхал оруулба: «Балдан, шимни миниингээ хартаабха һайна-а-ар малтажа үгыш даа. Шамдаа хүл мяха үгүүжэб. Даншье ехэ бэшэл даа, туранхайшаг».

Харюудань баярлаһан хүршэнь: «Дари хэтэй, яагаа элбэг гартай болошоо гэшэбта? Намайе гайхуулжа байнаг. Тээд хүл мяханай түлөө оролдонгүй яахаб. Нэгэшье монсогорые үлээнгүй

малтахаб даа», - гэбэ. «Зай, хэлсэбэбди. Үглөөдэр хүлээжэ байхаб», - гэжэ хэлээд, Дари хүгшэн гаража ошоо хэн.

Үглөөдэртөө залхуунь харуугайнгаа хартаабхын поли дээрэ нилээд удаан мүлхээ. Зүгөөр нэгэшье хартаабха орхингүй түүхэб гэхэнэ үнинэй мартаа юм ааб даа, заримдаа миил эшынь зулгаажа хаяад гарана.

Тин ёохон гэжэ ажалаа дүүргээд, аахи-уухи юм хүршындоо орон гэхэнь, үнөөхи хүгшэниинь урдаһаань... таягай гуя һарбайжа байгаа гэхэ. «Үгы. Юундэ? Яахадаа?» - гэжэ мэхэлүүлһэн Балданай үгээ оложо ядаһаар байгарнь, Дари хэтэй гартань тахягайнгаа гуя барюулаад: «Хүршэ, шимни дураа гутаха ёһогүйш. Хэлсэһэн лэ ёһоороо шамдаа гуя мяха үгэбэб. Бага гэжэ ханаа наа, хоёр-гурбан мэшээг хартаабха нэмэри болгоод абаашыш», - гээ юм.

Д.ЦЫБИКДОРЖИЕВА.

ХАЛУУ СОРЬЮУЛДАГ ЭМ

ХАБАРАЙ дулаан нара гараһан байгаа. Дулаанайл үедэ хүн зон хүйтэ нойто абадаг юм гэжэ хэлсэгшэ. Тээд дулаан болобо гэжэ этигээд, дабхаса хубсаһаа хүнгэлдэг гэшэ бээбэбди. - Эгээл иимэ ушар бэе дээрээ үзэжэ баталһан хүн байнаб, - гэжэ Дашангаев Ашанга хөөрөөгөө эхилээ хэн.

Наһан соогоо үбдэжэ үзөөгүй, больница доктороор ябаагүй, ядахадаал докторто хандажа, 10-аад хоногоор аргаламжада хэбтэхэ болобо. Бэлэн эдээн, бэлдэгдэһэн дэбдихэр дээрэ сагаан халаадтай сестрануудай харууһан доро, эм дом эдин, эндэ тэндээ элдэб янзын тарилга бүдүүн гуяынгаа һэрхингэр тэрюулжа, үйлөө үзэжэ байтарни: - Үшөө үлүүдше, худаһа руутнай шэнэ тарилга хэхэмнай, - гэжэ хэлэбэ.

Тиихэдэнь, яахабши тээд, дохёол гүбши. Гарайм худаһан олодохогүй, одоол ёлохоор үбшэнтэй. Хэдэн удаа зүүгээр

гудараа, нэгэ хэды болоод тэрэн олодо боложо, бүхы бии үгы доогуурхи нүхэнүүдээрни халуу сорьёго, юумэн гараһан шэнгээр үзэгдөө, тиихэдэнь хажуудаа хэбтэһэн нүхэртөө иигэжэ хандабаб:

- Нухаар, шээһэмни юм гү, али муу һаймни юм гү гаража байнал, докторые дуудыш, энэ хүн халажа байна гыш, - гэбэ. Тиихэдэми иигэжэ харюусаба:

- Ямар аймхай айбалзур гээшэбши? «Үльтиртэрөө шул гарахагүй, үбгэртэрөө ухаа орохогүй» гэдэгтэл, гал түлижэ гэр дулаасуулдаг гүбэ, тэрээн шэнги халуун тарилгаар хамаг

бэеыш халаажа, хүйтэ нойтыш тараана ха юм, нүхэ хүбөөршни гал сорьёго байха гэжэ сестрашн ойлгуулаагүй юм гү? - гэбэ.

- Тиигэхэ иигэхэ гэжэ хэлээгүйл даа, ажарай мэдэбэ саш, - гэжэ хүршэдөө харюусабаб.

- Тэрэ доогуураа хэды нүхэтэй соорхойтой хүмши, тэдэнэе барижа үзэжэ байгаад, шалга, хара, муу һайншни гарашаһан байгуужа, тулюур болоходош, элдэбын усал дайража магад, - гээд, хүршэмни ханаагаа зобонгөөр хэлэбэл даа.

Нүхэ хүбэнүүдэе шалгаһамни балай гоожоһон горхирһон, адхарһан шудхарһан юумэн

үзэгдэбэ, харагдабагүйл даа.

«Духаа маажа, долёобороо долёо» гэлтэй, үндэр наһатай болоходо, үбшэ хабшан зайлуулаг, бэрхшээл дүүрэн дэлхэй дээрэ элүүр энхэ ябаханаа жаргалтай юумэн алтан дэлхэйдэ үгыл байна даа. Элүүр ябаад, юушье хэжэ ябахана жаргал, «долоо сохи ехэ» долоо хоножо, эмшэдэй хүсөөр элүүр мэндэ болоод, этигэл дүүрэн доомо тээшээ дугшаа бэлэйб, - гэжэ Дашангаев Ашанга хөөрөө бэлэй.

П.БУЯНТУЕВ.

ШЭБЭНЭЛДЭЭН

«Шэбэнэлдэхэһээ нэгэ үгэтэй, шэмхэхэһээ нэгэ мяхатай» болодог гэжэ удаа урагууд болоходоо, хадаг табиха үедөө худын түрүү ама гарадаг буряад ёһо заншал байдаг юм. Тээдшы энээн тухай хэншы арсаха ёһогүй лабтай.

Ганса энэ шэбэнэлгэн тухайшье бэшэ, бүри һая, долоон хоной урда болоһон, хоёр нүхэдэй шэбэнэлгэһээ унгитай ушаралта ябадал үетэн нүхэдтөө хөөрэнүү.

Үнинэй уулзаагүй Мушхуев Тышхуев болонхойнууд доошолжо ябатарнь, Мушхуевынь сэб сэбэрхэн, сэб сэхэхэн, заб залуухан, шаб шарахан, шара улаахан эхэнэртэй гэхэ юм гү, али басагантай улаан нюураараа мүргэлдэн шахуу уулзаһаба. Сарата Мушхуев - собутыльнигни хүхюун шарай харуулан, шэбэнэлдэхэ янзатай тогтобо, үнишье болонгүй, холодон намдаа дүтэлбэ. Бусахадань, һонюуша аад: - «Юун гэлдэбэ, юун зохидоор шэбэнэлдэн тарабат?» - гэбэб. Урдаһаамни иигэжэ харюусаба:

- «Хүниие бү доброосоло, минии хэнтэйшье шэбэнэлдэхээр яахашниб. Хамараа алдангүй хараад, хахадай олодо наань, хахархай ама руугаа юулээд ябыш, какое твое нохойн хэрэг байнаб», - гэбэл даа.

Тин бишье аманай алдууһаа гү, хэдэргэ хэлэнэй хүшүүргын тулюурһаа гү гэхэншүү, хасартаа альган шаан-

ди, хамартаа хатуу нюдаргын амта үнэрдэһэндэл мунсадуулаһан шэнги абяа, дуушье гараха дуран дууһаад ябатарни: - «Харин шимни энэ багтаа эрьелдэ, погода подружкам подойдет, магад, бюджет «пузырь», може хахадай-хи», - гэбэ һэн. «Юу шэбэнэлдэбэнт» гэхэн асуудалһаа боложо, собутыльнигтээ «халбагаа хахаран» алдабалби.

«Место встречи изменить нельзя» гэдэгтэл, олзуурхуу Ондорондол сээнтэр тээшэ үни холын ерээгүй аад, олон зоной дунда өөрыгөө харуула хүн гүб, тэрэл багтаа иишэ-тиишээ алхалан, деловой янза харуулан, «пузырь» хүлээнэ хүн гүб, али подружкынь хүлээнэ хүн гүб, бү мэдэе. Ябана-байнашьеб, эсэртэрэе хүлээжэ байтарни, гэгтэ Мушхуев бии боложо: «Тэрэмнай коммерсант-эхэнэр ха юм, баяшуулайш мүнгэн ходол бүхэли байха гүб даа», - гэбэ.

«Перестройка - дикий западный рынок», үнгэрхэдөө, бүхэли мүнгэ буталха бариханаа хамаг сагаа эдихэш, юумэ

Эгшэгээрэ энээлдэе

худалдан абажа мүнгөө буталаагүй һаа, буталжа шадахагүйш. «Наймаан найман хүлтэй, наймаашан хоёр хүлтэй» - тиимэһээ эд бараагаа гүйлгэхэ надо.

Танил талашье байгаашье нааш, хубаа, буталха мүнгэн нету гэхэ. Арбаад жэл соохоно айхабтараар гүрэн түрэмнай, хүн зоной хуби заяан муу тээшээ хубилаа. Мүнгэнэй түлөө, гансал мүнгэнэй хойноһоо, баяжаһын хойноһоо арад зомнай үдэр һүнигүй гүйлдэнэл.

Шэбэнэлдэжэ олодоо болоһон «пузырь» гү, али хахадайхимни мухар талаан боложо, натураараа олодошобо. Тиихэдэнь Мушхуев Тышхуевтээ тэрэнэе тэбэрин, хашагай саана «хвостынуудһаа» хоргодон талингаа...

Шэбэнэлдэхэдэ, тоже ехэ хэрэг бүтэдэг байна ха.

П.БУЯНТУЕВ.

Х.БИДСТРУПАЙ зурагууд.

Мянган жэлэй дуун

«ЗАЯНХАН НАВАА МИННЯЛЭ ГҮ?»

(Үргэлжлэл. Эхиинь октябриин 13-ай, 20-ой, 27-ой дугаарнуудта).

Энэн тухай мэдээлнүүдэй тон үсөөн байбашье, арад зоной домогто үлээн тус асуудал тухай зарим тэдэ баримтануудыг тодорхойлобо болоно.

Нэн түрүүн, домогууд дотор хоринхидай XIII-XV зуун жэлнүүдтэ байрлахан Наинава гэжэ нютаг ба Бада-Егоо, Заян Забаа, Аян Заяала гэжэ газарай нэрэнүүд үлээн байна. Мүнөө үе хүрэтэр үлөөд байгаа нимэ нэрэнүүдтэй нютаг хууринуудай урданай бурядад домог соогуур дамжажа, энэ хүрэтэр ерэнниний гэнтын ушар бэшэ гэжэ сэхэ хэлэхээр. Иимэ нэрэтэй нютагуудта тэрэ үсын монголшуудай (хори-бурядуудай) Хулагу хаанай уласташье (1256-1508 онууд) Джелайрнуудай (1310-1410 онууд) болон үшөө Ак-Кюндү (1468-1608 онууд) гүрэнүүдтэ ажагуудай байгание элрэхэйлнэ.

Хори-бурядууд Наинава нютагайнгаа зүг харуулан, баруун урда зүгтэ зоожо сэргэ газараа бодоходог ёготой байхан. Наинава нютаг хадаа аяр холо дайдын мухарта, Монгол оронхоо улам саашаа оршодог гэжэ арадай домогууд соо хэлэгдэдэг байхан. Тээд тэрэ үедэ, миин лэ 250 жэлэй саана, Монгол орондо Хүхэ нуур, Зүүн-Гарай дэбисхэр болон Киргизий Иссык-Куль, Зүүн-Урда Казахстанай Балхаш нууринуудыг тойроһон үргэн тала дайдуудта монгол туургата арадууд хуурижаад байханаа, манжуур-хитад булимтарагшадта хоюулан юм (зарим мэдээлэлэй ёһоор, 600-700 мянган хүн). Монголшуудай байхан орон нютагай байгаали, уларины зөөлхэн, «саа ехэтэй үбэл болодоггүй, ургамалтай, ходоодо ногоон байдаг газар» хэн гэжэ зон хэлсэдэг байгаа. Энэ мэдээлэлэй ёһоор, Дээдэ Месопотамин могодо оршодог Наинава нютагта Дундада (Средиземнэ) далайн дулаахан уларилай, үбэлэй дунда зэргын температура + 7°C хүрэдэг юм. Үлгэр домогто ороһон тэрэ нютагаар монголшуудай гарахад, моридын үзэм гэнхэжэ ябадаг, туруунуудтань гэнхэгдэн алим жэмэс туюун болошодог байхан ха. Энэн тухай Монголой мэдээ уран зохиолшо, гүрэнэй шангай лауреат С.Эрдэнэ «Хойто наһандаа уулзуужабди» гэнэн ном соогоо бэшээн байдаг.

Географи шэнжэлдэг эрдэмтэдэй баримталганууд соо уһан жэмэс үйлдбэрлэдэг заншалта газар гэхэдэ, Зүүн гү, али Урда Ази бэшэ, харин гансал Баруун-Урда Азин нютагууд болоно.

Арад зоной сэдхэл ухаанда үлээн домогой ёһоор аяр холын баруун зүгтэй Наинава хизаарһаа зүүлжэ гаража ошоһон хоринхид замдаа (зарим мэдээлэлэй ёһоор шэрүүн абарин зангай Лобо ноёноингоо хүтэлбэри доро) Монголхоо баруун урагшаа (Алтайн шэлэ багаар) ябатараа, өөһэдынгөө анханай нютагаархидаар уулзахан байгаа. Энэ домогто ушар тухай генерал Уржин Гармаевай басаган Шэмэд «Заян, Заяа, Заяалай» гэнэн түүхэтэ буряад дуун тухай бэшээн статья соогоо дурдаһан байдаг.

Эдэ уулзахан нютагайхид тухай хэлэхэ болоо хаа, тэдэ зон үшөө эртүүр баруун Монгол нүүжэ ерэнэн баядуудтай хамта Наинава-Навааһаа зөөжэ гарахан бүлэг хоринхид байгаа ёготой гэжэ тухайлхаар. Баяд гэжэ баруун монголшуудай үлэгдэлнүүд Иранда ажагуудаг хуурин зонтойнь худхаралдан, холисолдоһон аад, тэндэ мүнөөшье байһаар зандаа.

Хори-бурядуудай урданай зарим дуунууд аялгаараа узбек арадай зарим дуунуудтай дүтэрхы гэшэлтэй гэжэ ойлгохоор байдаг. Түбэд, казах, хитад, яхад, эвенк арадуудай аялга дуунуудтай сасуулхад, нимэ ушар дайралдадаггүй. Энээгээр бодомжолходо, үни урда сагта хори-бурядуудай болон узбегүүдэй элинсэгүүд (эдээнэй бүридэлдэ арба гаран монгол аймаг зон ороһон байдаг) дундада зуун жэлэй перси арадай соёлтой холбоотой ба тэрэнэй нүлөөдэ ороһон гэжэ тухайлхаар.

Үзэг бэшэгтэ хурааггүй, географи шудалаагүй тэрэ үсын зоной өөһэдынгөө хулинсагуудта Наинаваһаа гаража ошоһон зам тухайгаа мэдээлнүүдыг дамжуулан хүргэжэ шадаһанинь гайхалтай юм. Тэдээнэй ябаһан бодото замы ажаглажа үзэхэдэ, тэдэ гансал Баруун урдахи Азиһаа гарахан гэжэ ойлгохоор. Ондоо тээгүүр гарахан бусад замууд дээрэ

Л.Доржиевай зураг.

үндэр хада дабаанууд, олон үргэн (хүрэдэггүй уһатай) гол мүрэнүүд, захагүй элхэн «далай» мэтын бэрхшээлнүүд дайралдаха аргагүй юм.

Ябаһан замынь сасуулжа үзэхын тула Бээжэн хотоһоо гараад, Үбэр Байгалай Онон гол хүрэтэр ошоһон зам хараад үзэе. Физическэ карта дээрэ халта харахад, домогууд соо дурдагдаһан нэгшье үндэр ехэ хада шэлэнүүд, олон ехэ мүрэн голнууд энэ замда дайралдахагүй байгаа гэжэ харагдана. Үбэр Байгалай хасагууд хэлгэхэ моридтой гарахад, энэ замаар долоон хоног соо Дагуурһаа Бээжэн хүрэдэг байганинь мэдээжэ. Тэрэл Дагуурһаа Эрхүү хото хүрэтэр ошохо харгын хэмжээн адлирхуу юм.

Тиигэжэ хори-бурядуудай Наинаваһаа гараһанһаа хойшо ябаһан замынь ажаглахад, тэдэнэр Памир-Тянь-Шанин хадата шэлье дабажа, Такла-Маканай элхэн губине гаталжа ерэнэн байна.

Энэ заха хизааргүй элхэн губине эртэ урдын наймаашадай харгын замаар, нэгэн гээ хаа тэрэнэй хойто талаар, Лоб нуур дээгүүр Алтайн хадануудай хажуугаар (гэндэ хоринхид өөһэдынгөө нютагайхидаар уулзахан байжа магад) тойрожо гарахан байна. Үгы гээ хаа, энэ губин урда захаар Хотан хото дээгүүр Ния гол гаталжа, тэрэнтэй адли нэрэтэй Куэнь-Лунь шэлын хойто ташаланда оршодог хооһорһон эзэгүй хототой газараар ябаха аргатай байгаа (гэхэтэй хамта, VII-IX зуун жэлдэ Тан династиин үсын хитад бэшэлгэнэ Куэнь-Лунь уулын захдаа бурут гэжэ аймаг зоной ажагууһанинь тэмдэглэгдэнэ). Тиин хаагуураньшье Такла-Маканай тойрожо гарабал, тэдэнэр заагагүй үсөөн зонтой Хүхэ нуурай уужам бэшээрнүүдтэ тудажэ ерэхэ байгаа.

Түбэдэй зүүн хойто зүгтэ гү, али Хүхэ нуур шадар олоор дайралдадаг Хор, Хоро, Хорь гэнэн газарай нэрэнүүд, XVI зуун жэлдэ байрлахан хоринхидай асархан нэрэнүүдтэй холбоотой байжа болоо.

Гэбшье, эдэ нэрэнүүдэй олонхын бүри эртын байжа магад, юүндэб гэхэдэ, Чамдо хотоһоо хойшо, зүүн тээшэ байдаг түбэд зонной (Падаг, Нанчин, Дэргэ, Дзачю-Кава, Нголок ба хорь тойрогойхид) холисолдожо, адлишархан шарай голнуудай (шара, хара монголшууд гэхэ гү, али эхэ монголшууд) хулинсагуудбди гэжэ омогорхолтойгоор бээе тоолохо болоод, хойноһоо ерэнэн монголшуудай Гэсэр хаантай ерэжэ, һүүлдэнэ Эрхэ тайжын ударидалга доро эндэ үлөөд, саашадаа байражан түбхинэн шалтаганинь монгол изагуурта Оронцан Гомбо хаанай нэрэтэй холбоотой байна. Энэ ушар түбэд, хитад бэшэгүүд соо VII-IX зуун жэлнүүдтэ бэшэгдэнэн болоно.

XVI зуундай хоёрдохи хахадта Бальжан хатанай солонгуудай Бүүбэй Бэйлэ баатарай хүбүүн Дай-хун тайжатай гэрлэхэ үедэ (1580 ондо дүтэрхы) хоринхид Шара мүрэнэй (Хуанхэ) хойто тохойн эрье дээгүүрхи Түмэд ба Ордос нютагуудаар, Хүхэ хотоһоо баруулжа ажагуужа байгаа. Бальжан хатан тухай домог дотор баһа иигэжэ хэлэгдэдэг юм. Холын баруун зүгтэй Наинаваһаа нүүжэ ерэнэн хоринхидай дунда үндэр түрэлтэ угай нэгэ басаган байхан ха. Тэрэ хатан Монголой ехэ хаанай гэртэ бэри боложо ороһон юм ха. Энэ

ушарһаа һүүлдэнэ Бальжан хатан гэжэ басаган бии болоһон гэдэг. Бальжан болбол, түүхшэдэй хэлэнээр, түмэдэй Алтан хаанай басаган, бүгэдэ монголшуудай ехэ хаан Бата-Мүнхэ Даян хаанай гурбадахы хүбүүн Бэрс Булад ноёной аша басаган байгаа.

Даян хаанай изагуур Чингисэй бага хүбүүн Толуй хаанһаа уг залгамжалан ерэнэн ха. Энээнни олон түүхэ бэшэгүүдыг шэнжэлгэшэ, Үбэр Монголой түүхшэн Бодонгууд Абида «Бальжан хатан тухай үгүүлгэ» гэнэн статья соогоо гэршэлнэ. Түмэдэй Алтан хаан гурбан хамгатай, тэдээнһэнэ юһэн хүбүүд, гурбан басагадтай байхан гэхэ.

Тэрэ үсын хуушанай, үшөө Чингис хаанай түхөөһөн заншалаар, Монголой хаашуул өөһэдынгөө албатание үхибүүдэйнгэ мэдэлдэ үгэдэг байхан. Ушар иимэһэ Бальжан хатанай энжэнь хоринхид болоһон түүхэтэй. Бальжан хатан удангүй энжэ хоринхидоо абаад, Бүүбэй Бэйлэ баатарай хүбүүн Дай-хун тайжын нютаг орохоор хойто зүг барижа зөөһөн гээ. Бальжан хатанай саашанхи хуби заяан баһал Монгол уласайхидад адлирхуу, ехэ гашуудалтайгаар үнгэрһэн байгаа.

Хожомын Бальжан хатанай залуу хадам эхэтээ арсалдажа, эбээ таһарһан ушарай шалтаганинь гэхэдэ, энэ үедэ Манжын хаашуулай Монгол руу зүдхэн ушартай холбоотой байжа магад. Солонгууд Бүүбэй Бэйлэ ноёной залуу хамганинь манжуурнуудыг дэмжэдэг харчин монголой угтай хэн. Хойшоодо солонгууд манжынхидтай эбтэй эсетэй боложо, холбоо байгуулан юм. Харин Бальжан хатан бүхы наһараа манжа-хитадуудта эсэргүүсэһэн Алтан хаанай хамаатан байхан тула хадам эхэтээ тааража бираагүй, өөрынгөө албан - хоринхидоо абаад, «анхандаа Бүртэ шоно Хоридой уг гарбалтай арадайнгаа аяамидаран хууһан түрэл нютагаа зөөжэ ябаһан» гээд хорин угай бэшэг соо хэлэгдэнэ.

Бальжан хатан Дай-хун тайжа хоёр Алтан хаанай үшөө амиды байхада гэрлэһэн байгаа. Энэ ушарһаа бодоходо, манжын хаашуулай Монгол руу добтолхо орёо хэсүү үедэ монголшуудай өөһэд хоорондын хөморое зогсоохо, болуулхаяа оролдожо, эблэрхэ зорилго табигдан байжа болоно. Гэбшье, Бальжание хадамда гарахынгаа урда тээ, инаг дуратай, гэрлэхэ хүсэлэнтэй нүхэртэй байхан гэнэн таамаг баримта бии. Тиигэбэ ябашье, наһараа манжа - хитадтай тулалдаһан Алтан хаанай басаган манжын булимтарагшадта эсэргүүсэжэ, тэдээндэ алуулан юм. Энэл ушарһаан боложо, хори зон тэрэ хатанай нэрье ехэ хүндэлдэг, мартадаггүй юм.

XIII зуун жэлдэ хоринхидай бэшэ монгол туургатантай хамта баруун урда зүг шэглэн гарахан хойно үсөөрһэн зонтой Үбэр Байгалда орон амитанай хоол болохо, хадын тундра газарта ургадаг ягель (хүбхэн) гэжэ ургамалтай нютагуудта хойто зүгөө эвенк (хамниган) яһатан ерэжэ эхилһэн юм.

Хожомын тэдэнэр буряад нүүдэлшэдэй бусажа ерэхэдэ, ехэ дураггүйгөөр угтажа, агнуурингаа газар булалдадаг болоод, хоринхидай малынь, зөөринь хулууудаг, дээрмэдэдэг болоһон гэжэ бурядад угай бэшэгүүд, домогууд соо хэлэгдэдэг. Мүн лэ тэрэл сагта урда

зүгөө манжын хаашуулай тухиралгаар монгол сэрэг хоринхидыг мэдэлдэ абаха зорилготой добтолдог болоо хэн. Энэ үедэ буряад арадаа хамгаалжа суурхуулан Бэхи Бүхын хүбүүн Бабжа Баатар дайсадаа илажа, үлдэжэ шадаһан юм.

XVII зуун жэлдэ ородуудай Сибирь руу орожо ерэхэдэ, бурядууд тэдэнэй мэдэлдэ орожо, Дунда Азин байдалда ехэ хубилалтанууд боложо захалаа хэн. Москва хото хэды холошье хаа, бурядуудай байдалда тааруу байхан ха. Дайсанинь болоһон томо хүршэ манжа- хитад гүрэнтэй талын малша арадууд хэдэн зуун жэлэй бэшэ, мянгаад жэлэй туршад саг үргэлжэ дайралдаһаар энэ хүрэтэр ерэнһөн Хитадай ехэ хана хэрэм гэршэлнэ.

«Хитад болон Ород гүрэнүүдэй хоорондо хилын татагдахад, Үбэр Байгалда яһала номгон байдал тогтоһон юм», - гээд түүхэтэ дансанууд соо хэлэгдэнэ.

Хэрбээ 1766 ондо хорин бурядуудай дунда 18-һаа 55 наһа хүрэтэр бүһэтэй зоной тоо 11 мянга хүрөөд байхан хаа (бүгэдэ зонинь 44 мянга хэн), мүнөө хорин бурядуудай тоонь 240-290 мянга болоно. Мүнөө хори-бурядууд хаанашье (Шэнхээндэшье, Монголой зүүнхойто аймагуудташье) байхан хаа, түрэлхи хэлээ орхёогүй, хоёрдохи мянган жэлэй хүндэ хүшэр зуун жэлнүүдыг хэтэ нэбтэ энэ хүрэтэр абажа ерэнэн юм. Энээннинь хори зоной нютаг хэлэнэй аялгын ондоо бурядуудай нютаг хэлэнүүдтэй адли байганинь гэршэлнэ. Мүнөө мянгаад жэлэй хугасаа соо хоринхидай түүхэ хаража үзөөд байхада, тэдэнэй зарим хуби бүлэгүүдын элдэб шалтаганһаа дулдыдан, гол зонхоо таржа ошонхой, эндэ тэндэ ондоо үндэнэ яһатанар худхаралдан холисолдожо хубилдаг байганинь эли. Гэбшье, хориһоо уг гарбалтай олон бүлэг зон бусад үндэнэ яһатанай дунда байбашье, шэнжэ тэмдгээрээ үшөө илгарһан зандаа байдаг. Тингэжэ баруун тээхи Волго шадарай хальмагуудай дунда, хойто зүгтэ яхадуудай дунда, Үбэр Монголой зүүн тээхи баргануудай дунда, баруун урда зүгтэ узбек, киргизүүдэй дунда хори-буряад зон дайралдадаг байна. Мүн ород зоной дунда хэрээһэ зүүһэн бусад яһанай зон баһал дайралдадаг болонхой.

Түб Азин мал ажалтанай тон хойто захын зон болохо яхад арадай зохиол соо урда зүгөө дунда Ленэ (Зүлхэ) хүрэтэр Алдан дээгүүр Үлүү Хоро ба Хородой Хойогос баатар ударидагшадтай хоринхидай ерэжэ, тэндэ Боргоной улас ба хоринхидай хуурин бии болгоһон тухайнь ходо хэлэгдэдэг. Тимэһээ яхад хэлэндэ 2,5 мянган монгол үгэнүүд дайралдадаг юм. Тэрэнэ яхад хэлэнэй үгын бүридэлэй 25 процентнь болоно. Эрдэмтэд Ф.Г.Сафонов ба Г.В.Попов хоёрой шэнжэлжэ олоһон 1083 анханай үсын яхад нэрэнүүдэй 47 процентнь түүрэг үндэнэтэй, 37 процентнь - монгол, гансал 10 процентнь эвенк гү, али бусад үндэнэ яһатанай болоно.

Урдан яхад намгад хун шубуудай ниидэжэ үнгэрхэдэ, буряад эхэнэрнүүдтэл, малгайгаа үмдөөд, гэрһээ гүйлдэн гаража, тэдэнэй хойноһоо шангаар һү сасажа үдэшэдэг байгаа.

Яхадуудай дунда дайралдадаг Хоро нэрэтэй бүлэг хуурин зоной хажуугаар үшөө монгол, буряад изагууртай - барын, хатагын, борто, нохой, түмэд, сартоол нэрэтэй үндэнэтэнэй таранхай байганинь үсөөн бэшэ, яхад түүхшэдэй хэлэнэй ёһоор монгол угсаатанай Дунда Ленэ (Зүлхэ) нэбтэрэн ерэнниний XIII зуун жэлһээ эхилэн, XV-XVI зуун жэлнүүд хүрэтэр үргэлжэлһэн юм.

Хори аймаг зоной эртэ урдын гарбалтайшье хаань, тэдэнэй орёо түүхэ үшөө гүйсэд шэнжэлэгдээгүй гэжэ дээрэ дурсагдаһан баримтанууд гэршэлнэ. Мүнөө үсын хори-бурядууд үргэн дэбисхэр дээрэ бөөрсэм байдалтай Үбэр Байгалай урда захын аймагуудай, Монголой, Хитадай зэргэлээ аймагуудыг эзэмдэн ажагууна. Хоринхид Россиин гурбан субъектнүүдэй - Бурядад, Шэтэ можын ба Агын Буряад автономито тойрогой, мүн Монголой зүүн хойтохи талын хилын захын арбаад сомоной, Хитад арадай Уласай Үбэр Монголой Хүлэн-буйр аймагай гурбан сомоной гол үндэнэ яһатан болонхой юм.

Цыбикжап ДОРЖИН.
«Байгал» журналһаа абтаба.

АРЖА БУРЖА ХААН

В. АЛАГУЕВАГАЙ зураг

(Түгэхсэл. Эхининь октябрин 20-ой, 27-ной дугаар-нуудта).

Тэрэ хүн домто модон амидырхагүй гү гэжэ түрмэхөө хоодо ерэдэг байгаа. Нэгэ үдэр ерэхэдэнь, модондо нарай халаа эшэнүүд бии болонхой, амидырха янзатай үзэгдэбэ. Модондой доро үе мүсээ эдгээжэ эхилхэн Шалууе тэрэ харахадаа, юундэ эндэ хэбтэньень асуужа, яажа хохидоһыень

шагнаад, юугээр хооллодогыень асууба. Домто модондой холтоһо мэрэдэгыень дуулахадаа, сэсэргийг харуулшан эдэ асардаг байхаар найдуулба.

- Хан хүүхэнтэй уулзадаг хүниие мэдэхэ гүш? - гэжэ Шалуугай асуухада, харуулшан:

- Басагамни хүлхэншэниинь боложо, хажуудань байдаг, - гэжэ харюусаба.

- Ай! Хожомоо ерэхэдэ, намда саарһа, бэхэ асаржа үгыш. Би хан хүүхэндэ бэшг бэшэхэб, тиихэдэмни ши басаганаараа тэрэндэ дамжуулхаш. Тиигэбэлшни би шамда олон хайниие хүргэхэб, - гэжэ Шалуу хэлэбэ.

Сэсэргийг харуулшанай саарһа, бэхэ асаржа үгэхэдэнь, Шалуу хайшан гэжэ худагһаа гараһанаа, эсгынь харуулшадта гэмтээрээ сохюулһанаа, мүнөө үедэ хаана байһан тухайгаа бэшг бэшэжэ, хан хүүхэндэ эльгээбэ.

Хан хүүхэн уяран байжа бэшгэнь уншаад, эсэгэдэе ошожо хэлэбэ:

- Танай дуратай домто модон набшаһалаа гэжэ дуулааб. Ошожо хараха байгаабди. Үржэмэсьень эдидэг аад, энэ модон тухайдаа мартабалнай таагүй.

- Ошожо хараябди, - гэжэ эсэгэнь зүбшөөбэ.

Хан хүүхэн Шалууе харахадаа тэбэрижэ, сорхирсо уйлан, эсэгэдэ хэлэбэ:

- Тэрэ муу мэхэшэн, энэ миний ёһотой абарагша байна.

Хан хүүхэн түшэмэлэй хүбүүнэй муу үйлэ, муу мэхые, Шалуугай яажа хохидоһые дууһыень хэлэжэ үгэбэ.

- Тэрэ хара мэхэшэниие мянган хэршэмэг мяхан болотор сабуулхаб, - гэжэ уураа хүрэнэн Цандра хаанай хашхархада, Шалуу нүхэрөө хамгаалан, иигэжэ хэлэбэ:

- Иимэ хатуу сааза бү шиидхыш, хаан. Би тэрэниие али болохо аюулһаа хамгаалха зорилготой сугтаа аянда гараһанби. Тэрэ миний нүхэр гэшэ, би үхэлэйн шалтагаан болохо ёһогүйб. Тэрэнэй орондо намайе саазалагты.

- Шиний нүхэрөө хүлисэхэ байбал, тэрэнэйш ойронь хүрэхгүйб. Харин басагыемни абарһанайш түлөө ямар шагналда хүртөөхэ гэшэбиб? Алтан, мүнгэн, баян зөөри шамда хэрэгтэй гү?

- Намда алтаншье, зөөришье хэрэггүй, - гэжэ Шалуу хэлэбэ. - Би хаан түрэдөө Богдо Бигарма Зади хаанай, миний ахын энэ нүхэрэймни һүүлээрхи ахамд түрүүнь болоноб.

- Тиигэбэл шамда дурлаһан басагыемни намган болгожо аба, - гэбэ Цандра хаан.

Уданшьегүй Шалуу хан хүүхэнтэй Богдо Бигарма Зади хаанда бусажа, түрын наадан наярба. Тиигэжэ Шалуу хан хүүхэнтэй гэрлэжэ, дүүрэн жаргал эдлэжэ хуугаа бэлэй.

М. БАТОИН
оршуулба.

САЙН ҮГЭТЭ ЭРДЭНИЙН САН СУБАШИДНАА

МУУ ЯБАДАЛЫЕ ТАНИХЫН АЙМАГ

Башата хуурмагшанай дэмы хайхан үгэлхэнь Баясуулхын тула бэшэ, хэрэгээ бүтээлгэхын арга. Балмад шара шубуунай дэргэдэ ерэжэ энеэхэнь, Баярлаһандаа бэшэ, муу ёро хэхын тэмдэг.

Юрэ хэлэжэ үлэ болохо уршагтай үгышье Юрэнхы олоной дунда дэмы хэлэхэ задагай хүнтэй Юрэ үнэн худал ямаршье үгэ хэлсэбэл, Ехэ ухаатан мэргэд байбал хайн.

ЮРЫН ЮУМЭНЭЙ ГОЛЫЕ ТАНИХЫН АЙМАГ

Агуу хайн ухаатан болоод шударгы түбшэн ноёд Албатан зоной ба гүрэн түрын хэрэг оножо шиидхэюу. Адлидхабал хайн номоор мэргэн хүн харбабал, Али зориһоноо алдангүй онохо мэтэ.

Удангүй зориггоо моходог хүн хэды эрдэмтэйшье һаа, Угтаа нэгэшье хэрэг бүтээнгүй нүхэдһөө дортоюу. Унуулаагүй эмниг морин хүсэтэй болобошье, Удангүй номгоржо, хүүгэдтэ унуулха мэтэ.

Үгытэй ядууда үгэлигэ үгэхэнь баялигай дээдэ, Үнэхөөр ханаа амар байхань жаргалай дээдэ, Үнэн эрдэм хураһан болобол шэмэгтэй дээдэ, Үргэлжэ хуурмаггүй хүн нүхэрэй дээдэ.

ЮРЫН ЗОХИСОГУЙ ЮУМЫЕ ТАНИХЫН АЙМАГ

Үнэн хайн эрдэмтэндэ олон зон дурлаха, Үнэхөөр эрдэм хураһань өөрын хэшээлһээ болохо. Өөрөө хэшээжэ эрдэм хураагүй һаа, Өөрэ бусадта дэмы гомдон атаархаһанай туһагүй.

Эдир залуу үзэсхэлэн гоё гэрэлтэй болобошье, Эрдэм соёлгүй болобол, олоной дунда үзэмжтэй бэшэ. Яруу дуута тугас хайхан үнгэтэй болобошье, Илангаяа дээдэсэй шэмэгтэ орохогүй мэтэ.

Сажа бандида Гунгаажалцан.

МАЛАЙ ХҮЛНҮҮДЭЙ ТООНОН

Сэнгын Эрдэнэ

(Түгэхсэл. Эхининь урдах дугаарта).

Тиигээд тэрэ мал туубаришадай ошоһон зүг руу мориёо хатаруулба.

Тэрэ архиин эһүүн үнэрөө амилһан гүжэгэр эрын үбэртэ үнгэргэһэн хүниин ябадалые ханажа, тэрэнэй найдуулан хэлэһэн үгэдэ этигэнэ.

Хэрбээ хүлээһэн хүсэлэйнгөө бөлээ һаань, Балбартай хаанашье ябахаар бэлэн болонхой.

«Хоёр хүбүүдэ хүнэй зэргэ хүнүүд болгожо, хургуули һудар хүүлэжэ, бусадтал адли сагаан майхан гэртэй, шэнэ хубсаһатай болохоб, - гэжэ тэрэ сэдхэнэ. - Хэрбээ тиигээ һаань, эсэггүйгөөр үншэрһэн хүбүүдын эршүүлэе шарайшалхаяа болижо, хи моридын дээрэ үргэгдэхэ бэлэй. Ухаатай сэсэн эрэ хүн уужам сэдхэл гаргажа, хоёр үриемни зүб замаар хүмүүжүүлсэхэ һэн ха. Балбар хүүгэдтэ ехэл дуратай юм байна. Бага балшар хүбүүдн тэрэндэ дадажа юундэ ядахаб даа. Энэ наһандаа хүнэй хайниие оложо, хамта хууха хуби заяам эрбэ хаяа».

Туубариин хони малнууд хүрэг хүрэгөөрөө бэлшэнэд. Уулын бооридо туубаришадай гурбан майхан гэрнүүд харагдаба. Туубаришадай гэдэ майхан гэрнүүдэй зүүн таладахы сагааниинь Балбартай хэбэртэй. Тэрэнэй урдахы татамал уяанда эмээлтэй хула морин уяатай.

Тинцал тэрэ майхан гэрэй урдахы татамал уяанда хүрэжэ, мориёо уяад, шэнэ сагаан майханда оробо. Нютагай гурбан эршүүл тэндэ хуубад. Нэ-

гэниинь, Ээрүү Дамба гэжэ нэрэтэйнь далбагар хүхын хасар шэнги түхэрэбтэр хасартай, уйтан онигор нюдэтэй, нютаг нугынхидтаа хүндгүй болоһон хүн. Хоёрдохинь, нэгэдэлэй нигталан бодогшодо туһалдаг, залуухан үхин шэнги сэбэрхэн шарайтай аад, тусгаар хэрүүлшэ, заргаша хүн.

Гурбадахинь, Уласай ехэ найрай барилдаанда «заан» солодо хүртэһэн Гоншо. Тэрэ Балбарһаа үшөөшье томо багжагар бэетэй, сүлхэ хүн. Тэдэнтэй хамта ябаад, гүрэндэ тушааһан хони, мал туубарилгада хамһалсадаг туршагар туранхай үбгэн байба. Тэрэ үбгэн хуушарһан хубсаһатай, зүдэрүү шэг шарайтай.

Тинцал тэрэ майхан гэртэ оробо. Дүрбэн ханын дунда, хоймор багтань дэлгээһэн хибэс дээрэ дабшалжа хууһан Балбар Тинцалые хараад, илдамханаар энебхилээд:

- Ээ, хайн хүрэжэ ербэ гүш? Бидэ нютагайшни басага хүлээжэ, хониной гэдэнэ аршуулха гэжэ хуунабди. Малай хүлнүүдэй тоондо дарагдаһан бидэнэртэ хототой шуһа эдихэ нимэ үдэр үсөөн тохёолдодог гэшэ. Зай, Солбон гуай, хонёо гаргаябди, - гэбэ.

Эсэнги шарайтай үбгэн газашаа гаража, хониной улан голын таһалаад, үбшэжэ арһанһаань хуулаад, гэдэнэ доторнуудын гаргаба. Тинцал хониной гэдэнэ хубажа, досоохи шабаһын шобторжо сэбэрлээд, хажуудахи майхан гэртэ орожо, тогоогоор дүүрэн мяха шанажа эхилбэ. Ээрүү Дамба хаяһаа шэлтэй хара архи абажа, хамсынгаа үзүүрээр гараа жиирэглээд,

Рассказ

оёорһоонь альгадаба. Тиихэдэнь архиин шэлэй таглагай «пүс» гэн абтахалаар, нэгэ хундагада аягалаад, тэрэнэ Балбарта барюулба. Задалагдаагүй бүтэн шэлтэй архинууд ээлжээгэ хүлээжэ, майхан гэрэйн нээлтэтэй хаяадахы һүүдэртэ жэрылдэн хэбтэнэд.

Хара архида амаа халагшадай шанга шангаар дуугаралдажа эхилхэдэ, Тинцал газашаа хэмээхэнээр гаража, үбгэнэй байдаг майхан гэртэ оробо. Хара архиин хубитада хүртэһэн үбгэн утаан тортог хоёрһоо харлашаһан майхан гэрэйнгээ хойморто дабшалан хуунхай байба.

- Басаган, наашаа намда дүтэлөөд хуу. Би шамда ханаһанаа хэлэхүүб. Шадалтайнь шэнэ сагаан, шадалгүйнь хара майхан гэртэ байдаг юм даа. Энэндэ гомдоһонойшье үлүү даа. Малай хүлнүүдэй

тоондо намшуу мэтэшуул дарагдажа ябаад бээ. Би улаан сурба үхи хүүгэдэ тэжээхэ гэжэ мал туунаб. Мал тууха гэшэш амаршье ажал бэшэ юм даа. Эртэ хабар гэрһээ гараад, үбэлэй эхилхэ багта гэр бүлэдөө бусагаб. Гэртэ үлгээднэй үлэн хоолон байдаг, харин би даараха, халуудахые үзөөб, ганса зугантай сай уугаад ябаха сагыше болодог. Үнэн хэрэгтэй түлөө үхэр гэргээр туулай хүсэдэг гэдэгтэл, би Балбарта заахан гомдолтойб. Дээдэ зургаануудта танил талатай хүнүүд дан эргүүр худал хуурмаг ябадалай харгыда ородог байна. Хүн хайн ябаха бүрээ үнэн хэрэгтэй түлөө оролдодог гэшэ. Харин хуурмагаар олоһон алдар нэрэ, алта мүнгэн, улам эхээр баяжаха гэхэн эрмэлзэл бодол шолмосой эдээн юм даа. Басаган, ши Балбарые ямар болоо гэжэ хананаһ? Өөрын ажалтай урагшатай, бүтэсэтэй байгаа һаань, бусадайхи хамаагүй. Нёдондо адлихан лэ мал туужа гараабди. Намар хамагай түрүүн тууһан малнуудаа гүрэндэ тушааһан аад, хамтаһаа таргануудые тушааһан болоо һэн. Үбгэн ахашни хүнүүдтэ муу юумэ хэжэ, ханажа ябаагүй, хүнүүдые хохидолдо оруулаагүй юм. Балбар хонин хүрэг соһоо эгээл тарган нэгэ-хоёр хони олоод, дарга ноёдто бэлэглээд, худал хуурмаг баримта бэшээд, бидэн соһоо түрүү хүн боложо, шагнал мүнгэндэ хүртэдэг. Нёдондо тэрэ хотын захын дэлгүүртэ таба-зургаан амба сарнуудые худалдаа. Энэ жэл тэрэ арба-хорин толгой худалдаха түсэбтэй. Гүрэн түрынгөө

түлөө бэшэ, харин өөртөө бариша олохын түлөө оролдого гэжэ ханахадаа, мэдээшгүй болоод ябагшаб. Ши заахан холо бодолтой ябажа үзыш даа. Басаган, ши Балбартай танил гүш? Үнгэргэһэ намар губин нэгэ басага гэртэ абаашаа һэн. Тэрэнэ эрхэ тангил үхин юм даа...

Үбгэнэй энэ яраае дуугай шагнажа хууһан Тинцал хуга харайжа бодоод:

- Юунгэбэт? Балбар хамгатай юм гү? - гэжэ хураад, тэрэнэй харюу хэлэхэһээ урид газашаа гүйн гараба.

Хажуудахи майхан гэртэ хуушатай нэгэн гунхалзажа байхадаа:

- Губин басаган баруун майхан гэрһээ гүйжэ гарабал, - гэжэ дуугарба.

- Хун шубууд нажар дулаанай үнгэрхын тэмдэг, хурын үүлэд Хурмастын хэшэг, аяа хайратамни Янжин, инаглан хонолгын хайратамни Тинцал юм даа, - гэжэ Балбар хэлэбэ.

- Нютагтаа хүлээдэгынь Янжин, губида хүлээдэгынь Тинцал, - гэжэ хажуудахын нэмэбэ.

- Хи-хи, хи-хи! Ха-ха, ха-ха! - гэжэ бүдүүн наринаар хоолойгоо ниилүүлжэ, булта энеэлдэшээд.

Бүлхи залгижа бүглэрһэн шэнги байдалда ороһон Тинцал гашуун нулимса нюдэнһөө мухарюулжа, хүгшэн моринойнгоо шадал мэдүүлэн, гэр тээшэ гүйлгэбэ.

Наран хаял хадын саана орожо, үдэһын сагаан гэгээн ерээд байгаа бэлэй.

Г-Д.ДАМБАЕВ
буряадшалба.

(Продолжение. Начало в предыдущих номерах).

Молва гласит, что феодальные ханы Серединной империи имели «три дворца, шесть поселений, семьдесят две привлеченных хатунши». На самом деле в разное время разные государства имели разные обычаи или правила.

В Ханском государстве хатунши хана были законные и привлеченные. Девицы, обслуживающие дворец, делились на четырнадцать разрядов, их было, говорят, несколько сот человек.

Во времена Танской династии создали шесть бюро, двадцать четыре ветви, всего их было двести сорок человек. Говорят, туда выбирали девиц из хороших домов. «Это явление, ставшее несчастьем для девиц тайжу, хан Минской династии превратил в нравоучительный кодекс, установил соблюдаемый порядок, первым долгом укрепил внутреннее воспитание». («История Минской династии», том 113). Так, во времена Минской династии создали шесть бюро и одну ветвь, количество привлеченных хатунш и придворных девиц, по сравнению с временами Танской династии, было доведено примерно до ста сорока человек. И привлеченных хатунш разделили на восемь разрядов.

И монгольские ханы, как феодальные правители, в основном придерживались этих порядков. Но здесь были свои традиции и свои особенности. О том, что обычай многоженства в древней Монголии был распространеным, можно узнать из записок слов или путешественников, побывавших там в середине XIII века. Пилано Карпини и Марко Поло писали, что тогдашние монгольские мужчины могли иметь сколько угодно жен, если они были в состоянии их прокормить. Если говорить о людях ханского рода, конечно, не могло быть никакого ограничения.

Вначале у Чингисхана не было никакого дворца или подобно жилища. Потом по образцу порядков Государства Лиюу создали нечто, напоминающее «дворец». В обычное время в том дворце жили хатунши, а когда хан отправлялся в поход, там находились люди, передающие повеления и указы хана, он становился центром государственной власти. Поэтому со временем строения дворца менялись, он становился хранилищем всяких драгоценностей.

У Чингисхана в совокупности было четыре дворца. Первым является большой дворец на Керулуне. В «Лу. Алтан тобчи» этот дворец называется «Большим дворцом хатун Буртэгэлжин». В «Записках личного завоевания» называют «Большим дворцом тайжу хана». А в «Истории Юаньской династии» называют «Походным дворцом на Керулуне».

Большинство историков отмечает, что этот дворец находился «на степном острове Керулуне». В этом дворце распоряжалась первая законная хатун Чингисхана Буртэ Ужин. Помимо нее, жили, говорят, еще шесть хатунш и одна привлеченная.

(«История Юаньской династии. Сообщение о хатуншах и привлеченных»). В нем приводятся даже имена).

Хатун Буртэ Ужин была до-

черью Дай Сэцэна из хонгиратского рода. Она родилась в год белой змеи, по общепринятому летосчислению в 1161 году. Она была на год старше Чингисхана. В 1170 году Буртэ была сосватана за Чингиса, в 1178 году они сыграли свадьбу. После соединения с Темучином Буртэ Ужин не жила спокойно. Попала в меркитский плен, познала все тяготы и унижения неволи. После смерти Есугэй багатура сородичи и подданные разбрелись кто куда. Семья его осиротела, испытала неимоверные лишения и нищету. Буртэ Ужин делила с Темучином эту жизнь.

Она поддерживала боль-

Хатунши Чингиса

шие деяния Темучина. Для успеха его предприятия не пожалела единственную дорогую вещь, привезенную ею в качестве приданого от матери - большую черную соболиную кожу. Благодаря ей они нашли поддержку Ван хана. Когда Темучин с головой отдался борьбе за объединение всей Монголии, Буртэ Ужин воспитывала его детей. Не только поддерживала огонь в его очаге, но и напоминала то, что он забывал, будила его вовремя, когда он спал, давала полезные советы в его больших государственных делах, помогала, как могла. Получается, что хатун Буртэ Ужин является не только примерной и законной женой Чингисхана, но и опорой в его боевых делах и государственных деяниях.

Хатун Буртэ Ужин родила сыновей Джучи, Чагадайя, Угэдэйя, Тулуйя и пятерых дочерей-принцесс. (Пять принцесс отмечены в записях Рашид-ад-Дина. В «Лу. Алтан тобчи» сказано про трех принцесс: Алха беки, Илхалтун беки, Сэцэйхэн. О подлинных именах, об этой записи уточни в той части, где даются сведения о принцессах и зятях).

До сих пор неизвестно точно, когда скончалась Буртэ Ужин, нет ее личной биографии. Уже после смерти, в 1265 году по общепринятому летосчислению, или во втором году Хи Ювана Мудрого хана Хубилая, по требованию был присвоен ей титул «опоры богдо всемилостивейшей мудрой хатун».

В «Истории Юаньской династии. Хозяйственных записях» есть запись о ежегодных благодеяниях, получаемых всеми дворцами. Ниже мы приводим сведения, прикладывая к каждому дворцу.

Благодеяние, получаемое большим дворцом. Денег - 43 слитка (один слиток бывает в пять или десять ланов). Красно-коричневый редкий шелк - 24 кипы. Разноцветные нити - 5000 джинов. Игл - 3000 штук. Шелка - 75 рулонов. Постоянного таможенного шелка - 800 рулонов. Пятерки ниточной таможи (от каждых пяти семей вжимали один джин нити, потому стали так называть). В 1275 году шесть туменов семей внесли свою долю. В 1319 году на самом деле было 12693 семьи и в общей сложности собрали 5207 джинов нитей. В 1281 году по таможенному дол-

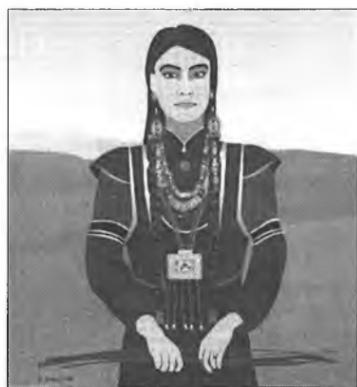

Рис. В.Алагуевой

гу собирания металлических слитков Жиян Нана Ган Зеу Лу установил два тумена семей (каждая семья сдавала пять чинов), в совокупности собрали сто слитков.

Второй дворец занимала Хулан хатун. Этот дворец в «Лу. Алтан тобчи» называют «Барсовый дворец солонгосов», в «Истории Юаньской династии» - «Вторым дворцом», в «Критической шаштре Чингисхана» Зан Зен Пейя и в «Записках Ту Жий» - «Походным дворцом в Харилту Суури хээр». Этим дворцом управляла Хулан хатун. Кроме нее, жили еще три хатунши и одна привлеченная.

Хулан хатун была дочерью предводителя увас меркитов Дайр Усуна. Когда осенью 1204 года Чингисхан воевал с остатками коренных меркитов Черной степи, предводитель одоит меркитов Тогтога беки с двумя сыновьями Худу и Чулуун и немногими людьми бежал к северным найманам. Другая ветвь меркитов перешла к Чингису. Их предводитель Дайр Усун привез свою дочь Хулан в качестве привлеченной хатун и пошел за ним.

Хулан хатун была от рождения чуткой, мудрой и рассудительной, была к тому же красавицей и потому нашла симпатию Чингисхана. Когда Чингисхан поехал на Запад для завоевания сартульского государства, Хулан хатун сопровождала его.

Есть запись, что от Хулан хатун родился единственный сын Хулгэн.

Еще одно следует отметить здесь. В «Легенде о хурчине Аргасун», отмечаемой в монгольских исторических хрониках XVII-XVIII веков, Хулан хатун отмечена как «кореянка принцесса». Это не совпадает с исторической правдой. Обоснованный комментарий относительно это-

го дал Ц. Дамдинсүрэн гуай. Он пишет: «В этой легенде замешаны и исторические факты, и присочиненные позже моменты. Если спросить об исторических фактах, то у Чингиса действительно была хатун по имени Хулан, и к той хатун Чингис относился тепло, это историческая правда. Но эта хатун была не солонгосской (корейской) принцессой, а была дочерью Дайр Усуна, ноёна монгольского меркитского аймака. Меркиты имели родственные связи

свое место старшей сестре и сама села ниже.

Есуй хатун тоже была чуткой и мудрой, дальновидной, потому постоянно вмешивалась в большую государственную деятельность Чингисхана.

В 1219 году Чингисхан мобилизовал большое войско в двадцать туменов, собрался идти наказывающим походом на крупное государство Средней Азии Хорезм. На Курултае перед отъездом Есуй хатун сделала важное предложение - назначить наследника престола. Чингисхан согласился с этим предложением и третьего сына хана - Угэдэйя назначили наследником большого престола.

Затем, когда осенью 1225 года Чингисхан пятый раз предпринял поход против Тангутского государства, его сопровождала Есуй хатун. Когда хан упал с коня на облаве и занемог, Есуй хатун создала большую государственную Курултай.

Говорили, что Есуй хатун родила одного сына по имени Цогор, но он умер в младенческом возрасте. Но в «Лу. Алтан тобчи» отмечается, что от Есуй хатун родился сын Зучибэй, а Цогора родила Есухэн хатун.

Годовое снабжение третьего дворца: деньги - 50 слитков, шелка - 75 кип, шелка от постоянной таможи - 682 кипы, пятерки таможенной нити в 1252 году - от 318 семей. В 1319 году на самом деле была 121 семья и собирали 48 джинов нитей. Ган Зеу Лу отмечает, что семей, сдающих в таможенную продукцию по Жиян Нану, в 1281 году было 21000 и в совокупности они собирали 840 слитков.

Четвертым был дворец Есухэн хатун. Этот дворец в «Лу. Алтан тобчи» называется «Дворцом объединения». В «Истории Юаньской династии» отмечается как «Четвертый дворец». Он располагался на месте дворца найманского Даян хана, иначе говоря, на северном склоне Алтайского хребта. Когда Чэнчун арши уехал встречаться с Чингисханом, видимо, заезжал в этот дворец. В записях эта местность названа как «Река Эдэр». Этим дворцом в основном управляла Есухэн хатун. Но помимо нее жили еще четыре хатунши и семь привлеченных. Об этом отмечается в «Истории Юаньской династии. Сообщение о привлечении хатунш». Если смотреть на запись Чэнчун арши. то принцесса хатун Чигуве, принятая от Золотой династии, принцесса хатун Чага, принятая от Тангути, тоже жили в этом дворце. Но интересно, что их имен нет в «Сообщении о привлечении хатунш». Или они были отмечены под другими именами, или были опущены.

О положении Есухэн хатун описано вместе с Есуй хатун.

Только в «Лу. Алтан тобчи» отмечается, что «от Есухэн хатун родились трое: Харацар, Харагту, Чахор».

Перевел со старомонгольского Норпол ОЧИРОВ.

Подготовила Г.ДАШЕЕВА.

ЧТО МОЖЕТ ВЫЗВАТЬ АЛЛЕРГИЮ?

Каллергенам относятся не только те вещества, что вызывают непосредственно аллергическую реакцию в организме, но и те, что способны ее усилить. В зависимости от происхождения аллергены делятся на:

- **пыльцевые** - пыльца злаковых растений, сорных трав, деревьев, некоторых цветов;
- **бытовые** - это домашняя и бытовая пыль;
- **лекарственные** - аллергенами могут оказаться любые лекарственные препараты;
- **инсектные** - бельевые клещи, тараканы, осы, пчелы, комары, пауки;
- **грибковые** - споры плесневых и дрожжевых грибов;
- **пищевые** - особенно часто провоцируют аллергию коровье молоко, рыба, морепродукты, куриные яйца, клубника, малина, цитрусовые, орехи, шоколад;
- **эпидермальные** - шерсть, пух, перо, перхоть, экскременты, слюна домашних животных (кошек, собак, хомяков, птиц, кроликов, лошадей, овец).

Травы от аллергии

Для лечения всех видов аллергии хороши сборы и настои лекарственных трав. Но прежде чем начать лечение, посоветуйтесь с врачом. Любое растение может оказаться самостоятельным аллергеном и усугубить состояние человека.

ЧЕРЕДА

Ванны с настоем череды применяют для лечения аллергических диатезов у детей и взрослых. Череда оказывает противовоспалительное действие, улучшает состояние кожи.

8 ст. л. травы череды трехраздельной залейте 1 л кипятка и настаивайте 15 минут. Когда настой остынет, процедите его и влейте в ванну (температура воды не выше 37° С). Ванны проводят ежедневно перед сном по 10 минут. Курс лечения 10 дней.

РЯСКА

Ряска уменьшает восприимчивость организма к воздействию различных вредных веществ. При аллергии средней тяжести помогает спиртовая настойка из ряски.

1 ч. л. свежей промытой травы ряски залейте 50 мл водки и настаивайте 7 дней. Далее добавляйте по 15-20 капель в 1/4

стакана воды и принимайте 3 раза в день.

КОРЕНЬ ЛОПУХА

Настой эффективно помогает при первых проявлениях аллергии как заживляющее и противовоспалительное средство.

Залейте 2 ст. л. корня лопуха с вечера 0,5 л сырой воды, утром доведите до кипения и держите на огне 5 минут. В горячем виде процедите. Полстакана настоя выпейте натощак. Остальное разделите на 3 приема (каждый - до еды).

КРАПИВА ЯСНОТКА

Хорошо очищает кровь, а это важно при аллергии.

2 ст. л. сухих измельченных цветков крапивы глухой (яснотки), залейте 0,5 л кипящей воды. Настаивайте в термосе 1-2 часа, затем процедите. Принимайте по 1/2 стакана 4 раза в день.

ЦЕЛЕБНЫЕ НАСТОЙКИ

Я очень люблю лечиться разными спиртовыми настойками из растений. Это ведь так просто: накапал несколько капель, разбавил водой - и все.

От мигрени вас спасет **апельсиновая настойка**, для приготовления которой 0,5 кг апельсинов надо измельчить вместе с кожурой, добавить 100 г кашицы корней хрена. Все это тщательно перемешать с 1 кг сахара и залить 1 л белого виноградного вина. Варить смесь в закрытой посуде на кипящей водяной бане примерно час, настоять до охлаждения, процедить, остаток отжать. Принимать по трети стакана через 2 часа после еды.

• **Настойку из сирени** используют при ревматизме, отложении солей в суставах. Высушенные цветки сирени (1 часть) залить водкой (10 частей), настаивать 8-10 дней в плотно закрытом сосуде. Принимать по 20 капель 2-3 раза в день и одновременно натирать этой же настойкой больные места или делать с ней компрессы.

• **Кедровая настойка** применяется для лечения суставного ревматизма, подагры, авитаминоза, нарушения обмена веществ. Толченые орехи кедрового, не очищая от скорлупы, заливая водкой так, чтобы над их уровнем был слой водки в 5-6 см. Смесь настаивают в течение недели, затем процеживают. Принимают по столовой ложке 3 раза в день.

О том, как полезно пить кефир, знают все. А я использую этот напиток еще и в таких случаях.

Когда у меня отекают ноги, я кипячу 1 ст. л. дынного семени в 0,5 л воды в течение 5 минут, затем остужаю, смешиваю 1/2 стакана процеженного настоя со стаканом кефира. Можно добавить 1 ч. л. лимонного или апельсинового сока. Полученную смесь пью по 2 ст. л. в течение дня через 2-3 часа.

• Холодный компресс из кефира я прикладываю на ушибленное место. Он не даст появиться синяку или кровоподтеку и окажет антисептическое действие на место ушиба. Держите компресс 3-5 минут, затем поменяйте его, и так делайте в течение 20-30 минут.

• Хорошо помогает кефир

Уголок здоровья

при ожогах первой степени. В 1/2 стакана кефира я добавляю взбитое сырое яйцо. Готовую мазь остужаю, чтобы температура была не ниже 8-10°С, а затем обильно смазываю пораженное место.

Ольга МОХОВА.

ЛЕЧУСЬ ПРОПОЛИСОМ

Мой дед - пасечник. С детства он приучил меня лечиться тем, что дарят нам труженицы-пчелки. Например, замечательное средство - прополис. Это отличный антисептик.

• Для лечения бронхита хорошо делать ингаляции.

Кусочек прополиса размером с три горошины и примерно 40 г воска надо положить в алюминиевую миску, которую поставить в большую кастрюлю с горячей водой. Над

этой чашкой делать ингаляции два раза в день - утром и вечером по десять минут. Можно 5-процентный прополисно-спиртовой раствор смешать с персиковым, абрикосовым или шиповниковым маслом в пропорции 1:3 и тоже делать ингаляции.

• При ангине, гриппе положить в рот кусочек прополиса размером с горошину и держать до рассасывания.

• При пародонтозе 20 капель 15-процентного спиртового прополиса добавить в стакан воды и полоскать.

• **Мазь для суставов.** 30 г прополиса натереть на терке. Затем нагреть, пока не закипит, 100 г какого-нибудь жира, например, подсолнечного или оливкового масла, свиного сала и высыпать в жир прополис, перемешать. Держать на слабом огне, постоянно помешивая, в течение получаса. Потом профильтровать мазь через марлечку.

В.ЗАЙЦЕВА.

СЛАДКОЕ ОЧИЩЕНИЕ

От мамы ко мне перешел рецепт очищающей домашней маски, которая еще и отлично подтягивает кожу, делает ее красивой.

Маска идеально очищает жирную, пористую, загрязненную кожу. При постоянном использовании она заменяет механическую чистку лица.

Растворите в 1 яичном белке 1 ст. л. сахара до получения однородной массы. Нанесите на лицо третью часть массы и подождите, пока маска подсохнет. Затем нанесите оставшуюся массу на ладони и интенсивными похлопывающими движениями обработайте все лицо. Между ладонями и кожей лица будет образовываться клейкая масса, с помощью которой поры про-

чищаются. Продолжайте процедуру до тех пор, пока руки не перестанут прилипать к лицу. Затем смойте остатки маски прохладной водой и нанесите легкий увлажняющий крем.

Такую маску можно использовать настолько часто, насколько загрязнена кожа. Как только вас будет устраивать результат, делайте процедуру не реже одного раза в неделю.

Ирина ПРОХОРЕНКО.

ВОПРОС-ОТВЕТ

КОГДА БОЛИТ ГОЛОВА

У меня часто болит голова. Иногда не знаю причин: может, от стрессовых ситуаций или от зубной боли. Хотела бы получить консультацию специалиста.

Ирина НИКОЛАЕВА, жительница Улан-Удэ.

Одной из самых частых является жалоба на головные боли. Лидирующее положение среди них занимают головные боли напряжения (ГБН), которые могут наблюдаться у больных всех возрастных групп. Наиболее часто ими страдают женщины.

Существуют четкие диагностические критерии головной боли напряжения: приступы боли характеризуются как «сжимающие», «стягивающие», «сдавливающие», «монотонные». Пульсирующие боли для этого диагноза не свойственны. По локализации такая головная боль бывает диффузной, двусторонней. Во время приступа могут появляться и такие сопровождающие симптомы: болезненное

восприятие звуков, светобоязнь, отсутствие аппетита или тошнота.

Главным провоцирующим фактором приступов ГБН является эмоциональный стресс. Другая причина головной боли напряжения - мышечная, которая возникает при статическом напряжении (длительном вынужденном положении шеи и головы во время работы за столом, за рулем автомобиля, а также при неудобной позе во время сна).

Для того, чтобы установить причину этого заболевания, необходимо пройти обследования:

электроэнцефалограмму (ЭЭГ), эхоэнцефалографию (Эхо-ЭГ), рентгенографию шейного отдела позвоночника и другие обследования, которые назначит врач-невролог.

После установления окончательного диагноза врач-невролог определит тактику лечения с учетом особенностей течения заболевания и характера приступов.

В большинстве случаев, для того чтобы избавиться от головной боли или значительно

облегчить её, бывает достаточно внести некоторые изменения в стиль жизни и работы.

СОВЕТУЕМ:

* **Старайтесь спать не меньше 7-8 часов в сутки. Если нужно вставать рано утром, ложитесь спать пораньше**

* **Старайтесь хорошо питаться (не реже 3-4 раз в сутки) и выпивать в сутки не менее 2-х литров жидкости (кроме чая, кофе)**

* **Если вы работаете с бумагами или за компьютером, прерывайтесь каждые 45 минут для короткого отдыха (около 5 минут).**

* **Постарайтесь больше двигаться и дольше бывать на свежем воздухе.**

* **Не злоупотребляйте лекарствами или транквилизаторами в борьбе с хронической головной болью напряжения.**

Туяна БАЛДАНОВА,

невролог,

врач второй категории.

ХҮҮИ ЖАРГАНАЙ САГААГШАН ТУУЛШЫН ЖЭЛ

НАМАРАЙ ҺҮҮЛШЫН ШАРА НОХОЙ ҺАРА

Буряад литэ	12	13	14	15ХЭ	16ХЭ	17Т	18
Европын литэ	7	8	9	10	11	12	13
Гараг	ДАБАА	МЯГМАР	ҺАГБА	ПҮРБЭ	БААСАН	БИМБА	НИМА
Нэрэ	ҺАРА	МАРС	МЕРКУРИ	ЮПИТЕР	СОЛБОН	САТУРН	НАРАН
Үдэр	ПОНЕД.	ВТОРНИК	СРЕДА	ЧЕТВЕРГ	ПЯТНИЦА	СУББОТО	ВОСКР.
Үнгэ	улаан	улаагшан	шара	шарагшан	сагаан	сагаагшан	хара
Үдэр	Бар	Туулай	Луу	Могой	Морин	Хонин	Бишэн
Мэнгэ	2 хара	1 сагаан	9 улаан	8 сагаан	7 улаан	6 сагаан	5 шара
Һуудал	түмэр	огторгой	уһан	уула	модон	хиш	гал

Гарагай 2-то намарай Һүүлшын шара Нохой харын ноябрийн 7 (шэнын 12).

Улаан Бар, 2 хара мэнгын, түмэртэ һуудалтай үдэр.

Лусууд, тэнгэри тахиха, дасан хиид бодхохо, бурхан шүтээн, орон гэрээ арамнайла, хэшэг даллага абаха, сан табиха, харюулга хэхэ, тангариг үгэхэ, тушаал зарлиг гаргаха, эм найруулга, хүрэнгэ эһэхэ, гэр байшан бариха, замда мур гаргаха, бэри буулгаха, хурим хэхэ, тоосоо хэхэ, үзэл үзэхэ, сэргэ хүдэлгэхэ, хубсаһа эсхэхэ, модо отолхо, тангариг үгэхэдэ һайн. Хүүгэдые хүлдэ оруулга, газашань ябуулга, эхилжэ ном соносохо, холын замда ябаха, шэнэ дэгэл үмдэхэ, эд, юумэ үгэхэ, шарил шаахада муу.

Хүнэй үһэ абабал, үбишэн, хамшиг хүрэхэ.

Гарагай 3-да ноябрийн 8 (шэнын 13).

Улаагшан Туулай, 1 сагаан мэнгын, огторгой-до һуудалтай үдэр.

Бурханда, лусуудта зальбарха, тахиха, ехэ хүндэ бараалхаха, ном заалгаха, үхэр, хони малтай холбоотой үйлэ бүтээхэ, шэнэ ноёниие табиха, захиран тушаалай ажал хэхэ, худалдаа хэхэ, дайсание дараха, замда гараха, огторгойн үүдэ сахиха, гүрэм заһал хүүлэхэ, буянай үйлэ бүтээхэ, угаал үйлэдэхэ хэрэгүүдтэ һайн. Үбшэн эмнэхэ эхилжэ, дасан дуганай нуури табиха, гэр бүрихэ, нүүхэ, нохой абаха, нялхые хүлдэ оруулга, газашань ябуулга, мал худалдажа абаха, түрэл садан болохо, хубаг татаха, сэргэ хүдэлгэхэ, эм найруулхые хориглоно.

Хүнэй үһэ абаа һаа, зол жаргал оршохо.

Гарагай 4-дэ ноябрийн 9 (шэнын 14).

Шара Луу, 9 улаан мэнгын, уһанда һуудалтай үдэр.

Бурхан, лусууд тахиха, харюулга хэхэ, хэшэг даллага абхуулга, лама хубараг болохо, бэшэг зурхай зураха, дасан хиидэй тахил заһаха, ураг садан болохо, худалдаа хэхэ, түмэрөөр урлаха, өөрын амидаралда туһатай ажал хэхэ, эм найруулга, тоосоо хэхэ, үзэл үзэхэ, хүндэ бараалхаха, замда ябахада һайн. Ехэ гол гаталха, заһаһа бариха, тангариг үгэхэ, хүүргэ бариха, хубаг татаха, дайсание номгодхохо, ном номлохо, соносохо, онгосо, хала, модон тээрмэ урлаха, ханаха, төөнэхэ, газар малтаха, хатуу ажал хэхэ, юумэ газашань үгэхэ, хүрэнгэ эһэхэ сээртэй.

Хүнэй үһэ абабал, эд зөөри арьбажаха, үхэр мал үдэхэ.

Гарагай 5-да ноябрийн 10 (шэнын 15). Дүйсэн үдэр.

Шарагшан Могой, 8 сагаан мэнгын, уулада һуудалтай үдэр. Хутагын хурса үдэр.

Бурханда зальбарал үйлэдэхэ, сан табиулга,

хангал тахиулга, һахюуһанда үгэлгэ үгэхэ, бурхан тахиха, бэшэг зурхай зураха, хэшэг даллага абхуулга, санаар олгохо, дасан шүтээн бодхохо, арамнайла, эрдэмдэ нураха, ном соносохо, номлохо, хэблэхэ, модо тариха, номын хурал байуулга, хүрэнгэ эһэхэ, бэри буулгаха, түрэхэ, буянай үйлэ бүтээхэ, мал газашань гаргаха, нүүдэл хэхэ, сэргэ хүдэлгэхэ, зээлээр абаха, мори, үхэр номгодхохо, гэрэй нуури табиха, гэр бүрихэдэ һайн. Ехэ хэрэг үүдхэхэ, ном уншаха, худалдаа хэхэ, модо отолхо, эм найруулга, замда ябаха, худалдаа хэхэ, заргалдахада тохиромжогүй.

Хүнэй үһэ абабал, амгалан тайбан байдалда һайн.

Гарагай 6-да ноябрийн 11 (хуушанай 16).

Сагаан Морин, 7 улаан мэнгын, модондо һуудалтай үдэр. Хутагын хурса үдэр.

Бурханда зальбарха, бурхан, тэнгэри тахиха, лама болохо, эм найруулга, эрдэмдэ нураха, шэнэ хубсаһа үмдэхэ, бэри буулгаха, хурим хэхэ, ехэ хүндэ тангариг үгэхэ, анда нүхэр болосохо, эд бараа худалдаха, шэмэг зүүдхэл зүүхэ, модо тариха, һэеы гэр табихада һайн. Модо отолхо, улай гаргаха, хүншүү гутуулга, замда ябаха, арамнайла, байра бууса түбхинүүлжэ, мори худалдаха, нэхэхэ, нүүдэл хэхэ, эд, хүрэнгэ зээлээр үгэхэдэ таарамжагүй.

Хүнэй үһэ абаа һаа, үбишэн хүрэхэ.

Гарагай 7-до ноябрийн 12 (хуушанай 17).

Сагаагшан Хонин, 6 сагаан мэнгын, хиидэ һуудалтай үдэр. Тэрсүүд тэмдэгтэй үдэр.

Бурханда зальбарха, хэшэг даллага абхуулга, тарни уншаха, хонинһоо ашаг шэмэ абаха, мал газашань үгэхэ, ажалшание абаха, замда гараха, худалдаа наймаа хэхэ, харюулга хэхэ, угаал үйлэдэхэ, һаһанай буян бүтээхэ, худаг малтахада һайн. Эм найруулга, сэргэ хүдэлгэхэ, хүн, мал ханаха, төөнэхэ, тээрмэ бодхохо, шууя гаргаха, дайсанай үйлэ тэбшэгты, бэри буулгажа, хүрэгэ оруулга болохогүй.

Хүнэй үһэ абабал, шэг шарай муудаха.

Гарагай 1-дэ ноябрийн 13 (хуушанай 18).

Хара Бишэн, 5 шара мэнгын, галда һуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарха, дасан хиид нэргэхэ, арамнайла, лама болохо, ном номлохо, түмэрөөр урлаха, шэмэг зүүдхэл зүүхэ, буянай үйлэ бүтээхэ, модо буулгаха, сээрлиг байгуулга, бүжэг наада табиха, туг дарсаг хиидхэхэ, мал адууһа хургаха, эм найруулга, эрдэм номдо нураха, хурим хэхэдэ һайн. Гэрэй нуури табиха, шэнэ гэр бариха, хүн, мал һамнаха, ханаха, төөнэхэ, бэри буулгаха, шэнэ дэгэл үмдэхэ, худалдаа хэхэ, замда ябаха, нохой абаха сээртэй.

Хүнэй үһэ абаа һаа, эд зөөри үригдэхэ, үхэр мал гарзалха.

Зурхай

Жигжид Бубеевич, түрэнэн үдэрөөртнай!

Энэ жэлдэ тэбхэр 50 наһаяа гүйсэһэн СССР-эй спортын мастер, олзын хэрэг эрхилэгшэ Жигжид Бубеевич ЛУБСАНОВ тухай хөөрэхэмни ха. Жигжид хубуун табин жэлэй саада тээ Баргажанай аймагай Баян-Гол нотагта, үнэр баян Лубсановтанай гэр бүлэдэ түрэнэн намтартай. Аяар долоон аха дүүнэртэй, нэгэ эгшэтэй хамтадаа ан-бун гэлдээр, хүлөө дүрөөдэ, гараа ганзагада хүргэнэн заяатай юм.

Эсэгэнь – Лубсанов Бубей Цыренович түрэл колхозойн-гоо эгээл холын фермэнүүд, займханууд хүрэтэр зайн галай утаһа татаха хүдэлмэридэ бүхы хүсэ шадалаа зорюулһан габыятай. Эхэнь – Гумбыд Цыденовна оёходоо, эсхэхэдэ бэрхэ, эдэе хоол буйлуулхадаа угаа дүршэлтэй тошоон гээд нотагтаа мунөөшье суурхажа, хүл хүнгэн, хүндэмүүшэ зандаа.

Жигжид 1978 ондо Баян-Голой дунда хургуули амжалтатайгаар дүүргэнээр, Бурядай гүрэнэй Доржи Банзаровой нэрэмжэтэ багшанарай институтай физическэ хүмүүжүүлгын факультедэй оюутан болоһон бэлэй. 1982 ондо барилдаагаар СССР-эй спортын мастер гэнэн хүндэтэ нэрэ зэргэдэ хүртэнэн юм. Багшанарай институт дүүргэнээр бэрхэ мэргэжэлтэн Жигжид Бубеевич Баргажанай аймагай Үүрэгэй дунда хургуулида багшалхаяа эльгээгдээ нэн. Тэндэ һаял ажалдаа халажа, олон спортсменүүдые хурган хүмүүжүүлжэ байгараа, Совет Армиин зэргэдэ алба хэхээр абтаба.

Тэрэл үеэр Совет армиин бүлэг сэрэгшэд социалис гүрэнүүдтэ эльгээгдэдэг нэмнай. Тимэ бүлэг сэрэгшэдэй тоодо Жигжид Бубеевич оролсожо, Германиин Демократическа Республикада гурбан жэл соо алба хэхэдэ, баһал тренерээр ажаллаһан бэлэй.

1996 онһоо хойшо олзын хэрэг эрхилжэ эхилээ. Энэ үнгэрһэн сагай туршада Баргажан хууринда худалдаа наймаанай түб барилга эхилээ. Тэндхи барилгынь Бурядай түрүүшын Президент Л.В.Потапов хараад, Ж.Б.Лубсанов тухай магтаалай һайхан үгэнүүдые хэлээ гэдэг. Хоёр, гурбан жэлэй үнгэрөөшье һаань, мүнөө баһа нэгэ ехэ барилга – «Аяншалагшадай элүүржүүлгын түб» (ородоор «Оздоровительный туристический центр») барилга эхилээ, байгша оной дүүрэтэр тэрэнэ ашаглалгада оруулга түсэбтэй.

Жигжид Бубеевич Инна Матвеевна хоёр хубүүдээ, аша гушанараа хурган хүмүүжүүлжэ хэрэгтэ бүхы зүлөө сагаа зорюулдаг.

Табин наһанайш баяр Танай наһые шэмэглэг! – гэнэн үрээлэй үгэнүүдые СССР-эй спортын мастер Жигжид Бубеевич Лубсановта зорюулаа.

Степан ОЧИРОВ.

Памяти Энгельсины ДОБОЛОВОЙ-БАБУЕВОЙ

Ко мне в Москву пришло тяжелое известие - нет больше Гели Доболовой. Письма свои она всегда подписывала - Геля Закаменская.

Наша встреча произошла много лет назад в Закамне, потом жизнь нас развела. Уйдя в науку, став социологом, кандидатом философских наук, Энгельсина оказалась человеком неумного общественно-темперамента, огромного интереса к истории своей республики и ее народа.

Думаю, что благодаря ее материалам, ее активной деятельности, связанной с 350-летием присоединения Бурятии к России, я и была удостоена высокого звания одного из лауреатов республиканского конкурса «Символ девяти знамен», за что я ей бесконечно признательна.

Энгельсина Очировна Доболова-Бабуева прожила славную жизнь, полную творческого труда. Она также всем сердцем была предана своим близким, мужу, детям и внукам. Все, кто оказался рядом с Энгельсиной и нуждался в ее внимании, всегда чувствовали отзывчивость и тепло ее души.

В памяти навсегда останется Энгельсина Доболова-Бабуева - настоящий человек.

Римма ОЗЕРСКАЯ, ветеран газеты «Известия», член Союза журналистов России с 1957 года.

Буряад Үнэн Дүхэриг

Учредители: Президент, Народный Хурал, Правительство Республики Бурятия
Ген.директор-гл. редактор - Э.Д.ДАГБАЕВ
Редактор - Г.Х.ДАШЕЕВА
Редакционная коллегия:
И.М.Егоров, П.Л.Носков, М.В. Калашников, И.В.Смоляк (Правительство РБ), А.С. Корнев, Ц.Б.Батуев, В.Р.Булдаев, Ц.Э.Доржиев (Народный Хурал РБ), А.В.Махачкеев (замгендиректора - руководитель редакций газет), Т.В.Самбялова (замгендиректора - руководитель специализированных изданий), Л.Г.Будаев (замгендиректора-директор по экономике и развитию), С.Б.Байминова (бильд- редактор), Н.Д.Бадмаринчинов, Л.В.Очирова, Д.Ц.Мархадаева, Б.В.Балданов, В.Д.Дамдинова.

Телефоны:
21-54-54 - приемная
21-33-61 - замгендиректора - руководитель редакций газет
21-68-08 - замгендиректора - руководитель специализированных изданий
21-55-97 - замгендиректора - директор по экономике и развитию
21-64-36 - редактор
21-60-21 - бильд-редактор
21-67-81 - выпускающий редактор
21-66-76 - производственный отдел
21-55-97 - отдел экономических проблем, отдел фотояллюстраций
21-63-86 - отдел социально-политических проблем
21-54-93 - отдел гуманитарных проблем, отдел бурятского языка и перевода, отдел оперативной информации
21-35-95 - редакция журналов «Байкал» и «Байгал»
21-55-97 - редакция журнала «Морин Хуур», редакционно-издательский отдел
21-62-62 - реклама
21-60-91, 21-35-95, 21-50-52 - подписка и распространение

Редакция принимает печатные рукописи. Рукописи и фото не рецензируются и не возвращаются. Автор несет ответственность за представленные материалы.
За содержание объявлений редакция ответственности не несет. Все справки у рекламодателя.

АДРЕС:
670000, г. Улан-Удэ,
ул. Каландаришвили, 23.
ГУП «Издательский дом «Буряад үнэн».
Учредитель -
Правительство
Республики Бурятия

Подписной индекс 73877
Газета зарегистрирована ФГУ
«Восточно-Сибирское
межрегиональное
территориальное управление».
Регистрационный №50079
e-mail: unen@mail.ru

Газета набрана и сверстана в компьютерном центре Издательского дома «Буряад үнэн».
Отпечатано с готовых диапозитивов в ОАО
«Республиканская типография» тиражом 4000 экз.
Объем 6 пл. Заказ №1653.
670000, г. Улан-Удэ, ул. Борсова, 13.
Подписана в печать 2.11.2011 в 16.00 - по графику; 2.11.2011 г. в 16.00 - фактически.
Общий тираж изданий ИД «Буряад үнэн» - 18900 экз.
Цена свободная.

* Материалы на платной основе.
ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ - каб. 1, 13 (1 этаж),
Тел.: 21-62-62, тел./факс 21-54-54

Буряадаар хэлэжэ һурая

ОДИННАДЦАТОЕ ЗАНЯТИЕ

(Үргэлжлэл. Эхининь октябрийн 27-ой дугаарта).

ШУБУУД

Аист - хилэн, шэлэн;
 Баклан - хойхо;
 Балобан - харсагадал адли мяхаша шубуун;
 Бекас - нараалжан;
 Беркут - бүргэд;
 Воробей - борбилоо;
 Ворон - хирээ;
 Ворона - турлаг;
 Выпь - буха шубуун, уханай буха;
 Гага - хойто зүгэй далайн шубуун;
 Гагара - халзан харгана, харууна;
 Галка - туун, алаг туун;
 Галчонок - туунай дальбараа;
 Глухарь - хойр;
 Гоголь - шунгадаг нугахан;
 Голубь - гулабхаа, тагтаа;
 Горлица - түүтэй, түүтэй шубуун, гулабхаагай түрэлэй бишыхан шубуун;
 Горный дупель - суусагаалжанай түрэлэй шубуун;
 Гриф - ёло шубуун;
 Гусак - эрэ галуун;
 Гусь - галуун;
 Гусыня - эмэ галуун;
 Даурский журавль - дагуурай тохорюун;
 Дрозд - нохой дуудааша;
 Дрофа - тоодог;
 Дятел - тоншуул;
 Журавль - тохорюун;
 Журавль-красавка - гоё хайхан тохорюун;
 Иволга - гургалдай;
 Жаворонок - жэргэмэл;
 Жаворонок рогатый - хайргана;
 Канарейка - аяр шара зүхэтэй дууша шубуун;
 Каплун - агта тахья;
 Касатка - үхэр хараасгай;
 Кобчик - хироосгой (жэжэ харсага);
 Кедровка - онголо;
 Клушица, грач красно-кловый - шонхоло;
 Козодой - эрьюу боро, гуйбаанга;
 Колибри - бишыхан шубуухай;
 Коростель - бударгана, сабшалан соогуур ябадаг бишыхан шубуун;
 Красногловый нырок - улаан тархита шүрхы;
 Кречет - нашан;
 Кряква - ноно нугахан;
 Кушка (сойка) - итаг шаазгай;
 Кулик - суусагаалжан;
 Куропатка - торхируун;
 Лебедь - хун шубуун;
 Лысуха - намаг налхитай газарта, нуга голдо ажамидардаг тохорюунай түрэлэй

халзан шубуун;
 Лунь камышовый, - хулда;
 Могильник - харсагадал түрэлэй мяхаша бүргэд;
 Огарь - нугахан;
 Орёл - бүргэд;
 Орлан - далайн бүргэд;
 Орлан белохвост - сагаан һүүлтэй далайн бүргэд;
 Орлица - эмэ бүргэд;
 Пава - эмэ тогод (тугас) шубуун;
 Павлин - тогод (тугас) шубуун;
 Пеганка - нугахан;
 Перепел - бүднэ;
 Петух - эрэ тахья;
 Пигалица-чибис - хабта-гаалжан;
 Пингвин - богони далинтай, ниидэдэггүй, хүйтэн ороной шубуун;
 Пичуга - шиисгалдай;
 Пищуха - улаан үбсүүтэ;
 Попугай - тоти шубуун;
 Пташка - шиисгалдай;
 Ремез среднеазиатский - уран шубуун;
 Рябчик - хүдүү;
 Сапсан - нашан харсагадал шубуун;
 Сарыч - хатюул;
 Свиязь - эшхэрдэг нугахан;
 Серая утка - боро нугахан;
 Синица - хүхэ буха;
 Скворец - шаархай;
 Скопа - харсагадал түрэлэй мяхаша шубуун;
 Снегирь - занга;
 Сова - бэгсэргэ;
 Сокол - нашан, харсага;
 Сорока - шаазгай;
 Сорокопут - атан борбилоо;
 Степной орел - талын бүргэд;
 Страус - страус, тэмээн шубуун;
 Сухонос - галуунай түрэлэй шубуун;
 Сыч - уули;
 Тетерев - хура;
 Тетерка - шара хура;
 Трясогузка - хүхэ сээсэг;
 Турпан - ангир;
 Удод - бүбөөлжэн;
 Утка - нугахан;
 Утенок - нугаранай дальбараа;
 Фазан - горгол;
 Филин - шара шубуун;
 Хохлатая чернеть - залаатай шунгадаг нугахан;
 Цапля - хүхэ дэгли, хилэн;
 Чекан - шагшага;
 Чернеть - шунгадаг нугахан;
 Черный аист - хара аист;
 Черный журавль - хара тохорюун;
 Чететка - улаан залаата;
 Чибис - хабтагаалжан;
 Чиж - алтан жэгүүр;
 Чирок - шүрхы;
 Чирок-трескунок - дууша шүрхы;
 Чирок-свистунок - эшхэрдэг шүрхы;
 Чирок-клоктун - пиршаганадаг шүрхы;
 Шилокловка - шүбгэдэл хушуутай шубуун;
 Широконоска - үргэн хушуута;
 Ястреб - харсага.

ДУХИ, ЖИВУЩИЕ РЯДОМ

Человек издавна знает своих соседей по планете. Это о них он слагал сказки и мифы, легенды и предания. Элементалы: эльфы, дэвы, джины, сатиры, фавны, гномы, баньши, русалки и прочее. Такие существа никогда не становятся людьми.

Под общим названием - эльфы - собрано большое количество совершенно разных духов-соседей. Сыны низших царств стоят гораздо ниже человека по своему развитию, это как бы наши младшие братья. Они смотрят на нас, как на могучих и могущих существ. Жаль, что человек не всегда оправдывает такого отношения.

1. У них очень легкие «флюидные» тела, сравнимые с плотными облаками. В основном их видят ночью. По своему желанию, они могут появляться и исчезать.

2. Они умны и любознательны.

3. Они могут передвигать предметы.

4. Есть водные, воздушные, горные и лесные эльфы. Они довольно сильно отличаются друг от друга. Они живут в местах, где чистые земля, вода и воздух.

5. Пока люди ещё не расселились по большей части территории Земли, эти существа жили на ней. Их цивилизация оставила следы на вершинах гор; она про-

цветала в то время, когда повсюду ещё росли леса.

6. Периодически они меняют место жительства, поскольку не любят засиживаться на одном и том же месте, а предпочитают путешествовать. Именно тогда и происходят встречи, внушающие страх людям, даже на больших дорогах.

7. Их тела, благодаря своей способности меняться, позволяют им плавать по воздуху со всеми своими домочадцами.

8. Они делятся на племена. Как и у нас, у них есть дети, свадьбы и похороны и тому подобное, с одной лишь разницей: они делают это только для того, чтобы передразнивать наши обычаи или предвещать земные события.

9. Их дома удивительно большие и красивые, но чаще всего они недоступны человеческому зрению.

10. Общаются они мысленно.

11. Их философия основана на следующих принципах: ничто не умирает; все развивается циклично. Движение является универсальным законом. Движение есть свойство жизни.

12. У них нет ни видимого поклонения Богу, ни своей религии.

13. У них нет письменности.

14. Они смотрят на человека с надеждой.

Уса Лосон - Владыка Стихий Вода

Владыки Стихий принимали участие в создании человека. Это наши Земные Отцы.

Виктория АЛАГУЕВА.

ТҮМЭР ТЭРГЭ

(Арадай дуун)

1. Түмэр тэргын хайханда
 Түбэрэнэ харгы зам.
 Түргэн зээрдым
 хурданда
 Түгдэрэнэ шулуун.

Түргэн зээрдым
 хурданда
 Түгдэрэнэ шулуун.

2. Центр город сэбэрхэн,
 Сэгээрэнэ галаараа.
 Сэсэн зээрдэм
 соморхон,
 Шэмээ дараа
 тахаараа.

3. Харгы замай хайханда
 Халтирана тэргэмни.
 Хатар зээрдым
 хурданда
 Харагдана город.

4. Улаан-Үдэм
 дуулимхан
 Үүлицээрээ матарна.
 Үрээ зээрдэм
 ульгамхан,
 Үүр(э) нэжэ хатарна.

Б-М.ЖИГЖИТОВ.
 (Үргэлжлэлэнь хожом гараха).